15

38 metmenys 1979

kūryba & analizė

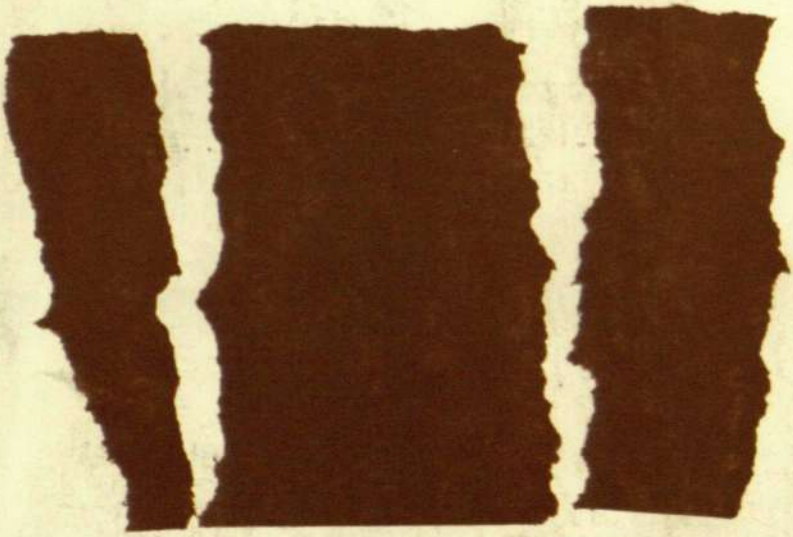

metmenys

15

Liūnė Sutema, Šimtametės žiemos užrašai 5 * *Czesław Miłosz, Tomas Venclova,* Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma 10 * Eksperimentai su varža ir įtampa, *Pasikalbėjimas su Aleksandra Kašubiene* 53 * Iš Vinco Krėvės atsiminimų 68 * *Vincas Maciūnas,* Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydyje I 83 * *Vincas Trumpa,* Krėvės posūkis į kairę 122 * *Alfonsas Nyka-Niliūnas,* Krėvė: keli dienoraščio puslapiai 131 * *Aldona Vėščiūnaitė,* Demetrijui 146; Nutolusiam laike 147; Metų pabaigai Melbourno avietės 148 * *Jurgis Janavičius,* Fragmentai iš „Dienos New Yorke, 1978" 149 * *Algimantas Gureckas,* Tautų apsisprendimas ir Rytų Europos taikos pagrindai 157 *

Gyvos bėdos su gyvais lavonais, Alina Staknienė 178 *

Pu 27-4072

LTSR Valstybinė Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: *Aleksandra Kašubienė* 57-62; *Audronė Simokaitis Sanders* 138-145; *Viktoras Verbalaitis* 76-82; *V.O. Virkau* 67.

Vilniaus universitetui,
skleidusiam šviesą ir tiesą
Rytų Europai,
nenuoramų židiniui
1579-1979

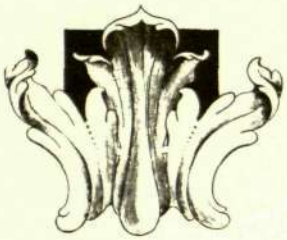

ŠIMTAMETĖS ŽIEMOS UŽRAŠAI

LIŪNĖ SUTEMA

RITAI — neišsiųsti laiškai

Dabar šimtametis karas
atrodo tik viena,
piktų žaidimų para, —
dabar, po šimtametės žiemos —
Prisimerkiam, —
ašaroja akys nuo žalumos,
įpratusios prie baltos spalvos —
ir skauda, gelia —

Šimtamečio karo kronikose
griaudė, dundėjo, lijo,
žydėjo, troško sausra —
paskui vėl lietus ir derlius,
gruodas, sniegas, pūga —
Šimtamečio karo kronikose
ir mirtis ir gimdyvės
šąlo, žaliavo, žydėjo, šąlo
ir vėl žaliavo, žydėjo
ir dalinosi derliumi —

Dabar šimtametis karas
atrodo tik viena,
be taisyklių, žaidimų para, —
dabar, po šimtametės žiemos —
kaip atsiplėšti nuo jos?
kaip pakrikštyti krūmus,
medžius, gėles,
kurių vardus užmiršai? —
kai ranka dar suledėjus,
lyg upelė, kai dar vakar
apvalėjo saujoje sniego gniūžtė,
kurią taikiau į savo Angelą Sargą —
Jis žaisti nebenorėjo
ir pasinėrė pusnyje,
nes negalėjo išskristi, —
senelės virtuvėje
kabėjo ant sienos jo sparnai: —
dulkėm nudulkinti,
trupiniam sušluoti,
kad palesinus paukščius —
dulkių nėra, trupinių nėra —
šerkšnas kambariuose,
pastyrę paukščiai palangėje —

Sninga ir pusto — kasam —
kasam — pusto ir sninga —
kasam ir kasam,
sniego kalnai praaugo namus —
žemė pasislėpė,
dangus apleido mus,
šimtametės žiemos
sniego debesimis —

Pusnyse palaidoti buvo tėvai,
giedant apie saulę žiežulą —
ir motinų veidai apledėjo,
beraudant — neapleiski mūsų —

Paseno vaikai, bestatydami sniego pilis,
kurių niekas nepuolė,
niekas gyventi jose nenorėjo
ir iškelti savo vėliavą —
paseno vaikai, belipdydami sniego senius,
kurie netirpo, —
stovėjo išsišiepę, kriošėjo —
o saulė ant šluotos pralėkdavo,
pro sniego debesis,
nesišypsodama —
saulė žiežula —
Stikliniai vaisiai dubeniuose,
nelieski jų — suduš —
Gėlės iš paukščių plunksnų,
šilko, aksomo,
nelaistyki jų — nuvys —

Neskaityki knygų,
jų puslapiuose
užslėpti, sudžiūvę medžių lapai
bevartant subyrės, sutrupės —

Ir tada, kai vieną dieną,
o gal ir naktį,
nesibaigiančioje pūgoje
pasimetę namai
išjudėjo ieškoti savo gatvių ir sodų,
sniegvyžėm išbrido žvalgai
atsekti pavasario burtaženklį —
Užvakar radome juos,
suledėjusios akys
pilnos žalumos —
tik vieno šilto spindulio,
saule žiežula,
ir prasikals žolė — —
Žolė! šimtmetį nežaliavus,
šimtmetį nematyta — Žolė!

Ir tada, pagaliau,
slidėmis pasileido,
išlėkė, sūkuriais sukdamiesi,
apsvaigę šaukliai: —
Žole, žolele,
grįžki į žemę —
leiski ją nors pėda,
nors delnu paliesti —
mes prigysime,
įsišaknysime —
ir pasenę vaikai
augti pradės — —

Vakar išgirdome juos,
šauklius, ir pavasario burtaženklius —
ant pravirų, pripustytų burnų
paukščiai, dar nekrikštyti,
suko lizdus iš jų plaukų
ir ulbėjo, ulbėjo —

Dabar šimtametis karas
atrodo tik viena,
piktų, be taisyklių, žaidimų para,
pakrikštyta, užmiršta, —
dabar, po šimtametės žiemos,
paženklintos
akių žole ir nekrikštu paukščiu — —

Dabar, kai svaigsta galva
nuo žalumos
ir skauda akys nuo spalvų,
gailiuosi, kad nebuvau tarp žvalgų,
gailiuosi, kad nebuvau tarp šauklių —
gailiuosi, kad antrą šimtmetį gyvenu — —

O kaip? Kaip, jeigu jis bus
šimtametė sausra,
šimtametė kaitra
ir sudegins mus? — —

VILNIUS KAIP DVASINIO GYVENIMO FORMA

Brangus Tomai,

Du poetai, vienas lietuvis, kitas lenkas, užaugo tame pačiame mieste. Tai turbūt pakankama priežastis apie savo miestą kalbėti ir dargi viešai. Tiesa, miestas, kurį aš pažinojau, priklausė Lenkijai, vadinosi Wilno, mokykla ir universitetas vartojo lenkų kalbą. Tavo miestas buvo Lietuvos TSR sostinė, vadinosi Vilnius, ir tu išėjai mokyklą ir universitetą kitoje epochoje, po Antrojo karo. Visvien tai tas pats miestas; jo architektūra, apylinkių kraštovaizdžiai, jo dangus suformavo mus abudu. Negalima pašalinti tam tikrų, taip sakant, telūrinių įtakų. Be to, jaučiu, kad miestai turi savo dvasią, dvelkia savitumu, ir momentais, kada vaikščiodavau Vilniaus gatvėmis, man atrodė, kad tą dvasią beveik galiu užčiuopti pojūčiais.

Neseniai vienas mano draugų paklausė mane, kodėl taip atkakliai grįžtu atmintyje į Vilnių, į Lietuvą, kas matyti mano eilėraščiuose ir prozos raštuose. Į tai atsakiau, kad, man rodos, čia nebus emigranto sentimentalumas, nes nenorėčiau ten nuvažiuoti. Be abejo, čia veikia ieškojimas tikrovės, nušvarintos laiko tėkmės, kaip pas Proustą, bet yra ir kitas paaiškinimas. Vilniuje išgyvenau savo vaikystę, kada galvo-

jau, kad man gyvenimas susiklostys kaip nors paprastai, ir tik vėliau viskas tame gyvenime pradėjo painiotis, taigi Vilnius man pasiliko išeities tašku kaip galimybė, normalumo galimybė. Dar be to, skaitydamas lenkų romantikus, jau turėjau neaiškų nujautimą savo būsimo nenormalaus likimo, nors ir labiausiai sužadinta vaizduotė tuomet nebūtų galėjusi pramatyti nei mano asmeniškos nei istorinės ateities.

Noriu čia pristatyti asmenį, neturintį nieko bendro su Vilniumi, bet visvien svarbų visiems europiečiams „iš ten", t.y., iš kultūrų, kalbų ir tikybų sankryžų. Stanisław Vincenz buvo kilęs iš Podkarpacie, nuo Czarnohoros, kur jo šeima buvo emigravusi iš Provence septynioliktame šimtmetyje. Susipažinau su juo 1951 m., kai mano Vilnius jau nebeegzistavo, Prancūzijoje, prie Grenoble — kaip emigrantą, jį traukė kalnai, ir taip lyg ir užsidarė Vincenzų kelionių ratas. Taigi, buvau jautrus jo pamokymams. Nes nepriklausomai nuo darbų, kuriuos paliko, Vincenz buvo keliaujantis išminčius, puikus pašnekovas, mokytojas ir beveik tikėjimo vadas įvairių tautybių žmonėms. Jis buvo priešiškas dvidešimtam amžiui — nepaisant to, o gal kaip tik dėl to, kad prieš Pirmąjį karą apgynė doktoratą iš Hegelio filosofijos Vienoje. Vincenzui svarbiausia buvo tai, ką Simone Weil vadina *enracinement*, ir kas yra neįmanoma be tėvynės. Bet tėvynė-valstybė yra per didelė, ir kai Vincenz svajojo apie „tėvynių Europą" jis turėjo omeny mažus teritorinius vienetus, kaip jo numylėta Huculszczyzna, apgyventa ukrainiečių, žydų ir lenkų, kraštelis tarp kitko garsus ir tuo, kad ten gyveno Baal Shem Tov, chasidizmo kūrėjas. Buvau tada, mūsų pirmų pasikalbėjimų metu, labai skausmingam stovy, ir Vincenz padėjo man surasti žodžio „tėvynė" prasmę. Nesu tikras, ar būčiau po kelerių metų autoterapijos tikslais parašęs *Isos slėnį*, jeigu ne tie pokalbiai. Ir kaip Vincenz visą savo gyvenimą pasiliko įsišaknijęs savo Karpatuose, taip aš, bent mano vaizduotė, pasilikau ištikimas Lietuvai.

Bet grįžtu prie mūsų ypatingo miesto. Gal pasiseks atrasti jame kokį nors tęstinumą nežiūrint pasikeitimų. Gal pasvarstysim taipogi universitetą, kuriame abu studijavome ir kuris dabar švenčia savo 400 metų sukaktį. Taip pat gera proga atvirai ir be diplomatinių išsisukinėjimų pasikeisti pažiūrom apie lietuvių ir lenkų santykius.

Negalima Vilniaus išbraukti iš lenkų kultūros istorijos, atsižvelgus į Mickevičių, filomatus, Slovackį, Pilsudskį. Ne kartą galvojau apie tam tikrą panašumą mano jaunystės Vilniaus ir Vilniaus prieš šimtmetį su viršum, kada per Aleksandro Pirmojo malonę jame veikė geriausias universitetas imperijoje. Tuo metu tai buvo masonerijos miestas — iš tikrųjų filomatų numalšinimas vyko tuo pačiu laiku, kai Aleksandras nusistatė prieš masoneriją visoje carystėje. Filomatai palaikė ryšius su masonais per Kontrimą, universiteto bibliotekininką. Apie masonų ložes savame, naujame Vilniuje žinojau, ir slapta organizacija „Pet", į kurią buvau priimtas būdamas gimnazijos mokinys, taip pat turėjo su jomis ryšių ir buvo politiškai nusiteikusi prieš „endekus" [tautinius demokratus]. Bet kai ne taip seniai sutikau savo buvusį profesorių, vieną jauniausių mūsų teisės profesorių, Stanisław Swianiewicz, iš jo sužinojau, kad veikė daug masonų ložių ir kad beveik visi profesoriai priklausė kokiai nors ložei. Aplamai mane nustebino Vilniaus masoniškumas jo pasakojimuose (o jis yra absoliučiai patikimas žmogus). Ar galima čia įžiūrėti kokį nors ilgalaikį Vilniaus pašaukimą, nežinau. Šiaip ar taip, jau vidurinėje mokykloje patekau į kažką panašaus į „ložę" — to žodžio nevartoju tiksliąja prasme, bet juo pažymiu konspiracinį elitą, į kurį reikia būti priimtam. Ir tas elitas žiūrėjo su panieka į „teisingai galvojančius", t.y., į visą rezginį: lenkų nacionalizmą, Senkevičių, studentų korporacijas su kepuraitėmis ir t.t. Tokia „ložė" buvo ir Akademinis Bastūnų klubas, kuriame atsiradau tuoj po įstojimo į universitetą; o kiek vėliau, per didelį, kad ir trumpą, kairės bangos įsisiūbavimą ankstyvame

1930-jų dešimtmetyje, K.I. arba Intelektualų klubas, tarytum celė, koordinuojanti ir planuojanti veiklą, o taipogi organizuojanti diskusijas Teisininkų sąjungos, t.y., teisės studentų, patalpose. Tose „ložėse" įžiūriu romantinį palikimą — svajonę, kad tie, kurie „geriau žino" gali išgelbėti žmoniją „iš viršaus".

O dešinė, pasekėjai šūkio Dievas ir Tėvynė, „šimtaprocentinio lenkiškumo?" Tokia buvo lenkiškai kalbančiųjų dauguma. Kalbos atžvilgiu anas Vilnius, filomatų laikais, turėjo būti lenkiškesnis negu mano, nežinau tik, ar aplinkinis kaimas buvo lenkiškas, kaip mano laikais, ar gudiškas. O gal lietuvių kalba (kaip žinoma, tose apylinkėse palaipsniui išstumta gudų kalbos) siekė arčiau Vilniaus. Pačiame mieste devynioliktas šimtmetis, rusų valdymo laikotarpis, paliko savo antspaudą, ir todėl sakau, kad anas ankstyvesnis Vilnius gal buvo lenkiškesnis. Nes vis dėlto beveik pusė mano Vilniaus gyventojų buvo žydai, o žymi jų dalis priėmė rusų kalbą arba tai kalbai buvo palankūs. Dėl to ir buvo rusiškos gimnazijos mano Vilniuje šalia lenkiškų. Buvo taipogi viena hebrajų gimnazija, jeigu neklystu, ir kažkokios jidiš mokyklos. (Kaip be abejonės žinai, buvo viena lietuviška gimnazija, Vytauto Didžiojo vardo, ir viena gudiška.) Į rusiškas mokyklas savo vaikus siuntė žydų inteligentija, kuri buvo prisirišusi prie rusų kultūros — nes rusų Vilniuje buvo mažai, likučiai iš caro laikų ir saujelė emigrantų. Buvo ir kitos rusų liekanos, ta bjauri architektūra, specifinė rusiškam garnizoniniam miestui, sudaranti tokį didelį kontrastą su siaurų skersgatvių senuoju Vilniumi. Pagrindinė gatvė tuomet vadinosi Świętojerski prospektu, ir dar kai buvau moksleiviu, kasdieninėj šnekoj vadinosi „Jerek". „Jerek" buvo ponų karininkų ir studentų pasivaikščiojimų vieta. Po to palaipsniui pripratom prie naujo gatvės pavadinimo: Mickevičiaus.

Palyginus Vilnių su kitais miestais buvo pastebima jo specifika. Psalmininkas vadina Jeruzalę „užsidariusia savyje", ir tai tinka ir Vilniui, ryškiam kontraste su lygumos

miestais, kaip Varšuva. Savo darnumu Vilnius primena Krokuvą, nors tų dviejų miestų principas skirtingas, nes Vilniuje turgus ne miesto centras. Taipogi išsaugojau gana miglotus vaikystės įspūdžius iš Dorpato arba Tartu, gal klystu įžiūrėdamas kažką bendro su Vilniumi. Ir čekų Prahoje jaučiausi „vilnietiškiau" negu Varšuvoje. Istorijoje gaisrai taip dažnai naikino Vilnių, kad galbūt pati padėtis dviejų upių santakoje ir tarp kalvų suteikia miestui tą glaudumą.

Kad Vilnius buvo provincija, o ne sostinė, gana stipriai jaučiau. Ir jeigu būtų buvusios sulenkintos visos tos etniškai lietuviškos ir gudiškos žemės, būtų ir likęs provincija. Šit, imkim Prancūziją. Žemės į pietus nuo Luaros nebuvo prancūziškos, kalbėjo *Oc* kalba, bet po užkariavimo tryliktajame šimtmetyje, po kryžiaus karo prieš albigensus, buvo palaipsniui suprancūzintos. Dar devynioliktajame amžiuje visas kaimas kalbėjo tuo *patois* arba *Oc*, bet kai prieš kelerius metus buvau Lot departamente, sužinojau, kad tą kalbą moka kaimeliuose tik žmonės, vyresni negu keturiasdešimties metų. Tai buvo *maquis* kalba karo metu, labai naudinga, nes žmonės iš miesto, t.y., prancūzai, jos nesuprato. Pasakykim brutaliai: jeigu Lenkija nebūtų praradusi savo istorinės padėties, ji būtų sulenkinusi visas žemes net iki Dniepro, lygiai kaip Prancūzija praplėtė savo kalbą iki Vidužemio jūros. (O vis dėlto kadaise Dantė svajojo parašyti savo Dieviškąją Komediją poetų kalba, t.y., *Oc*!) Ir Vilnius būtų buvęs regionalinis miestas kaip Carcassonne. Bet nesileiskime į įvairius istorinius „jeigu". Dvidešimtame amžiuje lenkų nacionalistų politika etniniai nelenkiškų žemių atžvilgiu buvo kvaila, nes vis dėlto Vilnius ir Lvovas buvo tik salos. Manau, kad šiandien jauniems gana sunku suprasti prieškarinio Vilniaus salos charakterį: tarsi Lenkija, tarsi ne Lenkija, tarsi Lietuva, tarsi ne Lietuva, tarsi provincija, tarsi sostinė, nors visų pirma provincija. Ir iš tikrųjų, Vilnius, kaip matau iš perspektyvos, buvo keistas

sumaišytų, susikryžiavusių zonų miestas kaip Trieste ar Czerniowce.

Užaugti ten nebuvo tas pat kas užaugti etniniai vienalytėse teritorijose, pati kalba buvo kitaip jaučiama. Nebuvo liaudiškos tarmės, valstietiškos ar miestietiškos, grynai lenkiškomis šaknimis; buvo „tuteišų" kalba, juokinga, artimesnė gal gudiškai dvasiai negu lenkiškai, nors, tiesa, išlaikiusi daug išsireiškimų, kurie buvo bendroje lenkų kalboje 16-tame, 17-tame šimtmečiuose, bet kurie Lenkijoje išėjo iš vartosenos. Žinoma, nebuvo griežtų ribų tarp „tuteišų" kalbos ir šlėktos kalbos (tos, kurią girdėjo vaikystėje ir vėliau vidine ausimi Paryžiuje Mickevičius), taip pat tarp smulkios šlėktos kalbos ir tos, kuria šnekėjo dvaruose ir taipogi inteligentai, kilę iš dvaro. Bet visa tai tikrai buvo svetima lenkų kaimiečių dialektui. „Tuteišiškai" kalbėjo Vilniaus proletarai, tai nepriminė Varšuvos liaudies kalbos, kur turbūt išliko kažkoks kaimietiškas substratas. Man, pavyzdžiui, toks poetas kaip Miron Białoszewski yra egzotiškas, tų kalbos šaltinių neturiu. Surizikuosiu tvirtindamas, kad mūsų kalba buvo jautresnė taisyklingumui ir taip pat ritminiam raiškumui, dėlto 18-to šimtmečio poetų (Krasickio ar Trembeckio) vaiski lenkų kalba buvo juntama kaip „savo". Tai sunku išanalizuoti. O dėl manęs, sakyčiau, mano kalbai turėjo įtakos priešinimasis rytų slavų kalbų pagundai, pirmoje eilėje rusų, ir ieškojimas registro, kuriame galėčiau su rytų slavų elementais konkuruoti — — ritminės moduliacijos srityje. Nežinau, kiek priešinimasis rusų įtakai veikia tavo lietuvių kalbą. Žinau, kad ir man ir kiekvienam, kas turi jautrią rusų kalbai ausį, pasidavimas stipriam rusiško jambo „beat" yra kenksmingas, ne tuo keliu eina pagrindinė lenkų kalbos srovė.

Vilniaus provincialumas. Labai jis mane slėgė ir ilgėjausi ištrūkti į pasaulį. Todėl nereikia kurti mito apie numylėtą, prarastą miestą, jeigu jau nelabai galėjau ten ištverti. Kai tuometinis vaivada Bocianskis išreikalavo iš Lenkų radijo

Vilniuje, kad mane pašalintų iš darbovietės kaip politiškai nepatikimą, priverstinį išvažiavimą į Varšuvą sutikau su palengvėjimu. Nes Vilnius buvo baisi skylė: negirdėtai siaura bazė, atmetus žydus, kalbančius ir skaitančius jidiš arba rusiškai, ir „tuteišą" liaudį, neskaitančią nieko. Kas lieka? Truputis šlėktiškos kilmės inteligentijos, aplamai gana bukos. Ir su tuo siejasi tautiškumo klausimas. Nes jeigu būtumėm save laikę lietuviais, tai Vilnius būtų buvusi mūsų sostinė ir mūsų centras. Labai sunki problema, kaip žinai. Būtų buvęs logiškas toks sprendimas, kaip Suomijoje. Arčiau tų reikalų nežinau, nežinau kaip suomiai gimtąja švedų kalba tai sprendė, bet turbūt Helsinkis buvo jų centras, o ne Stokholmas. Iš esmės būtų reikėję save laikyti lietuviais, kalbančiais lenkų kalba — ir tęsti, naujose sąlygose, Mickevičiaus „Lietuva, tėvyne mano. . ." Tai būtų reiškę kurti lietuvių literatūrą lenkų kalba, lygiagrečiai su lietuvių literatūra lietuvių kalba. Betgi nieks to nenorėjo, nei lietuviai, gynybiškai pasišiaušę prieš lenkų kultūrą, kurioje matė nutautėjimo pavojų, nei lenkiškai kalbantys, kurie paprasčiausiai galvojo, kad jie lenkai, ir su panieka žiūrėjo į „klausiukus", „chlopų" tautą. Nedaug buvo kitaip galvojančių asmenų, nors jie buvo labai įdomūs, vertingi ir energingi. Mano Vilniuje tai buvo vadinamieji „krajovcai", svajojantys apie Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės tradicijos išlaikymą arba federaciją tų tautų, kurios kadaise įėjo į Lietuvos kunigaikštystės sudėtį, kaip vienintelę atsvarą Rusijai. Tie rateliai maždaug sutapo su Vilniaus masoniška visuomene. Tos savotiškos ideologijos istorija turi būti kada nors parašyta, bet jeigu sakau, kad tai įdomu, dargi žavinga, tai sakau dabar, *ex post*, nes kaip jaunas žmogus su visais avangardiniais polinkiais, užsiėmęs moderniąja poezija, prancūzų intelektualiniu judėjimu ir t.t., vietoje neskyriau tam didesnio dėmesio. Be to, tai buvo judėjimas jau tada pralaimėjęs, paskutiniai aidai. Iš lietuvių pusės negalėjo susilaukti net simpatijos šešėlio, nes prisistatė kaip „jogailiš-

kos idėjos" tęsinys. Ir be abejonės, po sentimentaliu prisirišimu prie Didžiosios kunigaikštystės idėjos, daugelio šlėktiškos kilmės „krajovcų" sąmonėje slypėjo svajonė apie dominaciją. Vis dėlto Ludwik Abramowicz ir pora kitų buvo gilūs žmonės ir nuoširdžiai priešinosi lenkų nacionalizmui. Tai buvo plačios galvosenos paveldėtojai, panašūs į apsišvietusius aštuonioliktojo šimtmečio žmones buvusioj Žečpospolitoj. Nemanau, kad lietuvių pusėje buvo koks nors atitikmuo. Ten turbūt viskas buvo naujas nacionalizmas, neišvengiamai spazmatiškas. Vienaip ar kitaip, iš visų vilniečių, kalbančių lenkiškai, vieni „krajovcai" Vilnių laikė sostine, o ne provincija. O aš dabar galvoju: jeigu kas linki tam miestui gero, turi norėti, kad tai būtų sostinė — o tai automatiškai panaikina bet kokias lenkiškas pretenzijas į „lenkišką Vilnių".

Turiu čia paliesti tautinės išdavystės klausimą. Kaip žinai, ten kur pažeisti jausmai, toks priekaištas lengvai metamas, ir tikriausia tai patyrei savo kailiu. „Krajovcų" idėja susilaukė išdavystės etiketės iš abiejų pusių — iš lenkiško ir lietuviško nacionalizmo pusių. Daug ką prisiminiau, kai su Adam Ważyk buvau 1967 metais *Rencontre mondiale de poésie* suvažiavime Montrealyje ir pataikėm į intelektualinę Kvebeko aplinką su jai būdingu prancūzišku fanatiškumu, bet taip pat ir tada, kai po kelerių metų dalyvavau poezijos suvažiavime Rotterdame, kuriame susipažinau su daugeliu belgų, kalbančių flamandiškai. Jie mieliau kalbėjo angliškai negu prancūziškai, tarp kitko jau geriau mokėjo anglų kalbą negu prancūzų. Prieš karą, mano studentavimo metais Paryžiuje, truputį kvepėjo „išdavyste" mano apsilankymai Lietuvos pasiuntinybėje pas Oskarą Milašių. Na, tas tai buvo lenkams „išdavikas", ir mačiau, kaip toks priešiškumas persiduoda lyg elektros srovė, iš tikrųjų be žodžių. Čia visuomenė turi savo paslaptingus susižinojimo būdus. Bet Oskaro Milašiaus laiškai Christianui Gaussui, kuriuos atradau Princetono universiteto bibliote-

Pa 27-4072
LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

koje ir paskelbiau atskira knygele Paryžiuje, duoda atsakymą į klausimą, kaip ir kodėl jis pasiskelbė lietuviu. Kada tai padarė, 1918 metais, nieko apie lietuvių tautinį judėjimą nežinojo, paprasčiausiai pyko išgirdęs, kad lenkai nenori pripažinti nepriklausomos Lietuvos (turėjo omeny, be abejo, Dmowskio vadovaujamus lenkus nacionalistus, kurie buvo aktyvūs diplomatinėse sferose Taikos Konferencijos metu). Vėliau dirbo Lietuvos labui tarptautinėje plotmėje. Šiandien, žiūrint iš perspektyvos, matyti, kad jo pažiūra Vilniaus klausimu buvo teisinga. Vis dėlto, jeigu lietuviai jį ir gerbė, žiūrėjo į jį su nepasitikėjimu, nes jis nebuvo lietuvių kalbos žmogus, o lenkų. Teisybę pasakius, prancūzų, dėl to ir galėjo rinktis. Jeigu aš pasiskelbčiau lietuviu, tai koks aš lietuvis, jeigu rašau lenkiškai? Tas nepasitikėjimas ir buvo priežastis, kodėl jis savanoriškai pasitraukė iš diplomatinės karjeros ir pasitenkino kukliu patarėjo postu pasiuntinybėje, nors vienu metu jam buvo pasiūlyta užsienio reikalų ministerio vieta. Pastebėk lenkų neatlaidumą — tai antra pusė. Neseniai, kai Lenkijoje Artur Międzyrzecki išvertė Oskaro Milašiaus apysaką *L'Amoureuse Initiation* ir buvo pradėta apie Oskaro kūrybą rašyti, pasirodė laikrašty *Tygodnik Powszechny* laiškas redakcijai, kurio autorius priminė, kad su lenkiškumu Oskaras Milašius nieko bendro neturįs, nes jo išsižadėjęs.

Lietuvių išeivijos spaudoje kai kas yra mane puldinėjęs — kam, nors Oskaro giminė, esu lenkas, o ne lietuvis. Iš kitos pusės, tarp lenkų esu ne kartą patyręs įtarimą, kad kažkas netvarkoj su mano lenkiškumu. Ir turiu prisipažinti, kad truputis tiesos toje pažiūroje buvo, nors dar vaikas Rusijoje deklamuodavau: „Kto ty jesteś? Polak mały. Jaki znak twój? Orzeł biały". (Kas tu esi? Mažas lenkas. Koks tavo ženklas? Baltas erelis.) Rusijoje, aplamai su rusais, visuomet jaučiausi šimtaprocentiniu lenku, bet tai nesunku. Kas kita buvo, kai susidūriau su tautos kamienu, su lenkais „iš Karalystės". Mano santykiai su Lenkija buvo skaudūs, ne mažiau, o gal daugiau negu Gombrovičiaus. Būtų perdėjimas

čia įžiūrėti kažkokį potraukį Lietuvai, iš tikrųjų tai lėmė mano asmeniškas likimas, vengimas pilnai įsijungti į bet kokią žmonių bendruomenę, — tai yra, mano kupra, mano luošumas. Ir taip pat reikia čia matyti konfliktą su prieškarine lenkų inteligentija, nes mano galvosena buvo gerokai labiau tarptautinė ar kosmopolitinė.

Gana sunku visa tai dabar atkurti. Veikė įvairios įtakos jau mokykliniais metais, pvz., skaitymas literatūrinių leidinių, kurie iš tikrųjų buvo ne lenkų inteligentijos leidiniai, o Lenkijos žydų — kalbu apie leidžiamus Varšuvoje, pvz. *Wiadomości Literackie*. Gal iš čia kilo mano ankstyvas maištas prieš Senkevičių ir lenkų dvasią, kuri buvo *anima naturaliter endeciana*. O studijų metais veikė Oskaro Milašiaus įtaka; jo politiniuose raštuose, paskelbtuose po mirties, galima rasti labai blaivų padėties įvertinimą. 1927 metais jis rašė, kad Lenkija galėtų suburti apie save Pabaltijo valstybes, Suomiją ir Čekoslovakiją, sudarydama su jomis glaudžias sąjungas, ir tuo būdu sukurtų atsvarą vokiečių spaudimui, bet tam Lenkija turėtų atsižadėti savo *messianisme national outrecuidant et chimerique*, ko nesugeba, ir todėl po kokių dešimties metų prieisianti prie katastrofos.

Apie dar vieną įtaką turiu papasakoti, ir tai bus ilgesnė istorija. Nesi pirmas mano lietuvis draugas. Yra faktas, kad studijų metais mane stipriai veikė lietuvis draugas, dargi ne iš Vilniaus, bet, kaip tada sakydavo, iš „kauniškės Lietuvos". Kaip jis pas mus pateko? Kaip žinai, diplomatinių santykių tarp Lenkijos ir Lietuvos tada, kai buvau universitete, 1929-1934, nebuvo, siena buvo uždaryta, ir abidvi valstybės viena kitai krėtė pokštus — Lenkija finansiškai rėmė „lenkiškumą" Lietuvoje, Lietuva darė tą patį, palaikydama „lietuviškumą" Vilniaus krašte. Susipažinau su juo 1929 m. teisės filosofijos proseminare, kuriam vadovavo docentė Ejnikówna: staiga pradeda kalbėti aukštas vaikinas raginiais akiniais, su

kuokštu kanapinių plaukų, lyg stengiasi kalbėti lenkiškai, bet tai iš tikrųjų rusų kalba su vokiečių priemaišomis. Jo vardas buvo Pranas Ancevičius arba Franciszek Ancewicz. O štai jo istorija, labai liūdna. Jis buvo kilęs iš neturtingos valstiečių šeimos, pasiekė gimnaziją, susižavėjo rusų revoliucine literatūra (Gorkiu ir t.t.) ir tapo revoliucionierium. Dalyvavo Plečkaičio nepasisekusiame 1926 m. socialistiniame puče ir turėjo bėgti iš Lietuvos. Pabėgo į Vieną, kur gyveno Karlo Markso vardo darbininkų namų komplekse ir kur jam padėjo socialistai. Aplamai Pranas, arba Draugas, kaip aš jį [lietuviškai] vadinau, visą gyvenimą išbuvo radikalus vienietiško marksizmo stiliaus socialistas, ir tai jo tragedija. Nes be abejonės tai buvo žmogus trokštantis politinės veiklos, o pasmerktas emigranto daliai. Vilniuje, vietinių lietuvių tarpe, jis buvo „sudegęs", nes jie buvo lojalūs Kauno vyriausybei, o jis tai vyriausybei buvo politinis nusikaltėlis. Savo ruožtu, lietuviai komunistai jo ypatingai neapkentė, nes baisiai juos erzino savo puikiu Sovietų Sąjungos reikalų pažinimu ir savo nuomonių statumu; todėl jie panaudojo savo įprastą metodą, šmeižtą, paskelbdami jį „lenkų agentu", provokatoriumi ir t.t. Paskleidė gandus, kad papirktas, apmokėtas, nes iš kur ima studijoms pinigus? Bet aš su Draugu gyvenau tame pačiame aukšte studentų bendrabutyje Tauro kalne ir žinojau, kad jo menkos pragyvenimo lėšos (o Vilnius buvo ypatingai pigus miestas) ateidavo iš Amerikos, iš lietuvių spaudos, rodos, antiklerikalinės ir kairiosios, kuriai jis rašė korespondencijas (buvo užkietėjęs ateistas). Kai pinigų siunta vėluodavo, Draugas skolindavosi. Buvau taip pat liudininkas jo ilgai trunkančių ir sunkių depresijų, nes jame reiškėsi neurotiškumas kartu su dideliais gabumais. Todėl mano pasikalbėjimai su Pranu — pastebėk, pasitaikė mano formavimosi metais — paaiškina kodėl, kai persikėliau į Varšuvą, žinojau dešimt sykių daugiau apie komunizmą negu visi mano kolegos literatai kartu sudėjus, nes juk Pranas sekė viską, kas vyko už rytinės sienos. Ir žinoma, mano pažiūra į

Lenkiją ir lenkiškumą, savo natūra „endekinį" ir parapijinį, turėjo būti kitokia dėl to mano apmokymo.

Nenorėčiau perdėti mano supolitinimo. Netikau bet kokiam politiniam sprendimui ar veikimui; už tai sau priekaištavau, bet niekad nepajėgiau nugalėti savo individualizmo ir pasiduoti organizacinei disciplinai. Pranas buvo Nepriklausomo Socialistinio Jaunimo Sąjungos universitete pirmininkas, o vis dėlto aš neįstojau į tą organizaciją, tai yra, jis man kaip draugas buvo vienas dalykas, o jo revoliucinis tikėjimas kitas.

Pranas apgynė teisės doktoratą ir pradėjo dėstyti Rytų Europos Tyrimų Institute. Čia gera proga paliesti reikalus, kurie šiandien jau tikrai mįslingi, t.y., lenkų politikos nenuoseklumus lietuvių, gudų ir ukrainiečių atžvilgiu. Reikalas tas, kad panašiai kaip ir Amerikoje, Lenkijoje tarpusavy rungėsi įvairios jėgos, nors trisdešimtųjų dešimtmetyje kasmet stiprėjo dešinė ir jos „sulenkinimo" programa su policinėmis priemonėmis, net ligi žiaurios ukrainiečių kaimų pacifikacijos. Vilniuje lietuvių persekiojimu užsiėmė vaivada Bocianskis — tai buvo jau po Pilsudskio mirties. O tuo pačiu laiku atsirado Rytų Europos Tyrimų Institutas, kuris buvo įsteigtas visai kitų jėgų, nors tiesa, jau užgožtų įsisiūbavusio fašistinės krypties nacionalizmo. Tos jėgos, kurias galima apibūdinti kaip liberalias, ne be masoniškų ryšių, buvo ištikimos Pilsudskio federacinėms svajonėms. Nebūtinai socialistinės ar masoniškos — pavyzdžiui, Swianiewicz dirbo institute, panašiai kaip ir eilė kitų Stepono Batoro universiteto profesorių, o jis visą gyvenimą buvo karštas katalikas. Tam tikru laikotarpiu vaivadijos administracija pradėjo kai kuriuos lietuvius jėga deportuoti, paprasčiausiai permesdama juos per sieną į Lietuvą. Norėjo taip pat deportuoti Praną, o ten Kaune, žinoma, būtų pasodinę jį į daboklę. Kaip tik instituto žmonės jį apgynė. Mintis įkurti institutą buvo puiki — kur ne kur, bet Lenkijoje reikėjo mokytis apie kaimynus, bent tiems žmonėms, kurie ruošėsi administracinei ar

diplomatinei tarnybai. Institute buvo dėstomi dalykai, kurie šiandien vadinasi sovietologija, daug anksčiau negu ta šaka išsiplėtojo Amerikoje, t.y., ekonomika, geografija, Sovietų Sąjungos santvarkos klausimai, o taip pat istorija ir mūsų regiono kalbos: lietuvių, latvių, estų, gudų. Gana būdinga, kad kai mūsų grupės *Žagary* buvę nariai Henryk Dembiński ir Stefan Jędrychowski buvo Vilniuje apšaukti komunistais, o taip pat truputį vėliau, kai buvo patraukti į teismą, instituto vadams tai netrukdė juos laikyti įdarbintus. Instituto sekretorius buvo mano kolega poetas Teodor Bujnicki. Iš Varšuvos paskaitoms atvažiuodavo Stanisław Baczyński (būsimo poeto Krzystof Baczyński tėvas), ultrakairysis, gana tipiškas tam tikro mentaliteto žmogus: Pilsudskio pasekėjas, legionierius, lenkų sukilimo Silezijoje dalyvis, iš tos lenkų inteligentijos, kuri ėjo kovoti už nepriklausomą Lenkiją vardan savo radikalių idėjų. Man atrodo, kad Pranas Ancevičius ir Baczyński ypatingai gerai sugyveno, ir kad tai jis įkalbėjo Praną persikelti į Varšuvą, toli nuo vietinės administracijos persekiojimų, o taip pat padėjo jam susirasti darbą, jau neatsimenu kuriame tyrimo institute ar bibliotekoje. Tai buvo, tarp kitko, prieš pat karą.

Studijų metais Vilnius man reiškė Katedros aikštės apylinkes. Iš vienos pusės universitetas, iš kitos Rudnickio kavinė Mickevičiaus gatvės kampe ir šalimais Rytų Europos Tyrimų Institutas. Mūsų universitete tęstinumas jautėsi labiau negu kituose lenkų universitetuose, išskyrus [Krokuvos] Jogailos universitetą. Nes uždarymo laikotarpis po 1831 metų sukilimo kažkaip sutrumpėjo, dingo, ir gyvenome filomatų dvasia. Užaugti Vilniuje tai reiškė tik iš dalies priklausyti dvidešimtam šimtmečiui, gal daugiausia kino dėka. Kartais man šiandien maišosi Akademinis Bastūnų Klubas, o ypatingai Bastūnų-Seniorų Klubas, su Šubravcų [Nenaudėlių] Klubu, kurį sudarė jauno Mickevičiaus profesoriai. Dargi ložė Uolusis Lietuvis, man atrodo, tebeveikė mano laikais.

Palyginus su Vilniumi, Varšuva buvo bjaurus miestas, centriniuose kvartaluose ir kai kuriuose periferiniuose sklidinas žydų (amatininkų ir smulkių prekybininkų) arba lenkiško proletariato skurdo, ir negalėjo prilygti civilizuotiems miestams kaip gražioji čekų Praha, bet vis dėlto Varšuva jau buvo dvidešimtas amžius. Atvažiavusiems iš Varšuvos, tokiems kaip K.I. Gałczyński, Vilnius atrodė visiška egzotika. O aš Varšuva pasibaisėjau. Teisės studijų vidury metus išbuvau Varšuvos universitete, ir tai buvo netikęs patyrimas. Neišlaikiau egzaminų (pas profesorius, kurie negalėjo lygintis su vilniškiais) ir sugrįžau į Vilnių.

Ligi šiol negaliu sau atsakyti į klausimą, kodėl tiek metų praradau studijuodamas teisę. Buvo taip: įstojau į polonistiką, iš kurios pabėgau po dviejų savaičių, ir nuo to laiko, kai užsirašiau į teisę, kvailas (lietuviškas?) užsispyrimas, gėda sykį pradėjus ką nors mesti, mane privertė iškentėti net iki diplomo. Teisė tuomet duodavo bendrą išsilavinimą, kaip šiandien Amerikoje antropologija arba sociologija; teisę studijavo tie, kurie nelabai žinojo, ką toliau veikti. O humanistika reikalavo, kad sau pasakytum: ką gi, būsiu vidurinės mokyklos mokytoju. Jaunystėje būna aukštos ir neaiškios svajonės, sunku būti blaiviam ir pasirinkti kuklią mokytojo profesiją. Jeigu šiandien rinkčiaus, su dabartiniu patyrimu, pasirinkčiau ne polonistiką ir ne filosofiją (o lankiau filosofijos paskaitas ir seminarus), o t.v. klasikinę filologiją ir taip pat studijuočiau hebrajų kalbą ir biblistiką. Bet tuo metu lotynų ir graikų kalbos reiškė tradiciškai privalomą programą ir dėl to daugiausia senovės poetus, o man, pavyzdžiui, baisiai nuobodžios buvo graikų tragedijos, profesorių išverstos į lenkų kalbą. Virgilijus man apkarto mokykloje, ir visa filologija man atrodė nuobodumo viršūnė. Šiandien lotynų ir graikų kalbos (pastarosios pradėjau mokytis baigęs šešiasdešimt metų) man reiškia ką kita: priėjimą prie helenistinio pasaulio ir krikščionybės pradų. Jeigu tada būtų atsiradęs protingas žmogus, kuris man būtų

pavadovavęs, galbūt per nuobodumą būčiau prasikapstęs. Ten buvo tikrai puikus graikų kalbos profesorius, Stefan Srebrny, ir pas jį turėjau studijuoti. O jeigu dar būčiau išmokęs hebrajų kalbą, būčiau vienas iš nedaugelio gerai išsilavinusių literatų. Vis dėlto teisė Vilniuje, mano nuomone, aukščiau stovėjo negu kituose lenkų universitetuose; tai reiškia, kiekvienais iš keturių privalomų metų iki diplomo bent vienas dalykas buvo labai geras. Tai yra: teisės teorija (docentė Ejnik), Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės santvarkos istorija (Iwo Jaworski), baudžiamoji teisė (Bronisław Wróblewski, kuris tikrumoje pasinaudojo tuo pretekstu dėstyti antropologijos kursą), teisės filosofijos istorija (Wiktor Sukiennicki). Todėl Vilniuje, tiek vidurinėje mokykloje, tiek universitete, vis dėlto gavau pusėtinai gerą išsilavinimą, nors galėjo būti geresnis. Pastebėkime, kad mokslas po 1918 metų turėjo būti staiga improvizuotas, taigi netrūko asmenų, kurie kažkokiu atsitiktinumu atsirado katedrose. Šiaip ar taip, nebuvo Vilniuje nė vieno tokio nerimto profesoriaus kaip išgarsėjęs Jarra Varšuvoje, kuris egzaminams liepdavo atmintinai išmokti visą jo teisės teorijos vadovėlį ir nepraleisdavo studento, kuris atsakydavo „savo žodžiais", nors tas jo vadovėlis buvo grynas vapaliojimas.

Svarbu, kai kalbame apie Vilnių: didele dalimi tai buvo žydiškas miestas. Visai kitokiu būdu negu Varšuva. Žydų kvartalas Vilniuje buvo labirintas siaurų gatvelių, visai viduramžiškų, namai sujungti arkadomis, nelygus grindinys dviejų, gal trijų, metrų platumo. O Varšuvoje bjaurūs XIX-to šimtmečio nuomojami daugiabučiai namai. Žydiškas skurdas Vilniuje mažiau krito į akį, bet tai nereiškia, kad jo nebuvo. Bet ne čia skirtumas. Vilnius buvo stiprus žydų kultūrinis centras su tradicijomis. Priminsiu, kaip tik čia, žydų darbininkų sluoksniuose (tų, kurie kalbėjo jidiš), prieš Pirmąjį karą susiorganizavo Bundas. Jo vadai, Alter ir Erlich, vėliau buvo Stalino sušaudyti. Vilnius turėjo žydų istorijos institutą, kuris persikėlė vėliau į New Yorką. Ir

manau, kad Vilnius ypatingai prisidėjo prie hebraiškumo atgimimo Izraelyje. Tokiame mieste gyvendamas turėjau įsigyti apie visa tai žinių, bet papročiai trukdė. Žydiškas Vilnius ir nežydiškas gyveno atskirai. Dar prisidėjo kalbėjimas ir rašymas ne ta pačia kalba. Būdamas studentu, buvau labai internacionališkai nusiteikęs, bet tai buvo gana lėkštas nusiteikimas. Nieko nežinojau apie žydų istoriją Lenkijoje ir Lietuvoje, apie jų religinį mąstymą, žydišką misticizmą, kabalą. Tik negreitai, Amerikoje, apie tai sužinojau. Tai parodo, kiek tos dvi visuomenės buvo atsiskyrusios, nes ką bekalbėti apie kitus miestus prieškarinėje Lenkijoje, jeigu tokioje kaimynystėje likau ignorantu. Niekas, kiek žinau, nedrįso Lenkijoje pasiūlyti, kad hebrajų kalba būtų dėstoma mokyklose kaip viena iš „klasikinių" kalbų, kad būtų dėstoma intelektualinė Lenkijos žydų istorija arba netgi kad būtų skaitomas ir komentuojamas Senasis Testamentas: tokį būtų akmenim užmušę. Ir jeigu žydų neapykanta lenkams, šalia keisto jų atlaidumo vokiečiams ir rusams, labai mane erzina ir skaudina, tai turiu prisipažinti, kad smulkus antisemitizmas — angliškai sakyčiau *petty*, prancūziškai *mesquin* — gali tiek pat įsiutinti, kiek nusikalstamojo pobūdžio antisemitizmas, nes tai kiekvieną dieną jaučiama.

Viliuosi, kad mano laiške rasi medžiagos refleksijai. Ir tu ir aš norime, kad lenkų ir lietuvių santykiai susiklostytų kitaip negu praeityje. Dvi tautos pergyveno baisius laikus, buvo nugalėtos, pažemintos, sutryptos. Naujos kartos kitaip kalbėsis, negu buvo kalbama prieškariniais metais. Tačiau turime skaitytis su inercijos jėga ir su faktu, kad ideologinėje tuštumoje, kuri atsirado, nacionalizmas ir Lenkijoje, ir Lietuvoje ne kartą sugrįš į įprastą vagą, nes kiekvienos tautos istorijoje yra pasikartojantys motyvai, *patterns*. Aštuonioliktojo šimtmečio gale Lenkijoje prasidėjo skilimas į reformos ir sarmatų stovyklas, ir tas skilimas įvairiomis formomis išliko ligi šiandien, nors sąlygose, kur nėra viešo forumo ar tik pusiau viešas, definicijos dingsta. Galbūt Paryžiuje *Kultūros*

išleista Adomo Michniko knyga, *Bažnyčia, kairė, dialogas,* pažymi to skilimo galą. Nes vis dėlto mūsų šimtmetyje, bent iki 1939 m., Bažnyčia buvo sarmatiško mentaliteto, iš kurio kilo modernusis nacionalizmas, pagrindinė atrama. Dabar ryškėja nauja sąjunga. Bažnyčia Lenkijoje darosi stiprių pažangos jėgų centru, o pažanga toje santvarkoje negali reikšti nieko kito, tik veiksmingą žmogaus gynimą. Bet tie labai komplikuoti pasikeitimai per dieną neįvyksta. Jie taip pat dar neleidžia konstatuoti prieškarinio tipo nacionalistinių nuotaikų staigaus išnykimo daugelio klerikalų tarpe.

Lietuviai 1918-1939 laikotarpy nemėgo viso to, kas man buvo Vilniuje artima: „krajovcų", federacinių svajonių, regionalizmo, masonų-liberalų, kurie kadaise nuėjo su Pilsudskiu. Kaip man atrodo, jie verčiau būtų turėję reikalą su *anima naturaliter endeciana*, nes tada bent aiškiai matomas priešas. Gal jų buvo teisybė, nespręsiu. Tačiau, būtent toji linija, o ne sarmatinė, šiandien teikia lenkų ir lietuvių draugystės viltį. Ir galiausiai, Jerzy Giedroyč, paryžiškės *Kultūros*, kurios seniai esu bendradarbis, redaktorius, politiškai yra kilęs būtent iš tos linijos.

Czesław Miłosz

Česlovai,

Išvažiavau iš Vilniaus prieš pusantrų metų, ir nežinia, ar į tą miestą grįšiu; šiaip ar taip, negrįšiu artimiausioje ateityje. Vienas mano bičiulis, irgi naujasis emigrantas ir gana ambicingas sovietologas, tvirtina, jog didžiuliai pakitimai Rytų Europoje gali įvykti stačiai per kelerius metus. Tada mūsų emigracija natūraliai baigtųsi. Nors esu veikiau optimistas, su tuo požiūriu nesutinku: viskas, be abejo, užtruks, turime priprasti prie šio antrojo gyvenimo Vakaruose. Kai kuriais atžvilgiais jis primena pomirtinį gyvenimą. Susitinkame žmones, kurių neturėjome vilties šiame pasaulyje susitikti, o su senaisiais pažįstamais esame išsiskyrę maždaug amžinai. Ryšiai su jais yra kiek spiritistiški. Nuo mūsų nutolsta senieji peizažai; tuo tarpu matome daiktus, apie kuriuos turėjome labai miglotą supratimą. Rašau šiuos žodžius Venecijos viešbutėlyje, keli žingsniai nuo San Marco. Jei prieš penkerius metus kas man būtų pasakęs, jog šičia rašysiu Tau laišką, būčiau atrėžęs, kad tai pernelyg gyvos vaizduotės įrodymas.

Dar atsimenu kiekvieną Vilniaus skersgatvį; galėčiau pereiti per tą miestą nesidairydamas į šalis, mąstydamas apie kažką savo, bet surasčiau ten viską. Beje, kartais tai darau per sapną. Tačiau miestas negrįžtamai nuo manęs traukiasi: žinau, kad jis keičiasi, bet tuose pasikeitimuose jau nedalyvauju. Pradedu jį matyti paprastesniu, bendresniu ir gal istoriškesniu pavidalu. Nejuntu nostalgijos. Kada ryžausi emigruoti, daugelis man sakė, jog nostalgija yra baisus daiktas; nemeluodamas atsakinėjau, kad jaučiu siaubingą nostalgiją Prancūzijai, Italijai ir taip toliau — stipresnės jau niekada nebus. Esu laimingas, girdėdamas Venecijos varpus ir

žinodamas, kad po penkių minučių galiu vėl pamatyti San Giorgio Maggiore — gal patį gražiausiąjį pasaulyje fasadą. Nenorėčiau grįžti į dabartinį Vilnių — tiesą sakant, negalėjau ten ištverti. Bet myliu tą miestą ir dabar tikrai imu suvokti, kad jis irgi yra Europos dalis.

Mudu pažįstame ne tą patį Vilnių; net galima pasakyti, kad tai du diametraliai priešingi miestai. Toks absoliutus pasikeitimas nėra dažnas dalykas. Manau, kad Varšuva, nors ir buvo visiškai sugriauta, pasikeitė mažiau. Gal iš dalies analogiškas Vilniaus likimui yra Gdansko ar Vroclavo likimas (ir žymiai blogesnis — Karaliaučiaus likimas). Ten irgi pasikeitė gyventojai, kalba, civilizaciniai modeliai; be to, sakysime, prieškarinis Dancigas turėjo lenkišką užnugarį ir kažkokį lenkišką substratą, lygiai kaip Vilnius, priklausydamas istorinei Lietuvai, susilietė ir su etnografine Lietuva. Bet viskas yra nauja. Žinoma, liko dangus, Vilija (kuri vadinasi Neris), net smėlio seklumos toje vietoje, kur į Nerį įteka Vilenka arba Vilnelė; liko kai kurie medžiai — daug medžių; bet kas gi dar? Tiesa, pasiliko architektūra. Tatai yra svarbu.

Manding, kaip tik architektūra suteikia miestams aurą; visa kita — gyvenimo stilius, net kraštovaizdis ir klimatas kažkokia prasme yra architektūros funkcija. Vilnius — barokinis miestas. Tačiau barokas, aplamai paėmus, reikalauja erdvės, distancijos, perspektyvų; miestai toje epochoje planuojami jau naujoviškai. Vilniaus barokas — tai barokas ant viduramžiškų pamatų: mat, gatvelių tinklas yra viduramžiškas — viskas čia kreiva, ankšta, painu. Virš to labirinto stūkso galingi kupolai ir bokštai, priklausą visiškai kitam šimtmečiui. Niekas čia nepasirodo iš karto: kažkokios bažnyčių dalys, pasvirę mūrai, perkirsti perpus siluetai šmėkšo už kertės; tarp drėgnų ir nešvarių koridorių šauna į dangų puiki balta šv. Jono varpinė arba atsiveria nedidukė klasicistinė aikštė: Miesto istorija ir tautiniai santykiai — lygiai tokia pati painiava. Beje, Tu tai gerai žinai. Mano mokyklos laikais pusė to Vilniaus buvo su-

griauta, bet visos bažnyčios per kažkokį stebuklą išliko. Artilerijos ugnis sunaikino vieną iš dviejų dailių šv. Kotrynos bokštų, tačiau *po kurio laiko ir jis buvo atstatytas. Žinoma*, tarybų valdžia uždarė daugumą bažnyčių — įrengė ten popieriaus ir degtinės sandėlius, paskui nevisada sėkmingai dalį bažnyčių pritaikė muziejiniams reikalams; bet šiaip ar taip pasiliko išorė. Miestas yra labai suaugęs su savo aplinka: giedrą dieną gerai matyti, kad frontonų linijos atspindi tenykščių miškingų kalvų liniją, o gal tai ji jas atspindi. Kažkada parašei, kad debesys virš to miesto irgi yra barokiniai; tavo teisybė.

Nenorėčiau užtrukti ties tuo baroku. Vilniuje esama visų Europos stilių (išskyrus romaniškąjį), dargi geros kokybės. Mišinys iš tikro keistas, bet stiliai puikiai sugyvena. Mokykloje domėjausi tuo gana rimtai. Žinojau ne tik visus Vilniaus architektūros paminklus, bet beveik kiekvieną langą ir koloną. Ėmiau suprasti architektūrą — šiaip ar taip geriau negu kitus menus; kiek pralavinau regimąją, erdvinę vaizduotę (muzikinės, deja, neturiu). Keli mano draugai irgi linko prie architektūros; galėdavome ištisas valandas žaisti, spėliodami stilius, amžius, net dešimtmečius, arba mintinai išskaičiuodami įvairias Vilniaus įdomybes. Svarbi parama šičia buvo Mikalojaus Vorobjovo knyga, išleista 1940 metais. Profesorius Vorobjovas po karo emigravo į JAV ir tenai nusižudė (jo maloni dukra gyvena Niujorke, visiškai netikėtai susitikau ją pačią pirmąją dieną tame mieste). Jo knyga, išspausdinta tik lietuviškai, yra maždaug Vilniaus Ruskin arba Morris. Paskui mačiau daug miestų, ir „Vilniaus liga" man šiek tiek praėjo. Bet prisipažinsiu, kad blogiausiomis gyvenimo dienomis, jau būdamas suaugęs, tiesiog eidavau į Skargos kiemą, į aikštelę priešais šv. Oną ar priešais šv. Teresę, stovėdavau ir žiūrėdavau; ir tai padėdavo visuomet.

Šį tą panašaus dabar randu Italijoje. Topografiškai Vilnius labai primena Romą. Netgi turi, kaip ir Roma, pagoniškųjų paminklų sluoksnį. Pacituosiu čia mažą anekdo-

tą. Prieš karą buvo surengta lietuvių studentų ekskursija po Europą; vienas ekskursijos dalyvis ją labai iškalbingai aprašė. Jo apraše randame štai kokį sakinį: „Atvažiavome į Florenciją: miestas dailus, panašus į Vilnių, nors ir blogesnis". Juokingiausia bene bus tai, kad aš su juo beveik sutinku. Šiaip ar taip, Florencijos ir Vilniaus kultūrinė zona yra ta pati, Vilnius priklauso tam pasauliui, kuriam priklauso Florencija. Rusija yra visai kitokia, gal išskyrus Peterburgą, bet Peterburgas tai sudėtingas reikalas. Kai dėl Tartu ar Talino — mano manymu, jie turi su Vilniumi labai mažai bendro (išskyrus vienodą nelemtį): tai veikiau skandinaviškoji Europa.

Šit, Vilniaus architektūrą aš gana anksti pradėjau suvokti kaip ženklą. Ji kalbėjo apie kažką ir kėlė kažkokius reikalavimus. Tai buvo aukšta praeitis keistoje ir netikroje dabartyje, tradicija pasaulyje, staiga netekusiame tradicijų, kultūra akultūriniame pasaulyje. Nėra čia ko slėpti — didele dalimi lenkų kultūra. Bet ir italų, vokiečių, prancūzų kultūra; pirmiausia krikščioniškoji kultūra (tatai aš supratau vėliau). Sakai, kad Tau Vilnius yra normalumo galimybė. Man jis niekad nebuvo normalumas. Nuo vaikystės labai stipriai, nors ir neaiškiai jutau, kad pasaulis yra pakrypęs, apvirtęs, suluošintas. Paskui pradėjau galvoti, — tiesą sakant, galvoju ir dabar, — kad gyvename jau po pasaulio pabaigos, kas, beje, neatpalaiduoja mūsų nuo jokios atsakomybės. Mano Vilniuje buvo tiktai enklavų, duodančių šiokį tokį supratimą apie tą žlugusį normalų pasaulį. Žinoma, normalumas iš viso yra reliatyvus daiktas, ir aš įtariu, kad žmonių gyvenimas niekada normaliai nesusiklosto; kiekvienas apie tą normalumą kada-ne-kada pasvajoja, nors tai visada buvo idealus vidurkis, nesutampąs su faktais. O mūsų epochoje labiausiai neįtikėtini likimai yra gal dažniausi, atseit normaliausi.

Neseniai perskaičiau Thomo Manno essay „Luebeckas kaip dvasinio gyvenimo forma". Thomas Mann kalba apie ramų, orų pasaulį, visada ieškantį vidurio kelio: tame

pasaulyje reikšmingos tokios kategorijos, kaip protas, pareiga, namai. Be abejonės, tatai yra pasikeitę. Tos kategorijos nebėra mums duotos „nuo pat pradžios", tradiciškai; jos gali būti tiktai užduotis; tai yra, turime priaugti ligi pareigos pojūčio, ligi protingo ir oraus gyvenimo, ligi kažkokios savos, nemechaniškos vietos jeigu ne erdvėje, tai laike, ir tas augimas yra labai sunkus, kas mirksnis galime ir pralaimėti. Tai pirmiausia dvidešimtojo amžiaus totalitarizmų pasekmė. Vienas iš tų totalitarizmų apsireiškė kaip tik nuosaikioje Thomo Manno tėviškėje, bet tai atskiras klausimas.

Nesu kilęs iš Vilniaus. Gimiau Klaipėdoje, iš kurios mano tėvai buvo priversti išvažiuoti 1939 metais, kai tą miestą ir apylinkes užėmė Hitleris. Tada buvau dvejų metų. Vaikystę, kitaip tariant vokiečių okupaciją, praleidau Kaune. Bet paskui jau virtau vilniečiu, kaip ir tūkstančiai lietuvių, kurie per karą ir po karo suvažiavo į savo istorinę sostinę. Miestas jiems buvo visai nepažįstamas. Prieš karą, kaip žinome, tarp Vilniaus ir nepriklausomosios Lietuvos beveik nebuvo ryšių. Tiesa, egzistavo Vilniaus mitas, reikšmingas lietuviškajai vaizduotei — apie tai vėliau; bet čia jau kita dimensija. Taip pat egzistavo ir net egzistuoja senieji lietuviai vilniečiai; tai įdomi žmonių grupė, tačiau nedidelė ir turbūt jau išmirštanti. Todėl gyvenimas Vilniuje nuo pat pradžių buvo sunkus įaugimas į naują dirvą. Na ir iš viso tai buvo chaosas.

Kaip sakiau, pusėje miesto plytėjo griuvėsiai. Senajame „Jereke" buvo sudegintas kas antras namas. Tačiau tenai kyšojo medinis kinas „Helios" (dabar maždaug toje vietoje stovi gana pompastiška naujoji Vilniaus opera). Šitos gatvės vardo istoriją pridera nupasakoti atskirai. Lietuviškoji valdžia pavadino ją Gedimino gatve, palikdama Mickevičiaus vardą jos tęsiniui Žvėryne. Kažkur apie 1950 metus buvo paskelbta, kad darbo žmonių masėms prašant vardas bus

pakeistas — gatvė vadinsis draugo Stalino prospektu. Tą išdidų vardą ji turėjo ligi XX suvažiavimo. Tada vienas pradedantis grafikas, kurį šiek tiek pažinojau, surašė valdžiai peticiją, siūlydamas grįžti prie senojo pavadinimo. Jį tuojau pat išmetė iš instituto; senu papratimu jis pateko į rekrūtus, kitaip tariant į Raudonąją armiją, iš kurios grįžo palūžęs. Tiesa, dirbo savo profesinį darbą, bet sirguliavo ir mirė, kaip pakuždomis buvo šnekama, dėl to, kad kažkur šiaurinėje bazėje gavo per didelę radioaktyvių spindulių dozę. Gatvė pagaliau virto, žinoma, Lenino prospektu. Tačiau mano karta visada vadino ir tebevadina ją „Gediminke". Reikia pasakyti, kad Gediminas oficialiai irgi liko, nes gavo Katedros aikštę. Tuo būdu religija buvo išbraukta iš žemėlapio, o lietuviškasis nacionalizmas, nors ir nevisiškai likviduotas, atsidūrė jam priderančioje antroje vietoje.

Visas žydų getas (ir Vokiečių gatvė, nedelsiant pavadinta Muziejaus gatve) buvo fantastiška negyva erdvė, tikriausiai gana panaši į pokarinę Varšuvą. Senosios sinagogos sienos dar stūksojo, bet jas tuojau pat nugriovė. Griovė ir įvairius kitus daiktus, nevisai atitinkančius naująją tvarką. Vieną rytą pamatėme, kad dingo Trys Kryžiai — naktį juos išsprogdino. Pradžioje buvo suremontuotos, paskui nuverstos trys šventųjų statulos Katedros frontone: spauda išaiškino, jog pirmykščiame Stuokos-Gucevičiaus projekte jų nebuvę (tai, beje, teisybė, bet valdžiai labiau rūpėjo kryžius, kurį nuvertė taip pat). Būdavo užsimenama apie kažkokią didžiulę magistralę, kuri jungs stotį ir Antakalnį; kaip tik tos būsimosios magistralės linijoje turėjo atsidurti Aušros Vartai ir dvi bažnyčios — domininkonų ir šv. Kotrynos. Taip pat buvo kalbama apie tikro tarybinio dangoraižio statybą Lukiškėse, vietoje šv. Jokūbo (tokį dangoraižį spėta pastatyti Rygoje). Po Stalino mirties tie gražūs projektai kažkaip savaime išnyko. Bet visą miestą apsiautė pilki standartiniai namai, šalia kurių caro kareivinių architektūra atrodė gana padoriai; tokie namai palyginti sėkmingai sudarkė Antakalnį

ir vietomis ėmė spraustis net į istorinį centrą, sakysime, kaip tik į Muziejaus gatvę.

Mano mokykla, buvusi jėzuitų gimnazija, stovėjo tos gatvės gale, tarytum sala tarp griuvėsių. Ji buvo didelė, labai niūri, ir mano atsiminimai iš to meto yra gan prasti. Įvairios paauglio amžiaus krizės sutapo su minėtuoju pasaulio nenormalumo, kažkokio pakrypimo pojūčiu. Jau pirmąją mokslo dieną grįždamas namo paklydau griuvėsiuose, ir tas varginantis bejėgiškas klaidžiojimas ieškant namų (negalėjau pasiklausti kelio, kadangi žmonių mačiau mažai, be to, niekas nekalbėjo lietuviškai) virto man tarsi privačiu simboliu. Vilniaus gyventojai tuo ankstyvuoju periodu buvo labai negausūs; antra vertus, tai buvo neaprašoma magma. Žydai žuvo beveik visi; lenkai gana masiškai vyko į Lenkiją (arba į Sibirą), liko veikiau proletarai, na ir lumpenai; lietuviai priklausė arba naujajam tarybiniam elitui, arba inteligentijos likučiams, dažnai palūžusiems ir įgąsdintiems; atsirado daug rusų ir kitokių imigrantų — valdininkų, okupacinių karininkų su gražiomis dukterimis, taip pat ir paprastų žmonių, gyvenančių elgetiškai arba ir blogiau. Iš „tuteišų" ir rusų kalbų, lietuvių kalbos nuotrupų kūrėsi naujas keistas žargonas. Miestas buvo banditiškas ir pavojingas. Dažnai plykstelėdavo muštynės, ypač suvedinėjant tautines sąskaitas. O pirmiausia visur jautei sunkią valdžios ranką.

Jutau ją, be abejonės, kitaip negu dauguma, nes mano šeima buvo tarybinio elito dalis; bet vis dėlto jutau. Naudodamasis gana turtinga tėvo biblioteka, domėjausi daugybe daiktų. Bet netrukus turėjau susiorientuoti, kad esama neegzistuojančių (mat, uždraustų) pavardžių ir neegzistuojančių (mat, uždraustų) problemų. Tatai mane siutino ir žemino. Poroje knygų, dargi iš klasikinės graikų literatūros, radau užteptą vertėjo pavardę. Paklausiau tėvą, ką tai reiškia; jis atsakė, jog tokius egzempliorius nusipirko Maskvos antikvariate, o apie vertėją nieko nežino. Žymiai

vėliau patyriau, jog tai Adrianas Piotrovskis (Tadeušo Zielinskio sūnus), žuvęs stalininių valymų laikotarpiu. Kito klasikinės graikų literatūros vertėjo, šį sykį į lietuvių kalbą, irgi nederėjo garsiai minėti, nes tai buvo nepriklausomos Lietuvos prezidentas Smetona. Bet ką čia bekalbėti apie Smetoną — juk oficialiai neegzistavo (nes buvo priešiška ir negera) daugiau negu pusė lietuvių literatūros; paskui supratau, jog rusų taip pat. Neegzistavo tautinė ir religinė problematika, o tai, savaime aišku, laikui bėgant sužadino manyje gana gyvą susidomėjimą ir vieną, ir kitą. Neegzistavo taip pat dauguma pasaulio šalių. Prancūzija arba Anglija buvo man grynai literatūrinės sąvokos, maždaug kaip Jules Verne salos; beje, Lenkija irgi. Jos buvo tiesiog išgalvotos ar geriausiu atveju likusios praeityje; dabartyje tebuvo kažkoks nediferencijuotas ir visiškai neprieinamas (mat, priešiškas) plotas. Jau baigus universitetą man pateko į rankas knyga *Visas Vilnius 1913 metais.* Viename iš jos pirmųjų puslapių radau ilgoką sąrašą užsienio miestų, į kuriuos iš Vilniaus galima nusipirkti tiesioginį geležinkelio bilietą. Mane sudomino, kiek gi tų miestų liko. Pasirodė, kad du: Karaliaučius ir Lvovas.

Visaip buvo ravima praeitis ir skiepijamas naujas mentalitetas. Lengva suprasti, kad čia dar negana kryžių vartymo arba kinų „Casino" ir „Adria" netikėto pervadinimo „Maskva" ir „Spaliu" (tiedu nauji vardai išliko ligi pastarojo meto). Naująją ideologiją prievarta grūdo visais įmanomais metodais, ir dar taip, kad žmogų specialiai nužemintų, parodytų, jog jis nieko nevertas. Seni mokytojai ir universiteto profesoriai, dusdami iš bejėgiško niršulio, kartojo daiktus, kuriais netikėjo ir kurių žmogui gal iš viso nedera sakyti. Poetas Putinas, jau nebejaunas ir visų gerbiamas, kurį laiką tylėjo, bet vėliau pradėjo spausdinti tai, kas reikalauta. Romane apie 1863 metus prakišo sakinį, kuris daug kam padarė įspūdį: kad tauta turi subręsti ne tik laisvei, bet ir vergijai. Man tas sakinys atrodo kapituliantiškas. Nereikia

pratintis prie vergo rolės. Beje, Putinas rašė į stalčių eilėraščius, kurie dabar išplaukia emigracijos žurnaluose. Vertė Mickevičių, posėdžiavo mokslų akademijoje ir buvo katastrofiškai nelaimingas; mirė po daugelio metų tokio gyvenimo. Jam buvo iškeltos oficialios laidotuvės.

Kitas poetas, Sruoga, pateko į vokiečių kacetą, iš kurio grįžo į Vilnių. Suspėjo parašyti knygą apie savo nuotykius, gana įdomią, cinišką, truputį panašios tonacijos, kaip Borovskio knygos. Rašytojų susirinkime vienas partinis veikėjas pasakė — nei daugiau nei mažiau — kad vokiečiai tikriausiai buvo teisūs, laikydami tokius žmogeliūkščius kacetuose. Sruoga patyrė šoką ir netrukus po to susirinkimo mirė.

Buvo keletas narsių žmonių — arba tokių, kurie vis vien neturėjo ko prarasti, kaip senas rusų emigrantas, religinis filosofas Karsavinas; savaime aišku, jie žuvo. Bet žūdavo ir kiti. Pagaliau buvo priprasta prie visko — prie privalomų demonstracijų, netikrų draugysčių, prie specialios kalbos, diametraliai priešingos tam, kas iš tikrųjų turima galvoje. Įsivyravo sumiesčionėjimas ir reliatyvi ramybė. Žmonės — beje, pirmiausia išsilavinęs sluoksnis — laiko kasdieninį melą denarais, kuriuos tenka mokėti ciesoriui, jeigu norima pakenčiamai gyventi, ir nemato čia moralinės problemos. Gal kaip tik to valdžiai ir reikėjo.

Tai naujo, jau postalininio laikotarpio reiškinys. Bet reikia atsiminti, kad Lietuvoje stalinizmas iš esmės niekad nesibaigė; suminkštėjo, praėjusiame dešimtmetyje netgi labai, bet liko tuo pačiu, kuo ir buvo. Manau, jog situacija Lenkijoje vis dėlto yra kitokia. Truputį kitokia ji netgi Rusijoje. Lietuvių inteligentijoje vyrauja bejėgiškumo jausmas ir visiška demoralizacija. Neįsivaizduoju Lietuvos TSR mokslų akademijos nario, kuris pasektų Sacharovu, nors be abejonės esama tokių, kurie juo dvasioje žavisi. Beje, čia paranku teisintis: Sacharovas yra rusų reikalas, Lietuva yra okupuota šalis, turinti savo problemų, ir viską privalu

aukoti, idant būtų išgelbėta lietuvių kalba ir kultūra, — atseit, reikia tupėti ramiai. Tik nežinia, ar tuo būdu išgelbėta kultūra bus ko nors verta.

Lietuvių rezistencijos centras yra kitur. Šičia grįžtu prie pokarinio Vilniaus ir prie asmeninių atsiminimų. Gan dažnai girdėdavau apie partizanų karą Lietuvos miškuose. Tiesą pasakius, tai irgi turėjo būti draudžiama tema, bet partizanų karas buvo taip įsisiūbavęs, jog nebeįmanoma buvo apie jį visai tylėti. Suprantama, valdžia stengėsi ne tik užgniaužti partizanus, bet ir visokiais būdais apspjaudyti. Ji tai daro ligi šiol: tikriausias kelias į pasisekimą oficialioje lietuvių literatūroje arba kine yra partizanavimo sušlykštinimas, kartais gana klastingas, nes su tam tikru gerai apskaičiuotu tiesos procentu. Tas karas buvo tragiškas ir nematytai žiaurus. Girdėjau ir apie masines deportacijas; tai jau buvo griežtai uždrausta tema, bet žinojau, jog žmones, pirmiausia sodiečius, veža į Sibirą, kur jų laukia sunkus gyvenimas. To negalima buvo nežinoti. Dingo du mano klasės draugai: jų namuose išgirdau, jog abu su šeima išvežti, nes jų tėvas pasirodė esąs senosios Lietuvos karininkas. Buvo išvežtas į Sibirą mano tėvo brolis; tėvas stengėsi jį ištraukti, bet nesėkmingai; netrukus jis mirė, po daugelio metų grįžo tik jo našlė su dukteria. Išnykdavo pažįstami, priklausę senajai inteligentijai. Kai kurie grįžo; gana didelė jų dalis dabar rašo itin lojalius daiktus.

Kalbi apie keturiasdešimtųjų metų nusikaltimą. Abu žinome, kad didžiausią mastą tas nusikaltimas įgijo po karo. Buvo deportuotas, kaip tvirtinama, kas šeštas lietuvis. Tai siejosi su kolektyvizacija, bet ne tiktai: pirmiausia stengtasi kartą visiems laikams atpratinti tautą nuo bet kokių mėginimų spręsti savo likimą ir netgi apie jį galvoti. Sekėsi nevisiškai, ir dabar jau galima pasakyti, kad aplamai nepasisekė. Bet ne dėl valdžios kaltės.

Partizanavimas buvo beviltiškas reikalas. Vakarai, kaip žinome, nesidomėjo Baltijos kraštų padėtimi. Tu rašei apie tą

padėtį knygoje *Pavergtas protas*, ir už tai kiekvienas lietuvis turi būti tau dėkingas; deja, to deramai nesiklausyta. Net ir dabar skaitau Vakarų spaudoje katastrofiškai kvailus elaboratus Baltijos valstybių tema. Vakarai kažkaip įprato manyti, jog Rusija visada buvo ir dėl šventos ramybės turi būti tose teritorijose, o visa kita yra tik nereikšmingas epizodas. Tiesa, pasitaiko ir protingesnių balsų, gal dažniau negu tada: tai jau išganingas Solženicino ir panašių į jį poveikis. Lietuva po karo neteko daugiau kraujo, negu kitos Baltijos valstybės, bet gal kaip tik dėl to liko iš jų labiausiai užsispyrusi. Karas miškuose truko ligi Stalino mirties, o iš esmės ilgiau: paskutinieji partizanai laikėsi praktiškai ligi mūsų dienų.

Po to karo liko nedaug istorinės dokumentacijos; jeigu ji egzistuoja, tai pirmiausia žinomų archyvų gelmėse. Tokios informacijos beprotiškai bijomasi. Prieš keletą mėnesių Vilniuje buvo teisiamas buvęs partizanas Balys Gajauskas: jis gavo penkiolika metų tik už tai, kad rinko archyvinę medžiagą apie miško karą (reikia pasakyti, kad prieš tai jis jau atsėdėjo savo dvidešimt penkerius metus). Pokario laikotarpiu girdėjome, kad partizanų rankose yra pirmiausia rajonai į pietvakarius nuo Vilniaus, kažkur apie Druskininkus. Aplink Vilnių lietuvių partizanų nebuvo arba buvo žymiai mažiau, nes gyventojai čia nesijautė esą lietuviai; tuo tarpu kurį laiką čia egzistavo Armia Krajowa, kurios santykiai su lietuviais, atrodo, nevisada buvo geri. Bet pačiame mieste funkcionavo lietuviškas pogrindis. Suprantama, aš nieko apie jį nežinojau ir tik dabar pradedu šį tą patirti; bet jutau kažką tokio ore. Į kalėjimą pateko poetas, artimas tėvo draugas Kazys Boruta, nes kažin ką žinojo ir neįskundė. Ta pavardė Tau nėra svetima — kiek atmenu, senais laikais esi vertęs Borutą į lenkų kalbą. Po Stalino kalėjimo Boruta liko doras vyras: kai lietuvių rašytojų susirinkime buvo niekinamas Pasternakas, jis vienintelis atsistojo ir išėjo. Borutos draugė Ona Lukauskaitė pateko į

teismą drauge su juo ir gavo dešimt metų. Po Stalino mirties išėjo iš kalėjimo. Neseniai, turėdama daugiau nei septyniasdešimt, įstojo į lietuviškąją Helsinkio grupę.

Suprantama, pogrindis buvo infiltruotas. Daug siūlų rankose laikė toks Markulis, kuris pasirodė esąs KGB agentas; šiandien jis verčiasi teismo medicina, tiksliau pasakius lavonų preparavimu. Žinau, kad tai skamba pernelyg literatūriškai, ir vis dėlto tai tiesa. Pagaliau viskas buvo sunaikinta. Man bestudijuojant universitete tai buvo praeities reikalas, žmonės sėdėjo Gulage arba gulėjo po žeme; likusiųjų tarpe vyko kažkoks prisitaikymas ir stabilizacija, juo labiau kad režimas, tariant Achmatovos žodžiais, irgi rinkosi labiau vegetarinę dietą. Bet, jei neklystu, penkiasdešimt devintaisiais metais studentų susirinkime mums buvo pasakyta, jog atskleista organizacija, kuri filologijos fakultete užsiiminėjo priešiška veikla. Tos organizacijos nariai šnekėjosi savo tarpe apie Lietuvos reikalus ir, rodos, rašė kažkokius atsišaukimus. Neturėjau ryšių su tais žmonėmis, net nei vieno jų nebuvau matęs, bet tada jau buvau perėjęs politinę mutaciją, taigi pajutau jiems simpatiją. Rezistencija ruseno daug metų: jau nebe ginkluota, bet idėjinė rezistencija. Laikau ją vienintele morališkai leistina, be to, vienintele rezultatyvia. Tauta negali sutikti, kad ją laužytų, spjaudytų jai į veidą ir lieptų už visa tai džiaugsmingai dėkoti. Neįmanoma išrauti normalių žmogiškų refleksų, ypač kai turime reikalo su lietuvišku užsispyrimu, kuris net priežodyje minimas, ir su tradiciniu, gerus septynis šimtmečius ugdytu atsparumu. Pastaraisiais metais neįtikėtinai pražydo lietuvių savilaida, o tai rodo, jog pasipriešinimas gavo naują ir svarbią dimensiją. Kažkaip jau sunku nebekreipti dėmesio į to krašto likimą. Žinau, jog tai nėra lietuvių inteligentijos nuopelnas; šiaip ar taip, čia nusipelnė ne ta inteligentijos dalis, kuri yra matoma. Egzistuoja, net labai dažnai pasitaiko sumiesčionėjęs *homo sovieticus*, kuris kukliai (arba ir nekukliai) turtėja, drebėdamas priiminėja

gimines iš užsienio, o laikui bėgant ir pats ima užsienin važinėti. Jis tyliai ir mirtinai neapkenčia rusų, bet būtent rusų; sistema jam yra paranki, be tos sistemos jis nežinotų ką daryti, bent kurį laiką. Bet egzistuoja ir kiti žmonės — daugiausia iš paprastųjų.

Pažinojau vieną jų — Viktorą Petkų. Priskirčiau jį prie ypatingiausių asmenų, kokius gyvenime esu matęs. Tas stambus, flegmatiškas žemaitis praleido Gulage penkiolika metų. Pirmąsyk pateko ten dar nepilnametis už ryšius su pogrindžiu, nors nebuvo laikęs rankose ginklo. Po Stalino mirties buvo paleistas, bet netrukus vėl suimtas, šį kartą už tai, kad turėjo subversyvios literatūros. Prie minėtosios literatūros priklausė Selma Lagerlöf ir lietuvių rusų poeto Baltrušaičio knyga, išspausdinta 1911 metais. Petkus sėdėjo aštuonerius metus (tuo tarpu Baltrušaitis, lygiai kaip ir Lagerlöf, buvo reabilituotas). Išėjęs, žinoma, negavo normalaus darbo, bet surinko vieną iš geresniųjų Vilniuje lituanistinių bibliotekų. Įstojimą į Lietuvos Helsinkio grupę laikė natūraliausiu daiktu, nors be abejonės suvokė, kaip ir visi, kad pateks į kalėjimą pirmasis. Buvo areštuotas. Jo teismas vyko vienu metu su Ginzburgo ir Ščaranskio teismais — tarp kitko, šiedu buvo jo bičiuliai (Petkus taip pat bičiuliavosi su Sacharovu ir iš viso nebuvo rusofobas). Tada jau buvau Vakaruose, Prancūzijoje; beveik nieko negalėjau jam padėti, tiktai kas rytas skaičiau visus man prieinamus laikraščius ir jutau, kaip Petkaus figūra diena iš dienos auga. Jis neatsakinėjo į jokius teismo klausimus. Davė suprasti, kad tai jo manymu okupacinis ir neteisėtas teismas, su kuriuo bendradarbiauti ir netgi bendrauti nepridera. Paskui tiesiog tylėjo arba miegojo. Gavo naują penkiolikos metų terminą.

Šit, Vilniuje dažnai patirdavau labai nesmagų jausmą, jog dabartiniai gyventojai kažkaip nepritampa prie to miesto. Neatitinka Vilniaus masto — Vilnius yra už juos didesnis. Iš dalies kaip tik dėl to pasaulis man atrodė deformuotas. O juk tai netiesa. Turime atsiminti, jog Vilniuje dabar spiečiasi

lietuvių rezistencija, kurią nei valandėlės nesvyruodamas pavadinsiu didžia. Mano asmeniniai kontaktai su ja buvo labai nežymūs (nors variau privatų karą su režimu ir sykį sužaidžiau *va banque*). Bet ji buvo Vilniaus oro dalis.

Valdžios požiūris į lietuviškąjį nacionalizmą visada buvo dvilypis. Žinoma, viena ranka ji stengėsi jam nusukti sprandą, bet kita, sakytum, po trupučiuką maitino. Darė keistas laikinas nuolaidas — netgi Stalino epochoje. Jau minėjau Gedimino aikštę. Keturiasdešimtaisiais metais nacionalizmas buvo absoliučiai uždraustas, tačiau per karą buvo leista mušti ne vien rusiškojo, bet — saikingu mastu — ir lietuviškojo nacionalizmo būgnus. Staiga paaiškėjo, kad galima girti Lietuvos didžiuosius kunigaikščius (mat, jie šauniai kovėsi su vokiečiais). Visa tai buvo kiaurai perregima (nors, reikia pripažinti, ambivalentiška); po karo reikalai susipainiojo. Kaikurios nuolaidos buvo taktinis žingsnis dideliame tautos pavergimo žaidime. Kitais atvejais manevravo lietuvių tarybinis elitas, kuris savo paties interesus gindamas tylomis sabotavo rusifikaciją (kaip sakiau, giliausioje gelmėje jis yra pašėlusiai antirusiškas, nors pakanka trupučiuką spustelėti, ir jis padarys visa, kas reikalinga, netgi daugiau). Be to, yra žymiai lengviau valdyti, siundant lietuvius prieš lenkus, lenkus prieš lietuvius, visus prieš žydus ir taip toliau (lenkams Vilniaus krašte irgi buvo daromos nuolaidos, nors gal ir nedidelės). Na, o rusai yra geras baubas: nedarykite to ir to, nes rusai mus pasmaugs. „Piesnia i pliaska", žinoma, klesti, net labai estetizuotų, nedaugeliui skirtų renginių pavidalu, o „dainų šventės" yra lygiai tiek pat charakteringos režimui, kaip ir gegužės pirmosios demonstracijos. Didžiuosius kunigaikščius prisiminti jau kažkaip nebepatogu. Tačiau buvo atstatyta Trakų pilis; tatai įsiutino Chruščiovą, bet jo tapybiškas įniršis liko tik prisiminimas. Taip pat madingos istorinės dramos, pilnos įvairių neaiškių aliuzijų ir, beje, cenzūros bei partinės kritikos geraširdiškai aprobuojamos. Žodžiu, ir Lietuvoje valdžia naudoja naciona-

lizmą kaip papildomą kontrolės instrumentą (ir atsarginį vožtuvą); mažiau negu Lenkijoje, bet naudoja. Požiūris į katalikybę kur kas labiau vienareikšmis: katalikybės valdžia nepritaiko savo reikalui — stengiasi sunaikinti ir tiek. O mano manymu, ne tik nacionalizmas, bet ir katalikybė tose teritorijose yra reali jėga.

Prisimenu tragikomiškus, labai žeminančius ir gana dažnus vadinamosios nacionalinės politikos svyravimus. Ypač kada reikalas lietė simbolius (tas režimas simboliams yra negirdėtai jautrus). Raudonąją vėliavą Gedimino kalne pakeitė trispalvė, bet ne prieškarinė lietuviškoji, o nauja, su vyraujančia raudonumo porcija. Kurį laiką buvo grąžinami herbai miestams, bet visa tai pasibaigė, priėjus prie Vilniaus herbo — šv. Kristupo. Tautos himnas, griežčiausiai uždraustas per pirmąją okupaciją, po karo vėl buvo grojamas Vilniaus paraduose, netgi pačiu blogiausiu laikotarpiu; bet vėliau jį pavadavo naujas himnas, kurio žodžius parašė mano tėvas.

Čia turiu pasakyti šį tą apie tėvą. Negaliu jo teisti ir to nedarysiu. Žinau, kad jo gyvenimas buvo labai sunkus. Jaunystėje jis buvo kairusis intelektualas, maždaug tos pačios rūšies kaip Kazys Boruta ir Ona Lukauskaitė. Jo bičiulis, netgi geras bičiulis, buvo ir Pranas Ancevičius prieš pabėgdamas į Lenkiją. Tasai Kauno ir Vilniaus inteligentijos pasauliukas iš tikro yra mažutis — viskas jame susiję. Taigi apie Ancevičių girdėjau nuo vaikystės, nors jo figūra man egzistavo gana specifiškoje perspektyvoje. Mano tėvas skyrėsi nuo savo draugų, nes virto ortodoksu. Nežinau, ką jis patyrė keturiasdešimtaisiais metais, posėdžiaudamas seime su Jędrychowskiu. Atrodo, lemiamo poveikio jam bus turėjęs karas; po to jis jau nebesikeitė, pripažino esamąją situaciją vienintele įmanoma situacija. Nebuvo cinikas. Tebedraugavo su Boruta, ir Lietuva jam nebuvo tuščias garsas. Tarp kitko, jo asmeninė padėtis (tuo pačiu ir mano) buvo gana nepatvari, nes po Stalino mirties jis išgirdo, jog buvo rengtas senųjų

kairuolių procesas, įskaitant ir jį, tiktai nesuspėta. Sunkios istorijos, ką besakyti. Prisipažinsiu, jog tos kartos žmonėms esu linkęs atleisti daugiau, negu dabartiniams arivistams: šiaip ar taip, jie turėjo problemų, kurių tie šiandieniniai nebeturi.

Vilniaus Universitetas. Pradėjau jį lankyti, kaip sakiau, reliatyvios stabilizacijos epochoje. Žinoma, jis labiau skyrėsi nuo Tavo universiteto, negu Tavo universitetas nuo Mickevičiaus Alma Mater. Po 1939 metų į Vilnių persikėlė Kauno profesoriai, o Kauno universitetas buvo neblogas; bet mano laikais jie jau nebedėstė, buvo emigracijoje, Sibire arba iš viso neegzistavo. Pora, kaip minėtasis Putinas, išėjo į pensiją. Tuoj po karo universiteto lygis — moksle ir bet kokia kita prasme — katastrofiškai krito. Tiesa, paskaitos tebebuvo skaitomos lietuviškai, bet jų turinys dažniausiai krypo į ideologinį ir karinį muštrą. Tai pradėjo keistis labai lėtai. Tik apie porą profesorių išsaugojau šiltesnius atsiminimus. Sakysime, lietuvių kalbos profesorius Balčikonis, senojo stiliaus leksikografas, retas keistuolis, o drauge narsus žmogus: kiek žinau, beveik visą savo uždarbį jis atiduodavo represuotoms šeimoms. Jis kaip tik buvo dar iš Kauno. Arba toks profesorius Lebedys, geras XVI ir XVII šimtmečių Lietuvos žinovas. Iš logikos mane egzaminavo profesorius Sezemanas, senas rusų emigrantas, grįžęs iš stalininio lagerio (kuriame, kaip žmonės sakė, sugebėjo užsiiminėti joga ir versti į lietuvių kalbą Aristotelį). Ne be reikalo miniu tiktai mirusius. Jau man baigus universitetą, jame susiformavo baltistikos mokykla, kuri patraukė daugelį — mat, tai patriotinis, o drauge tarsi neutralus darbas; bet gal ir nevisiškai neutralus, nes mokyklos vadovas profesorius Kazlauskas netrukus nuskendo Neryje gana paslaptingomis aplinkybėmis.

Senojo universiteto aurą išsaugojo tiktai sienos, gražios skaityklų salės ir dar gražesni kiemai. Jų iš viso yra devyni, o gal ir trylika. Sakydavome, jog tame labirinte esama vietų,

kur dar niekad nebuvo įžengęs žmogus. Liko taip pat ir studentų bendrabutis Tauro kalne (Bouffalowa Góra), kur aš praleisdavau daug laiko. Na, gal liko ne tiktai architektūra, bet ir biblioteka. Didžioji jos dalis buvo lenkiška (vėliau tai šiek tiek pasikeitė). Daug knygų pateko į specfondą, atseit, praktiškai liko neprieinamos; vis dėlto rasdavau įdomių daiktų. Gana greitai pramokau lenkiškai, nors dauguma mano kolegų ta kalba nesidomėjo (tiesa, man buvo lengviau, nes mano senelė iš motinos pusės buvo lenkė ir arši Senkevičiaus gerbėja, tėvas irgi lenkiškai skaitė, o prireikus ir susikalbėdavo). Parašiau net ilgoką referatą „Mickevičius Vilniaus Universitete". Gamindamas tą referatą, perskaičiau maždaug pusę literatūros, kurią minėtąja tema galima perskaityti, taigi sužinojau ir apie senąją Vilniaus masoneriją (tarpukario masonerija, žinoma, yra man terra incognita), ir apie šubravcus, ir apie Kontrimą. Po to referato su bičiuliais net įsteigėme ratelį pagal šubravcų modelį; tai buvo rizikinga, turint omenyje visareges KGB akis, bet kažkaip ištirpo berniškuose pokštuose, na ir alkoholyje. Šiaip ar taip, žinojau apie ano Vilniaus tradicijas. Bet kartu jutau, jog mano tradicijai veikiau priklauso Poška — šubravcų išjuoktas keistuolis — ir Daukantas, turėjęs ryšių su filomatais, bet pasukęs kitu keliu, tapęs pirmuoju lietuvių istoriku. To Daukanto likimas yra jaudinantis: tai truputį komiška figūra, turinti ir kažkokio šventumo. Man buvo ir liko reikšmingas Donelaitis, aštuonioliktojo amžiaus poetas, mano manymu prilygstąs Europos didiesiems. Čia dera pasakyti kelis žodžius apie kalbą. Vilnius, kuris dabar yra perpus lietuviškas miestas, vartoja keistą *koine*, kadangi į jį suvažiavo visų Lietuvos tarmių atstovai, o kita vertus slaviškas (ir tarybinis) žargonas irgi daro poveikio. Todėl naujoji lietuvių poezija iš dalies yra maištas prieš tą *koine* (čia kaip tik padeda praeities rašytojai), iš dalies jos įmantrus perdirbimas. Nota bene rusų jambas nekelia man pasipriešinimo, nes tai ir lietuvių jambas, turįs ilgą tradiciją ir, matyt,

atitinkąs kalbos dvasią (tikriausiai viską lemia kirčiavimo sistema, bet tos temos neplėtosiu, nes tai jau lingvistika). Šiaip ar taip lietuvių literatūra — nemaža dalimi susijusi su Vilniumi — yra mano asmeninė erdvė; bet universitete pamilau ir lenkų literatūrą. Rusų irgi, net stipriai pamilau.

Aišku, niekas manęs to nemokė. Čia prisiminsiu savo pirmuosius politinius nuotykius. Mokykloje virtau komjaunuoliu, ir man net atrodė, jog kaip tik šiuo keliu einant galima pataisyti pasaulį. Į komjaunimą buvo tempiami daugmaž visi, todėl universiteto komjaunuoliai įvairiai atrodė — jie nevisada buvo bukagalviai ir stalinistai, nors bukagalviai ir stalinistai, suprantama, vyravo ir visuomet tardavo paskutinįjį žodį. Priklausiau prie vad. tikinčiųjų, kurių, kiek galiu suvokti, buvo nedaug. Dvidešimtasis suvažiavimas man ir porai mano draugų buvo šokas (netgi nepaisant to, ką jau žinojome); bet galiu nurodyti visiškai tikslią savo tikrosios mutacijos datą — tai 1956 metų lapkričio ketvirtoji, kai buvo užgniaužtas vengrų sukilimas. Paskui prasidėjo Pasternako byla. Keturiese parašėme jam laišką su pasigėrėjimo žodžiais. Tada perskaičiau visus jo eilėraščius ir pusę išmokau atmintinai. Bandėme leisti studentišką literatūros almanachą „Kūryba", kuris įstrigo cenzūroje ir viešai buvo pavadintas priešišku. Mane metams išgrūdo iš universiteto. Tuos metus aš laikau palaimingais. Skaičiau nuo ryto ligi vakaro. Tuomet ir supratau, kas yra rusų poezija, na ir iš viso, kas yra literatūra.

Nadežda Mandelštam mėgsta žaidimą, kurį pati prasimanė: siūlo kiekvienam suminėti dešimt tikrai išsilavinusių (ir nesenų) žmonių Tarybų Sąjungoje. Bežaidžiant paaiškėja, kad tokių yra tik du: vienas kalbininkas ir vienas Bizantijos kultūros specialistas. Tada ponia Nadežda atskleidžia jų paslaptį: abu kiaurą vaikystę sirgo ir nelankė tarybinės mokyklos. Tokios laimės neturėjau. Bet jei įsigijau šiokį tokį išsilavinimą — įsigijau per tuos vienerius metus. Universitete gavau tik svarbiausias lituanistikos žinias (beje, stambūs jos

regionai man liko neprieinami); susipažinau ten su Marksu, ko anaiptol nesigailiu, ir šiek tiek pastudijavau klasikinę filologiją. Ieškojome su bičiuliu net kokio nors rabino, kad jis duotų mums supratimą apie hebrajų kalbą, bet kur tu pokario Vilniuje rasi rabiną! Šiaip ar taip pasirodė, kad kažko galima išmokti. Galima plaukti melo ir nereikalingų informacijų Niagara prieš srovę, ir net užplaukti į viršų, tik nieko negali temptis paskui save — kiekvienas turi tai daryti pats. Čia prisipažinsiu, kad mane formavo ne tik Vilnius, bet ir Maskva, labai įdomus miestas, nes anot Zinovjevo ten yra viskas ko širdis geidžia: katalikai ir budistai, avangardistai ir disidentai, matematikai ir merginos, kokių Paryžiuje nerasi. Tiesa, dauguma tų merginų dabar jau kaip tik Paryžiuje. Arba Londone. Bet meskime juokus į šalį: Maskva tai rimtas patyrimas.

Vienu požiūriu esu tipiškas luošas tarybinis pilietis — nesusišneku jokia svetima kalba (išskyrus rusų ir lenkų), net dabar Amerikoje angliškai šnekėti man sunkoka. Skaitau, tiesa, keliomis kalbomis, bet atrodo, kad tame pasyvaus mokėjimo rate ir liksiu, o tai mane pašėlusiai kamuoja. Tiesa pasakius, kam gi žmogui iš Sąjungos tos kalbos? Vakarų knygos jam prieinamos absurdiškai mažais kiekiais, periodika visai neprieinama, apie keliones geriau nešnekėkime. Juo svarbesnė man buvo lenkų kalba; ir ne man vienam. Pažinojau dešimt ar daugiau žmonių, kuriems ji irgi buvo langas į pasaulį. Daug metų susitikdavome lenkiškame knygyne, „Gediminkės" gatvėje; į rankas mums patekdavo ir tokių knygų, kokių tame knygyne nebuvo — pavyzdžiui, Tavo rašytų. Diskutuodavome ir juokaudavome savo tarpe lenkiškai, iš dalies norėdami suklaidinti pašalines ausis, iš dalies dėl snobizmo, iš dalies dėl meilės lenkų kalbai, nes jai už daug ką buvome dėkingi.

Čia prisiartinu prie lietuvių lenkų santykių problemos. Man asmeniškai mūsų tautų antagonizmai atrodo didžiulė kvailystė, ir norėčiau tikėti, kad jie yra praeities reikalas.

Manau, kad didelė, gal vyraujanti jaunosios kartos dalis Lietuvoje dabar nejunta lenkams jokio priešiškumo. Įtariu, jog tas pat yra ir kitoje pusėje; gal dar kur užsiliko lenkų aristokratiškumo, poniškumo poza lietuvių atžvilgiu, o gal ir ne. Virš mūsų persirito tokia epocha, jog senieji ginčai atrodo mažareikšmiai. Bet gal problema yra kiek sudėtingesnė.

Lietuva įsigijo tautinę savimonę gana vėlai, sunkiai ir kaip tik opozicijoje prieš Lenkiją. Lenkų kultūros įtaka, ypač po Liublino unijos, buvo milžiniška; manau, kad aplamai imant pozityvi, nors čia beveik nei vienas lietuvis su manimi nesutiks. Be Lenkijos nežinotume daugelio dalykų, gal ir politinių teisių sąvokos. Na ir mūsų tautinis atgimimas turėjo tipingų lenkiškų „virštonių", kartais sarmatiškų, kartais mesianistiškų, tik tie modeliai paradoksaliai nukrypdavo prieš lenkų kultūrinę dominaciją. Viskas buvo „atvirkščiai": Jogaila yra išdavikas, Jonušas Radvila yra didvyris ir taip toliau. Tauta turėjo atsistoti ant kojų. Ji tai darė kartais nemikliai, pasiduodama vaikiškiems kompleksams, kuriuos lengva atleisti, nes pradžioje jie pasitaiko kiekvienam. Tačiau kompleksai gyvuoja pasiutusiai ilgai ir virsta balastu. Kalbi apie lenkišką neatlaidumą: šit, lietuviai tikriausiai dar neatlaidesni, atsimena skriaudą šimtus metų. Mes netgi tuo didžiuojamės, nors kažin ar verta. Atsimename, jog lenkų kultūrinė (ir socialinė) dominacija aštuonioliktojo amžiaus Lietuvoje buvo lietuviams grėsminga — mes galėjome netekti kalbos ir atskiro istorinio kelio. Pridėk skaudų, per kelis amžius susikaupusį pojūtį, jog lietuviai yra antraeilė tauta valstybėje, ir kas iš to pojūčio seka — tam tikrą didybės maniją, susijusią su persekiojimo manija. Lengva tatai pajuokti, nors čia gimsta ir sveikos ambicijos. Asmeniškai visai nejuntu, kad kaip lietuvis priklausyčiau antraeilei tautai; jaunoji Lietuvos karta nuo to pojūčio atsipalaiduoja, nes Lietuva dabar bet kuriuo atžvilgiu turbūt nenusileidžia kitoms Rytų Europos šalims; bet kai kurie archetipai išlieka ir gali atgimti, ypač todėl, kad totalitarizmo patirtis iš viso

nėra palanki protingiems ir tolerantiškiems požiūriams. Esti kažkoks įprotis demonizuoti lenkus. Pagal šį mentalitetą (turintį įtakos, nors jau ne per didžiausios), tiems lenkams ištisus amžius rūpi vienas vienintelis daiktas: kaip čia Lietuvą prie Lenkijos prijungus, nutautinus ir aplamai sumaišius su purvais. Lenkai esą pavojingesni už rusus (nes juk jie katalikai ir europiečiai). Egzistuoja stereotipinis įvaizdis — machiaveliškas lenkas, gal iš Ašmenos, o gal iš Alpuharos, kuris visada pasieks savo tikslą, jei ne jėga, tai klasta. Šičia, emigracijoje, dažnai stebiu tą mentalitetą, ir man tada būna siaubingai gėda, nes juk tai kažkoks nesubrendimas stačiai iš Gombrovičiaus romanų. Subrendusios tautos — o lietuviai dabar, be abejo, tokie yra — nutautinti tiesiog neįmanoma, net jei kas to labai norėtų. Visas šitas stereotipas — tai inercija ir traukimas atgal. Jis gali būti parankus tik režimui. Todėl negalima užmiršti, kad jo esama, ir reikia vengti — taip pat ir lenkams — veiksmų, galinčių stiprinti ar gaivinti panašius jausmus.

Reikalas, aišku, paliečia Vilnių. Esti specifiška lietuviška Vilniaus mitologija; manau, kad ji suvaidino to miesto istorijoje didesnį vaidmenį, negu, pavyzdžiui, ekonominiai santykiai. Lenkams Vilnius buvo „kresų" kultūrinis centras, svarbus, bet šiaip ar taip provinciškas. Lietuviams tai istorinio tęstinumo ir identiteto simbolis, kažkas panašaus į Jeruzalę. Devynioliktajame ir dvidešimtajame amžiuje lietuvių vaizduotę žymia dalimi formavo karališko ir švento, prievarta išplėšto Vilniaus mitas. Tas mitas nevisada mane įtikina, ypač jo kunigaikštiškai karališkoji dalis, bet turime sutikti, kad kažkokios tiesos čia esama. Pavyzdžiui, nuo Rygos ar Talino Vilnius labai skiriasi, kadangi nebuvo hanzeatiškas centras, o natūraliai išaugo iš savo aplinkos. Todėl ginčijantis dėl Vilniaus, kaip Tu, beje, pastebėjai, ginčijamasi dėl to miesto istorinio rango: ar jis turi būti regionalinis, ar priklausyti prie tradicinių Rytų Europos sostinių. Ginčijamasi taip pat dėl Lietuvos rango ir išlikimo.

Nes Lietuva be Vilniaus yra valstybė efemeridė, o su Vilniumi atgauna visą savo praeitį ir visą istorinę atsakomybę.

Didelių kovų tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo, tačiau Vilniaus problema buvo rimta. Miestas palaipsniui virto lenkiška (taip pat ir žydiška) enklava lietuviškoje teritorijoje. Minėtoje knygoje *Visas Vilnius 1913 metais* yra tik dvi lietuviškos pavardės; tiesa, ne bet kas, o Smetona ir Basanavičius (pirmasis Nepriklausomybės akto signataras). Apylinkėse dar devynioliktajame amžiuje buvo kalbama daugiausia lietuviškai (sužinojau apie tai kaip tik studijuodamas Mickevičiaus epochą). Tą istorinį, etninį, na ir socialinį mazgą išrišti galėjo nebent saliamoniškos galvos, kurių istorija mūsų tautoms, aplamai imant, šykštėjo; beje, ir laiko buvo per mažai. Taigi elgtasi neišmintingai. Lietuviai negalėjo ir ligi šiol negali atleisti nei Želigovskio epizodo, nei Bocianskio ir kitų polonizacinių užmačių; taip pat negalėjo suprasti Pilsudskio federacinių idėjų, ir čia tiesa buvo jų pusėje, nes federacija daroma ne tokiais būdais, net jei ji būtų įmanoma, kuo aš šiek tiek abejoju. Bet antra vertus nenorėjo suprasti, kad lenkai irgi turi teisių į Vilnių, nes lenkų gyventojai ir kultūra ten tada vyravo. Prievartinis lietuvinimas, lygiai kaip ir lenkinimas, būtų buvęs neatleistina nuodėmė. Šiaip ar taip, „klastingo lenko" stereotipas tais laikais, deja, labai paplito. Kauno Lietuva laikė save, taip sakant, Piedmontu, kurio tikslas yra užimti Romą, atseit Vilnių. Tai nebuvo grynai valstybinis reikalas — veikiau tatai priklausė masinių jausmų sferai. Ir tikslas buvo pasiektas, nors istorinės ironijos dėka lietuviškasis užsispyrimas laimėjo tragiškiausiomis aplinkybėmis.

Bet šiandien, atrodo, abu laikome, jog tas ginčas yra išspręstas. Patyręs dvidešimtąjį amžių, Vilnius virto nauju miestu. Tiesa, jis tebėra provincija, netgi blogesnė, kadangi visa Sąjunga yra siaubinga provincija. Tebėra enklava, tik dabar jau lietuvių ir rusų enklava daugiausia lenkų gyvenamose apylinkėse. Bet turiu vilties, kad jis taps

demokratinės Lietuvos sostine. Lietuviai — net labai sunkiomis sąlygomis — sukūrė tam prielaidas.

Kiek per anksti kalbėti apie tą demokratinę Lietuvą. Vis dėlto manau, kad reikia ją turėti omenyje kaip galimybę ir kaip užduotį. Šioje perspektyvoje taip pat turime mąstyti apie naujus lietuvių lenkų santykius. Mąstyti iš esmės ne apie ateitį, o apie dabartį, nes artimiausioji ateitis — tai tos pačios peštynės su totalitarine sistema, tik vykstančios kažkokiomis gilesnėmis formomis (o tos formos jau lyg ir ima atsirasti Lenkijoje). Vilnius, ta amžinoji enklava, čia gauna naują šansą. Jis yra susikertančių etninių zonų miestas ir tuo pačiu visos Rytų Europos modelis. Sugyvenimas ir savitarpio praturtinimas čia turi atstoti buvusią trintį, ir kaip tik antitotalitarinis sąjūdis čia gali daugiausia padėti. Imkime, pavyzdžiui, žydų klausimą. Tavo teisybė: Vilnius nebėra tas pats be žydų rajono, kurį sunaikino iš dalies vokiečiai, iš dalies tarybų valdžia. Bet negausūs Vilniaus žydai liko reikšminga grupė. Jų santykiai su lietuviais nėra lengvi, nes karo metu dalis lietuvių — lygiai kaip dalis lenkų, rusų ir kitų — tikrai leidos įtraukiama į nusikaltimus. Yra čia daug priežasčių, į kurias šioje vietoje nesigilinsiu; taip pat reikia pasakyti, kad šimtai lietuvių gelbėjo žydus, rizikuodami net gyvybe; bet nusikaltimas yra nusikaltimas, ir nieko čia nepadarysi. Pastaruoju metu lietuvių emigracijoje sukėlė triukšmo televizijos filmas „Holocaust", kuriame kalbama apie lietuvių SS legioną, likviduojantį Varšuvos getą. Formaliai imant nebuvo tokio legiono, buvo veikiau atskiri asmenys; bet ta proga kai kas panoro „apginti tautos garbę", lyg būtų galima ką nors apginti nutylint faktus, netiksliai juos nupasakojant ir verčiant kaltę vokiečiams arba ir patiems žydams. Visa tai buvo tik kompleksų ir nevisiškai grynos sąžinės įrodymas. Šit, man, žmogui iš anapus, tai tiesiog nesuprantama. Nes tikriausiai jau atsipalaidavome nuo to komplekso. Žinome keletą aksiomų. Pirmiausia, kad apie jokį nusikaltimą nevalia tylėti. Antra, kad buvo ir yra

kolaborantų, kartais gausingesnių, kartais nelabai gausių, žiūrint istorinės situacijos, bet nebuvo ir nėra tokio daikto kaip kolaboruojančios tautos. Trečia, kad antisemitizmas ir sovietizacija — tai maždaug viena ir tas pat. Lietuvių kultūrai didelis nuostolis, kad sulikviduoti visi žydiškojo Vilniaus pėdsakai, net ir tai, ką buvo galima išsaugoti; ir absoliuti gėda, kad oficialiai nekalbama apie iššudytus žydus — minimi tiktai „nekalti tarybiniai piliečiai". Supratus tuos paprastus dalykus labai palengvėja lietuvių žydų problemų sprendimas ir kasdieninis bendradarbiavimas. Antisemitizmas Lietuvoje, išskyrus oficialųjį, šiandien yra gerokai susilpnėjęs, gal net nyksta. Be abejo, žydas tai mato geriau, bet esu tai girdėjęs ir iš žydų.

Tas pats modelis gali praversti gerinant lietuvių lenkų santykius, net ir lietuvių rusų santykius, nors visi šie atvejai labai skiriasi. Lietuviškumo ir lenkiškumo klausimas istoriškai yra baisiai susipainiojęs, nes pati lietuvio sąvoka, lygiai kaip ir lenko sąvoka, laikui bėgant kitėjo. Viena prasme lietuviai yra Mickevičius ir Syrokomlė, kita Witkacy, Gombrovičius, na ir Milašius, trečia Poška ir Daukantas, ketvirta šių dienų lietuvių rašytojas, o juk Oskaras Milašius netgi penktąja prasme. Aišku tik tiek, kad mūsų tautos yra susijusios ir viena be kitos kažkaip neapsieina. Virsdama modernia tauta ir valstybe, Lietuva turėjo pabrėžti, kad skiriasi nuo Lenkijos. Bet dabar to pabrėžti nebereikia, nes tai savaime suprantama; nedera taip pat ir plūstis, nes, kaip jau sakiau, tai tik režimui paranku. Sakai, kad naujasis lietuvių nacionalizmas neišvengiamai buvo spazmatiškas ir ankštas; gal nevisada, nes būta kažkokių mėginimų užmegzti dialogą su lenkais, į kuriuos, beje, būdavo atsakoma „niekad, niekados"; būta įvairių netikėtų suartėjimų, įskaitant asmeninius ir šeimyninius; bet sutinku, jog ten buvo nemažas fanatizmo ir paprasto nuginkluojančio kvailumo procentas, kaip, beje, ir kiekviename nacionalizme — prancūzų, flamandų, gal net retoromanų, kas jį žino. Turbūt mažoms

tautoms tai lengviau atleisti, bet šiaip ar taip mes neturėtume to sau atleisti patys. Bet tai jau seni laikai. Taip pat, sakysime, „Vidurinė Lietuva" yra plusquamperfectum. Praeityje liko ir federacinės „krajovcų" svajonės: juk dabar „krajovcų" Lietuvoje nėra, pats jų egzistavimo faktas buvo man naujiena — gal tai rodo menką mano išsilavinimą; bet sutinku, jog toje programoje buvo vertingų minčių, ir tai dera atsiminti. Suomiškai švediško tipo sprendimas būtų geras daiktas, nors tai tikriausiai jau prarasta galimybė. Tas pat liečia lietuvių literatūrą lenkų kalba (nors gal tokia literatūra tam tikra prasme egzistuoja: būčiau linkęs prie jos priskirti, pavyzdžiui, Tavo *Isos slėnį*). Bet pirmiausia turime atsižvelgti į realią padėtį. O reali padėtis — tai du šimtai tūkstančių lenkų Vilniaus krašte ir gal apie dvidešimt tūkstančių lietuvių Suvalkų krašte. Jų tarpe jau nebėra aristokratų, beveik nėra inteligentų: tai sodiečiai ir darbininkai, režimo sutrypti žmonės, turintys teisę žmoniškai gyventi. Piktinuos, matydamas, kaip lietuviai traktuojami Seinų apylinkėse, juo labiau, kad tai daro lenkų Bažnyčia, turinti tiek nuopelnų. Bet jei kada prasidės priverstinis, nesavanoriškas lietuvinimas Vilniaus krašte (dabar jo praktiškai nėra, nes jį atstoja rusinimas), aš pirmasis pasakysiu „ne". Ir, tikiuosi, nebūsiu vienintelis.

Tavo teisybė: anapus oficialiųjų melų fasado visoje Rytų Europoje lengva rasti nacionalizmus. Tai ambivalentiška, bet labai pavojinga jėga. Visa pasaulinės kultūros vertė slypi tradicijų ir kalbų įvairume; bet kai kalba ir kilmė virsta amuletu, gelbstinčiu per skerdynes, tai jau geriau norėčiau būti tuo paskerstuoju. Tautinių jausmų humanizacija yra visų svarbiausias reikalas; ką gi, turime prie to, kiek įstengiame, prisidėti. Lietuvių savilaidoje esama labai pozityvių reiškinių, apie kuriuos jau užsiminiau. Bet kartais pasigirsta tradiciniai balsai, panašūs į endekų, tiktai à rebours. Tai atsitinka vis dėlto nepalyginti rečiau, negu emigracijoje, ir čia visa paguoda. Lietuvių savilaida, aplamai imant, nėra inteligenti-

jos reikalas, tačiau prieina prie inteligentiškų išvadų. Kai dėl manęs paties, tai Lietuvoje prieš kokius dešimt metų būdavau, o emigracijoje, žinoma, būnu kaltinamas kažkuo panašiu į tautos išdavimą. Mat, esu kosmopolitas, judofilas, polonofilas, netgi rusofilas, o lietuviai mane dažnai pykina, kaip tik dėl to, kad tai saviškiai. Pavyzdžiui, Lietuvos Helsinkio grupės silpnybė būdavo įžiūrima štai kur: tai ne lietuvių, o „bendrasovietiniai" disidentai. O kaip gi kitaip? Reikalas yra beviltiškas, jeigu jis nėra bendras; be to, jaučiamės emociškai susiję su viskuo, kas ten vyksta. Ten — vadinasi, ne vien Sąjungoje, bet ir visoje Rytų Europoje. Esame Rytų Europos disidentai. Ar tiesiog Rytų Europos žmonės, — tai iš esmės yra tas pat. Vilnius tampa vienu iš centrų, kur gimsta šita naujoji Rytų Europos formacija: gal jam istorija taip lėmė. O juk ir Tu pats tai formacijai priklausai: rašei apie tai ne kartą ir geriau už visus kitus.

Tomas Venclova

(Skirta lenkų savilaidos žurnalui *Zapis*, išspausdinta Paryžiaus *Kultūroje* 1979 m. sausio mėn. numeryje. Originalai rašyti lenkiškai. Czesław Miłoszo tekstas išverstas Skirmantės Kondratienės, Tomo Venclovos — jo paties.)

EXPERIMENTAI SU VARŽA IR ĮTAMPA

PASIKALBĖJIMAS SU ALEKSANDRA KAŠUBIENE

Kl.: 1978 m. balandžio mėnesį Philadelphijoj įvyko originalaus užmojo paroda „Menas ir Mokslas" (Art in Science). Jūs buvote viena iš nedaugelio Amerikos dailininkų, patekusių į šią parodą, kuri, regis, buvo ilgo eksperimentinio projekto rezultatas. Koks buvo tas projektas?

Ats.: Tekstilės ir Mokslų Kolegija drauge su Philadelphijos Miesto Mokslų Centru bei Meno Sąjunga, sumanė pakviesti menininkus, kad jie, gyvendami kolegijoje aštuonias savaites, naudotųsi turimomis sąlygomis ir dirbtų pagal savo pačių sumanytą projektą. Mintis kviesti dailininkus kilo iš to, kad ši Tekstilės ir Mokslų Kolegija turi aukštai išvystytą dirbtinių (sintetinių) pluoštų technologiją bei inžineriją. Mokslininkai ten yra sukūrę audinių, kurie naudojami satelituose, arba, kaip dirbtinos aortos ir raumenų pluoštai, medicinoje. Kad Kolegija galėtų plačiau pritaikyti patyrimą, reikalingos naujos idėjos. Todėl mokslininkai ir sumanė talkon pasikviesti dailininkus. Kai mūsų 12 suvažiavome iš visos Amerikos, mums buvo parodyti Kolegijos įrengimai bei išradimai, ir kiekvienas paprašytas paruošti pasiūlymą, kuriame būtų išdėstytas projekto užmanymas bei reikalavimai. Mintis suvesti dvi skirtingas sritis — meną ir mokslą — davė ir programai pavadinimą.

Kl.: Kaip minėjote, 12 Amerikos dailininkų pristatė skirtingus pasiūlymus. Ar visi buvo priimti?

Ats.: Kolegija, drauge su minėtomis institucijomis, iš 12 atrinko tris projektus, kurių vienas buvo mano. Taip ir patekau į šią programą.

Kl.: Koks buvo jūsų projektas?

Ats.: Pagalvojusi, kad tokia auksinė proga nebepasikartos, nutariau ją išnaudoti keleriopai. Jau 9 metus dirbu su elastine medžiaga, dažniausiai prie didelių projektų. Darbo eigoje dažnai kyla užuominų, kurios taip ir lieka įstrigę tik galimybių plotmėje. Kolegijoj buvo idealios eksperimentavimui sąlygos, tai ir nutariau pasileisti į nežinomybę. Mano pasiūlymas susidėjo iš dviejų dalių. Bandymai pirmoje dalyje turėjo parodyti, ar yra įmanoma pajungti įtampą ir varžą kaip savaimingas jėgas. Sakykim, kaip yra pajungtas garas ar elektra. Jutau, kad šiuo atveju gamta bus mano mokytoja, nes gi visos tiek augalų, tiek gyvūnų organiškos formos, kaip šakos, vaisiai, sėklos, raumenys ar kaulai, įgauna formalinę išraišką varžos ir įtampos dėka. Tad pirmoji mano pateikto projekto dalis apibūdino metodą, kuriuo tikėjausi sukurti formas, gimstančias varžos/įtampos poveikyje. Antroji projekto dalis rėmėsi nuovoka, kad lanksčios formos daugeliu atvejų yra patvaresnės nei standrios ar kietos formos. Mat, minkšta forma, susidūrusi su kokia nors jėga, nebando jai priešintis ar atsispirti, bet, būdama lanksti, atliepia ir pasiduoda jos įtakai. Numačiau, kad tokio galvojimo pasėkoje galėtų gimti formos, paklusnios vėjo ir lietaus įsisiūbavimams, o kadangi Kolegijos kieme buvo daug medžių, tarp jų buvo galima tempti gan dideles formas. Taip kad antroji projekto dalis buvo: eksperimentinės vėjo ir lietaus struktūros.

Kl.: Per 8 savaites turėjote įgyvendinti savo pasiūlymus. Kokios darbo sąlygos jums buvo sudarytos?

Ats.: Darbo sąlygas turėjau tokias, kokių pageidavau: didelę studiją, 4 stalus, 2 rėmus tempimui, specialiai pastatytus pagal mano nurodymus; visas darbo medžiagas, specialias siuvimo mašinas ir pasamdytą siuvėją. Darbo jėga buvo studentų grupė, pastoviai dirbanti su manim kasdieną. Turėjau glaudų ryšį su mokslininkais — kolegijos profesoriais. Palankesnes sąlygas sunku įsivaizduoti. Nebuvo jokių apribojimų ar reikalavimų. Planus galėjai keisti bet kuriuo metu, dirbti kiek nori. Be to, buvo duotas butas ir mokėjo algą.

Kl.: Paminėjote medžiagas, Aleksandra. Kokios, būtent, medžiagos buvo naudojamos?

Ats.: Iš pradžių dirbau su Kolegijoj sukurtomis medžiagomis, kurios dar masiškai negaminamos. Bet kai įsitraukiau į eksperimentavimą, grįžau prie medžiagos, kurios savybės man jau gerai pažįstamos. Tai nailono mezginys, kurio pluoštinės yra mikroskopiškai spiralinės. Dirbtiniai pluoštai turi pradinės būsenos atmintį, taip kad šis specifinis mezginys tempiasi į visas puses 100% ir lengvai sugrįžta į natūralią būseną. Teko glaudžiai dirbti ir su mezgimo inžinierium, nes mudu bandėm sukurti architektonišką medžiagą su panašiom savybėm.

Kl.: O kaip vyko pats darbas? Kaip eksperimentavote?

Ats.: Buvau pasiruošusi vystyti gimininguų formų serijas, kad kuo nuosekliau ištirčiau galimybių ribas. O tam buvo svarbu išvystyti produkciją. Kasdien padarydavom po 5-6 vienos formos variantus, čia pat darydami pakeitimus. Tie pakeitimai dažnai vedė nenumatytomis kryptimis, įnešdami naujų formų serijas, arba sujungdami tokias formas, kurios atrodė negimininguos. Ko iš esmės siekiau, galima pailiustruoti tokiu pavyzdžiu: visi žinome, kad tempiant megztuko rankovę, ji sugniūžta ir susiaurėja. Man parūpo taip sukirpti medžiagą ir taip sudėti pluoštus, kad, susiūtą struktūrą tempiant kaip rankovę, ji visa išsipūstų. Skamba neįtikėtinai,

bet mūsų nustebimui, mes to pasiekėm. O paskutinės struktūros išsivystė jau iki tokio laipsnio, kad net stebint kas vyksta, buvo sunku patikėti — kuo daugiau struktūra buvo tempiama, tuo daugiau ji pūtėsi, lyg koks gyvūnas, įkvėpęs oro. Galite įsivaizduoti, kaip įdomu buvo stebėti tokį gyvą gamtos jėgų pasireiškimą, matyti kaip mažiausias prisilietimas įtaigoja visą formą. Prieš mūsų akis kasdiena vyko nesibaigiantis spektaklis, kuriame kiekvienas kampas, kiekviena siūlė turėjo aiškų vaidmenį. Ir vienam nors kiek pakeitus poziciją, galima buvo matyti, kaip naujos išraiškos banga apibėga visas detales, pasilieja per visą medžiagos paviršių. Toli gražu ne visos formos buvo sėkmingos. Dažnai prieidavom akligatvius, kurių paslapties dar ir šiandien nesuvokiu. Bedirbdami ne kartą jutome, kad rankomis liečiam gamtos dėsnius, stebim jų vyksmą. Ilgainiui išmokom paskiras jėgas išskirti, jas išryškinti ir iškelti į paviršių. Pasikalbėjimai su matematikos profesorium, topologijos specialistu, labai padėjo susivokti, kas vyksta. Jis atidžiai sekė darbo eigą, nešė man knygas, rodė brėžinius, aiškino matematinius principus. Čia ir įvyko tas patirčių pasikeitimas tarp meno ir mokslo žmonių.

Kl.: Kaip atrodė išgautos formos, ar jums buvo svarbi jų estetika?

Ats.: Reikia pripažinti, kad tos formos yra savotiškos, nematytos, atrodo lyg ne žmogaus rankomis padarytos. Vaizdumo dėlei jas galima skirstyti į kaulines arba griaučių struktūras, ir apvalias formas, panašias į sėklas, į ląstelinius organizmus, į kriaukles ar kevalus. Dirbant formų estetika man nerūpėjo. Buvau griežtai nusistačiusi estetika nesirūpinti, net nenumatyti, kaip kokia forma turėtų atrodyti. Priešingai, stengiausi suprasti, kas vyksta mano akivaizdoje, ir ryškinti tik tokias apraiškas, kurios reaguoja į varžos ir įtampos jėgas. Kai tos jėgos tiksliai pasiskirsto, visas medžiagos paviršius pavirsta į vienodai tamprią membraną,

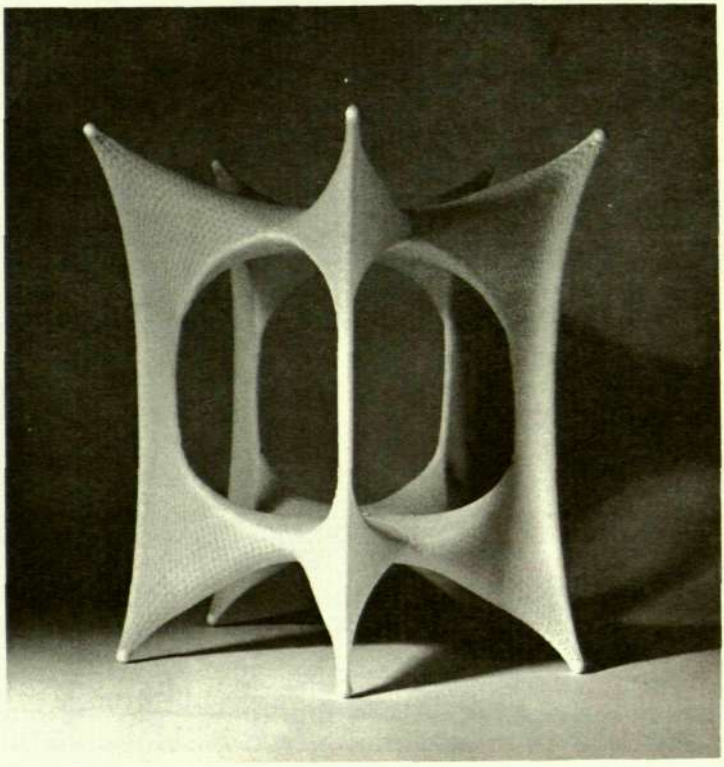

A. Kašubienė. Forma #P-23; lygiagretė įtampa.

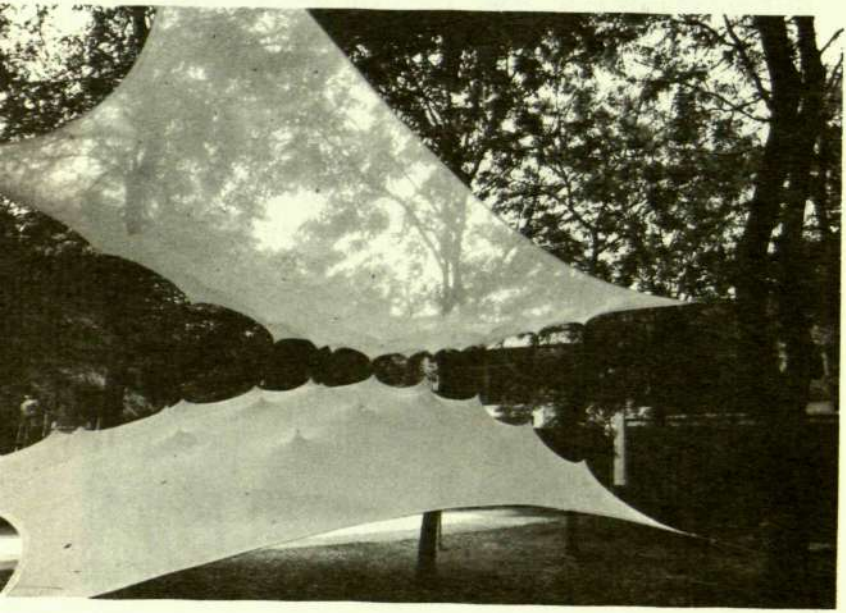

A. Kašubienė. Lietaus struktūra #1.

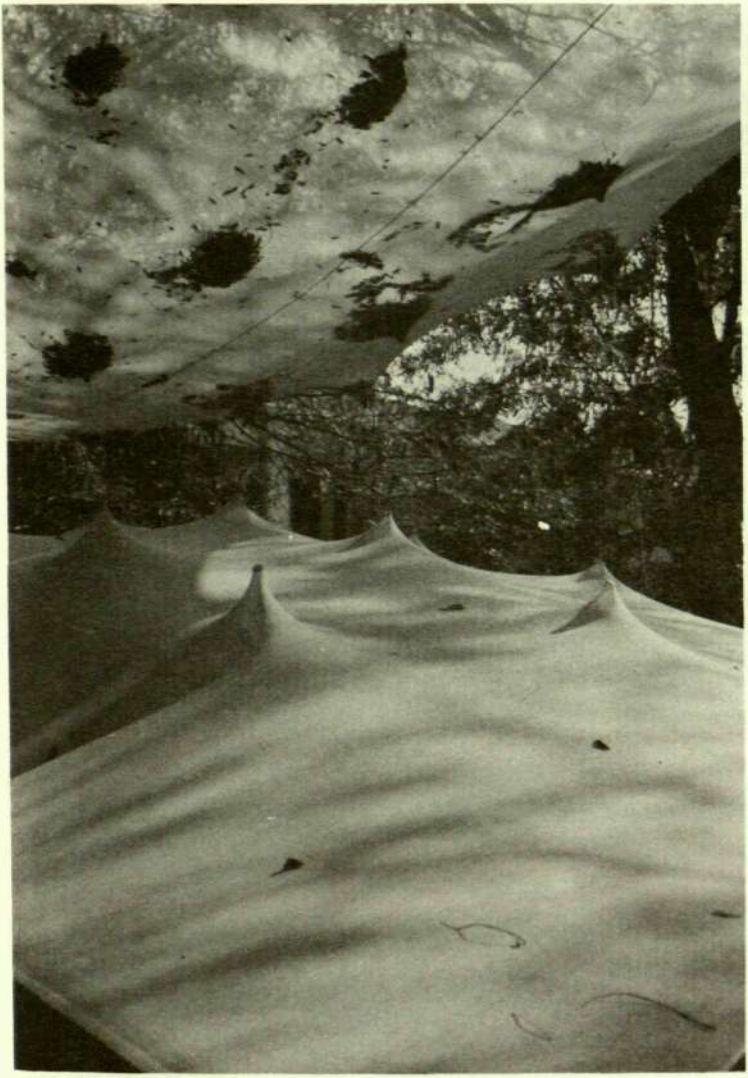

A. Kašubienė. Lietaus struktūra #1; detalė.

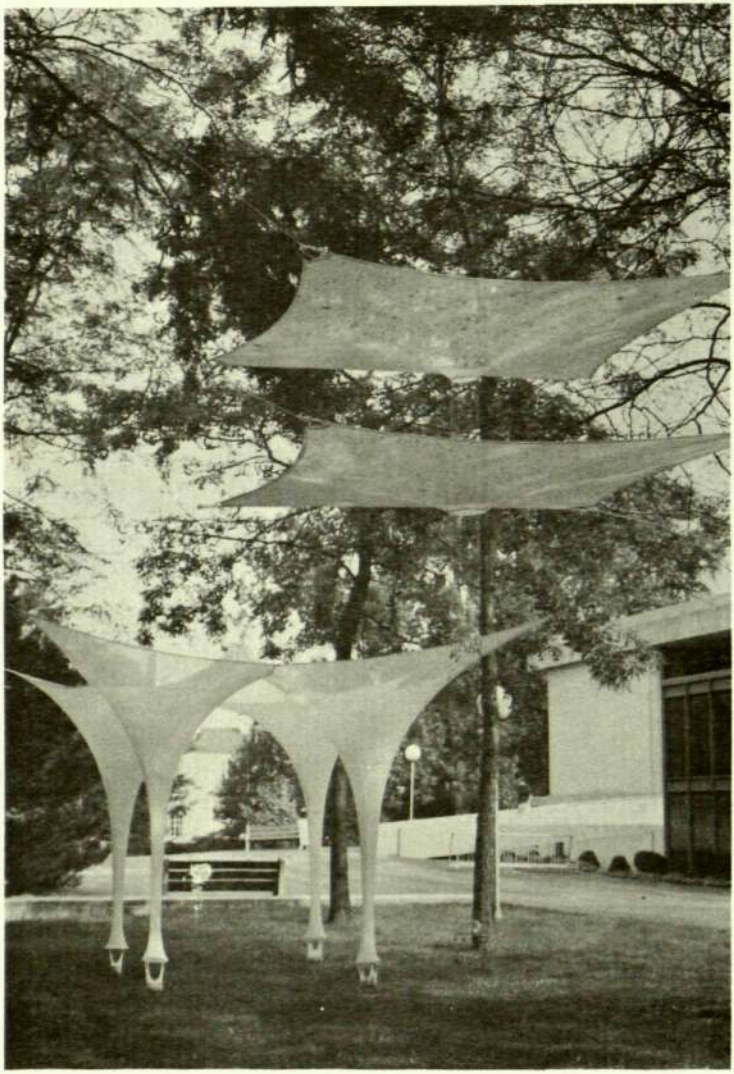

A. Kašubienė. Dvi lietaus struktūros #2 ir #3.

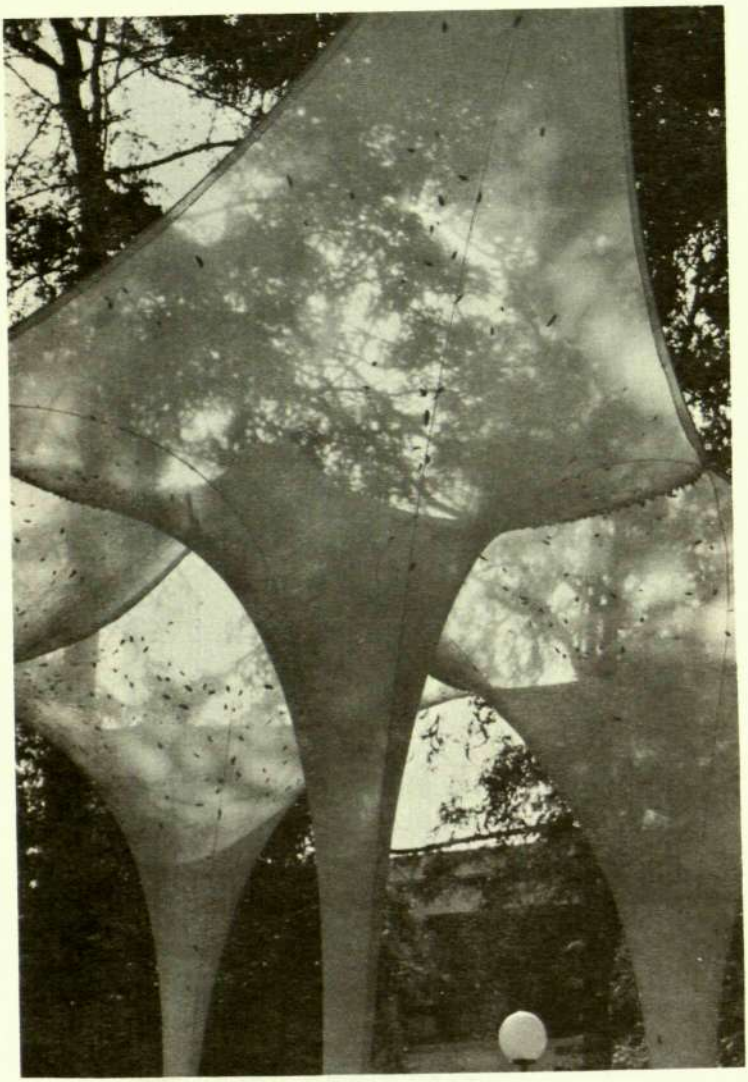

A. Kašubienė. Lietaus struktūra #2; detalė.

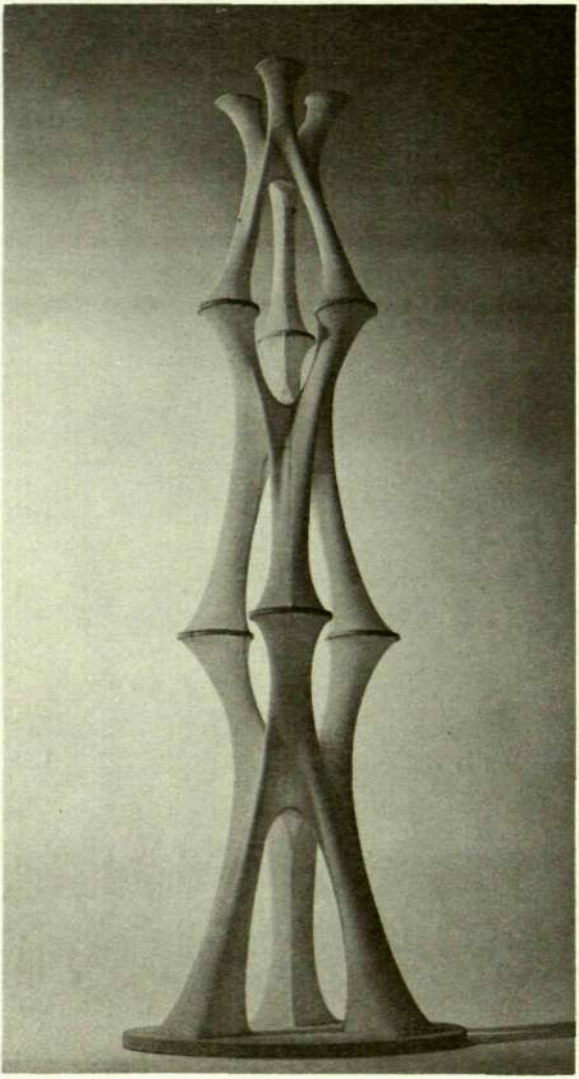

A. Kašubienė. Kaulinė struktūra #G-11; įžambinė įtampa.

kuri jau turi savo logiką. Tos logikos išdavoje gimė ir nauja estetika, žmogaus protu dar neapspręsta, neužantspauduota.

Kl.: Sakytum, atsitiktinai gimusi forma?

Ats.: Ir taip, ir ne. Mat, sprendimas, kaip kirpti medžiagą, kaip sudėti pluoštus, susiuvant tas medžiagos dalis, nėra atsitiktinis. Tačiau tą minutę, kai įvedama įtampa, gamtos dėsniai perima visą tolimesnę eigą. Belieka tik atsekti jų diktatus, suvokti, kuria kryptimi tos jėgos nori bėgti, ir joms sudaryti sąlygas. Tai bus turbūt nepakartotinas išgyvenimas — kurti situacijas, kuriose gamtos jėgos galėtų laisvai reikštis; žaisti su tomis jėgomis.

Kl.: Bet pirmas impulsas buvo daugiau intelektualinis, tiesa?

Ats.: Taip, bet toli gražu ne su tokiu rimtu nusiteikimu. Nebūtų kuo stebėtis, jei iš vis nieko ypatingesnio nebūčiau pasiekusi. Tokioj situacijoj be žaismingumo tikrai pavojinga, taip kad prie šio projekto prieiti kitaip, nei nuotykingai nusiteikus, būtų buvę neatsargu.

Kl.: Kada eksperimente dalyvauja ir intuicija, ir protas, atrodytų, čia savaime susijungia menas ir mokslas?

Ats.: Turbūt galima būtų taip žiūrėti, bet tada neišvengiamai reikia įjungti dar ir trečią faktorių — medžiagą, kur susitinka intuicija ir protas. Nes tik medžiaga sąlygoja, ir jei medžiagos savybės nėra suprastos, pagerbtos ir panaudotos, nenustebčiau, jei nei protas, nei intuicija neturėtų net kaip reikštis.

Kl.: Vadinasi eksperimentavimo metu nuolat gimdavo įvairios formos — minkštos, „medžiaginės", nestabilios. O jums, kiek supratau, rūpėjo jas užfiksuoti, sukietinti, kad galėtumėt išstatyti parodoje.

Ats.: Kitaip eksponatų neturėčiau. Šių formų sukietinimas sudarė nemažai problemų, bet pagalbon atėjo chemijos profesorius, ir po daugelio bandymų priėjom išvados, kad

esamose sąlygose geriausiai tiks naujai modifikuotas produktas, bandomas naudoti medicinoje. Tai bekvapis „resin" — plastinė substancija, kurios katalizatorius yra ultra violetiniai spinduliai. Ši plastinė masė, užtepta ant audeklo, ultra violetinių spindulių įtakoje sustingsta per 3 minutes, — tai mums labai padėjo išvystyti produkciją. Medicinoj ją jau naudoja vietoje gipso, kaulams lūžus.

Kl.: Tad ant minkštų eksperimentinių formų — sakykim, įtemptų „kevalų" ar „kriauklių", tepėte tą skystį ir laikėte po ultra violetinių spindulių lempa?

Ats.: Taip, spinduliai sužadino cheminę reakciją ir įtempta medžiaga, impregnuota su ta substancija, drauge sukietėjo. Forma pasidarydavo stabili, patvari ir, išimta iš tempimo rėmų, savaiminga.

Kl.: Ir kiek sukūrėte tokių formų?

Ats.: Iš viso per 8 savaites buvo padarytos 78 struktūros. Iš jų sustingdėm 28, nes kitos buvo arba nevykusios, arba nepilnai išvystytos. Kad atsiminčiau, kas daroma, dariau piešinius ir visų sukirptų medžiagos dalių kopijas. Struktūros buvo numeruojamos ir skirstomos serijomis, pagal pagrindines — predominuojančias varžos ar įtampos kryptis. Namo grįžau su glėbiu visokeriopos informacijos, kurią sutvarkyti užtruko dar pusę metų.

Kl.: Kai visi trys dailininkai užbaigėt savo projektus, buvo atidaryta paroda „Menas ir Mokslas". Ar ji buvo tokio užmojo, kaip numatyta? Kur ji vyko?

Ats.: Paroda įvyko Philadelphijos Meno Sąjungos patalpose. Tai didelis, senoviškas namas, ir eksponatai užėmė tris aukštus. Tiek programos organizatoriai, tiek dalyviai, rezultatais nebuvom nusivylę.

Kl.: Kokius darbus išstatėt?

Ats.: Iš tų „kevalų" išstačiau 23. Kadangi šie darbai neturi nei estetinės, nei praktinės paskirties, o yra tik

eksperimentiniai pratimai, organizatoriai prašė, jog išstatyčiau ir ankstyvesnių darbų modelius bei brėžinius, kad lankytojai turėtų nuovoką, iš kur tos formos yra kilusios. Tuo tikslu buvo rodomos ir erdvinių buveinių skaidrės, kuriose matėsi, kaip ta pati medžiaga buvo jau konkrečiai panaudota. Taip pat parodoje buvo išstatytos ir 3 lietaus ir vėjo struktūros, ištemptos prie įėjimo, virš laiptų ir salėje, kurioje buvo eksponuoti kiti mano darbai.

Kl.: Ko siekėtė lietaus ir vėjo struktūromis? Minėjote, kad jos pradžioj buvo pastatytos kolegijos kieme?

Ats.: Mes jų iš viso pastatėm keturias ir jos visos stovėjo kolegijos kieme, įtemptos tarp medžių. Pirmoji, palikta kieme, lauke išbuvo virš pusės metų, atlaikė liūtis ir sniegus, bet buvo į skutus sukapota krušos. Kitas tris nukabinom mano terminui pasibaigus, ir jas išstatėm parodoj. Šių eksperimentų tikslas buvo toks: kaip surinkti lietaus vandenį ir drauge išskirstyti jo nutekėjimą taip, kad vanduo kristų tik tam tikrose vietose. Vandenį bandžiau nukreipti įvairiais membranos nuolaidumo bei pakilumo laipsniais, o kad greitai bėgantis vanduo neturės laiko persisunkti per medžiagą, galima buvo numatyti. Ir tikrai, formos atliko savo paskirtį, ir plonytis, neimpregnuotas mezginys puikiai sulaikė lietų. Be to, struktūros buvo lengvutės, svėrė tarp 3 ir 5 svarų, ir jų instaliacija bei nuėmimas truko apie 30 minučių. Jų estetika davė nelauktų efektų — lauke tos formos lėtai siūbavo, atrodė, juda kaip augalai po vandeniu, bangavo su kiekvienu vėjo pūstelėjimu.

Kl.: Įdomu, kokie buvo kitų dailininkų darbai?

Ats.: Kolegijoj dar dirbo Les Levine, kuris naudoja mišrias išraiškos priemones, ir Alex Messinger, kuris dėsto architektūrą. Įdomu, kad nė vienas iš mūsų nesam gimę Amerikoj: Levine gimęs Airijoj, Messinger yra iš Izraelio, o aš iš Lietuvos. Les Levine projektas vaizdžiai parodo, kaip meno žmogus kitaip mato objektus. Pirmo vizito metu jį

užimponavo mašina, kuri čia pat mezga ir išspjauna pirštines, po vieną kas 45 sekundės. Jis sumanė pastatyti namą iš pirštinių, panaudoti pirštines vietoj gontų (shingles). Tam tikslui buvo numegzta įvairių spalvų 9000 pirštinių, o dideliame parodos kambaryje iš balkių pastatyti namo griaučiai iki pat lubų. Tie griaučiai buvo apsupti vielos tinklu, o prie to tinklo prikabintos pirštinės. Lankytojai vaikščiojo aplinkui, o įėję į pirštinių namo vidų, kur stovėjo televizija, žiūrėjo paties Levine sukurtą programą. Messingerio eksponatai buvo irgi eksperimentai su tampriomis medžiagomis. Jis medžiagą tempė virš rėmų, kaip odą ant metalinių ar medinių griaučių. Jo tikslas buvo surasti elementus, kuriuos multiplikavus galima būtų sugrupuoti.

Kl.: Atrodo, kad paroda buvo su fantazija ir paliko gerą įspūdį žiūrovams.

Ats.: Paroda turėjo pasisekimą greičiausiai todėl, kad žadino žmonių smalsumą. Bendras įspūdis buvo ne šio amžiaus, bet lyg žvilgsnis į ateitį. Jaunimas studijavo viską atidžiai ir rimtai.

Kl.: Ar teko susitikti su žiūrovais?

Ats.: Nedaug, tik parodos atidarymo metu ir vėliau, per mano simpoziumą. Mes kiekvienas turėjome paskirtą vakarą rodyti savo darbų skaidres, apibūdinti meninius siekimus, atsakinėti į klausimus. Žmonėms įdomiausia, kas veda į tokius laukus, kaip prieinama prie tokių rezultatų.

Kl.: Tokie projektai juk labai praplėčia vaizduotę, suteikia galimybių ateičiai. Ar yra galimybių pritaikyti jūsų sukurtas formas ateityje?

Ats.: Galimybės labai ribotos. Dabar, jau metams praėjus, atrodo, kad tos lietaus ir vėjo struktūros greičiau įsipilietins. Šią vasarą turėjau labai didelį užsakymą iš Parkų Departamento, Washingtone, bet dėl techniškų kliūčių jo negalėjau galutinai realizuoti. Tai, ką Philadelphijoj išmo-

kau, dar reikia subrandinti, nes prakrapštytas tik paviršius. Aš neturiu akademinio pasiruošimo tas formas vystyti architektūros ar inžinerijos plotmėj, tad greičiausiai jas vystysiu tik estetiniai, tikėdamasi geriau suprasti jų atsiradimo principus.

Kl.: Bet tai jau atveria naujas perspektyvas?

Ats.: Čia ir yra mano nelaimė — su tom perspektyvom galo nėra.

Kalbėjosi amj

New York, 1978 gruodis

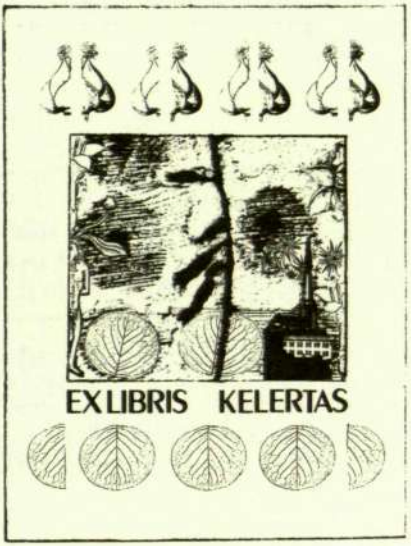

IŠ VINCO KRĖVĖS ATSIMINIMŲ

Spausdinama iš V. Krėvės rankraštinio palikimo du jo atsiminimų fragmentai.

Pirmasis — vos tik pradėtas, pieštuku rašytas trijų su puse puslapio pradinis juodraštis. Tai galima spręsti ir iš teksto sąrangos: rašyta stulpeliu kairiajame puslapio krašte, dešinįjį paliekant tuščią, kad vėliau eventualiai galima būtų jame įrašyti įtarpus. Tuo aiškintina ir labai dažnos teksto pastraipos — dažniausiai vos tik po vieną sakinį. (Šitoks rašymo būdas, apskritai, gana būdingas V. Krėvės, — bent išeivijos laikotarpio, — juodraščiams.)

Parašymo data — neaiški. Tačiau rašyta, atrodo, dar prieš antrąjį fragmentą, Amerikoje, kur V. Krėvė *parašęs arba pradėjęs* rašyti beveik visus savo negausius atsiminimus bei jų nuotrupas.

Antrasis fragmentas — ilgesnis (šeši su puse rašalu ištisai prirašyti puslapiai) ir, sprendžiant iš teksto, žymiai daugiau apdorotas, negu pirmasis. Tačiau, atrodo, ir jis neužbaigtas.

Kaip matyti iš šiame *Metmenų* nr. publikuojamojo V. Krėvės laiško (1952.IV.9), jis užsiminęs Mykolui Biržiškai, jog rašysiąs „apie santykius su lenkais, apie Pilsudskio pastangas derėtis su lietuviais ir Lietuvos vyriausybe". Tai ir esąs šis fragmentas. Tad jis buvęs parašytas kažkada po tos datos. (Tam pačiam laiške V. Krėvė kiek daugiau pasisako dėl šių bei panašių savo atsiminimų.)

Pateikiant tekstą, sunorminta rašybos bei skyrybos netikslumų stambmenos; šiaip tekstas neliestas. Be to, duota kelios minimalios paaiškinamosios išnašos.

K. Ostrauskas

[I]

Sakoma, „de mortuis aut bene aut nihil".

Bet kai žmogus vaidino didelę rolę visuomenės, o dar daugiau — tautos likime, manau, tas dėsnis neprivalo jam būti taikomas.

Apie tokį žmogų galima pasakyti ne tik gera, bet ir bloga, ką yra padaręs tautai ar visuomenei.

Augustinas Voldemaras yra išvaręs didelę vagą mūsų tautos gyvenime ir suvaidinęs nemažą vaidmenį josios likimo eigoje.

Bet įvertinti tą vaidmenį istoriko uždavinys. Aš nesu istorikas, todėl šio darbo nedrįstu imtis.

Man Augustinas Voldemaras įdomesnis kaip asmuo, kaip žmogus — jis yra originalus, nepakartojamas.

Jį suvelti į bendrą paprastų žmonių makalynę būtų sunku.

Kaip kiekvienas žmogus, Voldemaras turėjo gerų ir blogų privalumų.

Prie gerų priklauso gal jo nepaprasta atmintis ir gabumai kalboms.

Jo artimiausias studentavimo laikų draugas Kazys Būga ne juokais skundėsi:

— Žiūrėkite, kokis Voldemaras. Aš už jį geriau mokėjau prancūzų kalbą, bet neišdrįsdavau kalbėti — bijojau, kad nesijuoktų iš manęs. O Voldemaras pliauškė, nebijodamas, kad iš jo prancūzų kalbos gali kas pasijuokti, ir — šiandien jis kalba laisvai ir taisyklingai, o aš kaip nedrįsdavau ir šiandien neišdrįstu prancūziškai žodžio pratarti.

Voldemaras niekuomet nekreipė dėmesio į kitų nuomonę, mėgo dažnai pasijuokti ir piktai pasijuokti — kaip tikras šposininkas.

Pamenu, kai abu mudu, dar studentai, važiavome iš Petrapilio į Vilnių.

Su mumis važiavo ir kažkoks dar studentas, matyti, rusas, karštas ir atkaklus Markso ir Engelso gerbėjas.

Tų metų studentija labai skyrėsi nuo šių dienų studentijos, pokarinės — nesidomėjo nei sportu, nei prabanga, nei būsimosios karjeros klausimais.

Kai sueidavo, susitikdavo, mėgo spręsti „amžinus, prakeiktus" žmonijos klausimus.

Vieni domėjosi meno, literatūros klausimais ir sprendė juos visu jaunuolišku griežtumu.

Kiti domėjosi filosofiniais, visuomeniniais klausimais ir tokiu pat griežtumu sprendė ir rišo painiausias problemas.

Ir šiuo kartu užsidėgė karšti ginčiai [!] socialiniais klausimais tarp Voldemaro ir to studento.

Atsirado dar ir daugiau iš bendrakeleivių tarpo, kurie prisidėjo.

Beveik jie visi buvo Markso pasekėjai.

Aš stebėjausi Voldemaro dialektiniais gabumais, o dar labiau jo atmintimi.

Jis cituodavo iš Markso Kapitalo atskirus puslapius savo nuomonei paremti.

Oponentai sumušti turėjo nutilti.

Kada aš vėliau, ginčiams pasibaigus, išlipdamas Vilniuje, nusistebėjęs pareiškiau:

— Nežinojau, kad esi tokis gilus žinovas Markso teorijos!

— Aš to veikalo niekuomet rankose nesu turėjęs, — nusijuokė Voldemaras.

[II]

Visi mane įkalbinėja: rašyk atsiminimus. Tiesiog spiria, labiausiai tie, kurie patys galėtų įdomesnius parašyti.

Kaip rašysiu, jei mano atmintis atsisako man padėti. Užmiršau daugel įvykių, iškrito iš atminties vardai ir datos.

Be to gi, visi, — o gal ir ne visi, — laikė protingu, daug nusimanančiu, o aš pats geriausiai žinau, kad nesu nei

protingas, nei daug išmanąs, — taigi atsiminimais tik sugadinsiu apie save nuomonę.

Šiuo tarpu nors trumpai pradėsiu nuo lenkų ultimatumo. Tiek pamenu, kad, lenkams pateikus ultimatumą — arba taiką padaryti, arba kariauti, — mūsų šviesuomenė labai susijaudino, o vyriausybė nusigando. „Drąsesni" pareigūnai net pasiskubino išsiųsti savo šeimas iš Kauno toliau, į Žemaitiją.

Lenkų ultimatumas buvo pasėka provokacijos. Tam tyčia pasiųstas į mūsų pusę kareivis peržengė „demarkacijos" liniją ir mūsų sargybinio buvo nušautas. O gal ir nebuvo pasiųstas, tik norėjo iš lenkų kariuomenės pabėgti, kaip tai dažnai atsitikdavo anksčiau. Tik pataikė ant pikto žmogaus ar gal kvailo, kuris įsivaizdavo, kad to kareivio sienos peržengimas jau gresia mūsų nepriklausomybei.

Kokį triukšmą sukėlė lenkai, kokias kalbas kalbėjo „narsusis" Bėkas *(1)*, išdidžiai pareikšdamas, kad „gdzie stąpiła noga żołnierza polskiego — tam Polska".*(2)*

Vilniuje buvo šaukiami mitingai obalsiu: „Hejze na Kowno!"*(3)*

Nežiūrint viso šito triukšmo, aš netikėjau, kad lenkai gali pradėti karą.

Negi jiems būtų leidę. . .

Aš tai ir pasakiau tuometiniam Teisingumo ministeriui Stasiui Šilingui. Jis buvo geras mano draugas, nors kiekvieną kartą susitikę pešėmės. Jis dažnai užeidavo pas mane į butą, kada jam kildavo, jo nuomone, rimti klausimai. Nes, matyti, ir jis buvo vienas iš tų, kurie manė, kad aš daug nusimanau. O gal žiūrėjo į mane kaipo atstovaujantį mūsų šviesuomenės nuomonę.

1. Józef Beck (1894-1944) — Lenkijos to meto užsienio reikalų ministeris (1932-39).
2. „Kur įžengė lenko kareivio koja — ten Lenkija."
3. „Ei, į Kauną!"

Dažnai vieną kitą mano pažiūrą pagaudavo ir toliau jau, savo tarpe, operuodavo kaipo savąja. Aš nepavydėdavau. „Tesinaudoja, sveikas", — galvodavau, kai tekdavo apie tai išgirsti.

Ir dabar užėjo vakarą pas mane į butą.

Nudavė, kaip visuomet, kad užėjo taip sau mane aplankyti, be jokio reikalo. Aš irgi nudaviau, kad už gerą priimu jo pareiškimą ir vengiu, kaip mandagus šeimininkas, kalbėti apie politinius įvykius.

Bet mielas Stasys neiškentė ir patsai vakarienės metu, susiranges kojas ant kėdės, pats prabilo:

— Apie lenkų ultimatumą girdėjai?

— Kaip negirdėsiu, jei visas miestas apie tai tik ir kalba. . .

— Kaip tu manai, kaip vyriausybė turėtų pasielgti?

— Aš ne politikas, nežinau, kokioje nuotaikoje mūsų „narsioji" kariuomenė. Aš tik senovės didvyrių dainius. O jie tokiu atveju nenusileistų priešui. . .

— Be juokų klausiu.

— Be juokų ir atsakau. Jūsų vietoje nenusileisčiau ir ultimatumą atmesčiau.

— Nors turime sviedinių ir šovinių vos poros valandų mūšiui. . .

— Aš manau, kad lenkai karo neskelbs, jei atmestumėt jų ultimatumą.

— Labai klysti. . . Kodėl taip manai? Jie susitarę su vokiečiais, aišku. . . Vokiečiai užėmė Austriją, lenkai gavo Olzos sritį. Dabar vokiečiai pagrėbė [!] Sudetus, lenkams leidžia prispausti Lietuvą. . . Štai kame dalykas.

— Manau, kad jiems leista pabarškinti ginklais, daugiau nieko. Vokiečiai gerai supranta, kad lenkai, užėmę vieną kartą Lietuvą, iš jos nepasitrauks. O tada kiltų Prūsų likimo klausimas, nes jie būtų iš visų pusių lenkų apsupti. Be to, ir sovietai nesutiktų su tuo, kad Lietuva būtų okupuota. Juk mūsų kraštas vienintelė spraga, per kurią jie tikisi anksčiau ar

vėliau prasiveržti į Europą, ir visai nepanorės, kad toji spraga būtų aklai užtverta.

— Nekalbėk. Mes esam rusų atsiklausę. Jie patarė ultimatumą priimti, nes šiuo metu negali mums padėti. Tą pat patarė ir vokiečiai.

— Vadinasi, susitaikysite su lenkais, Vilniaus atsižadėję.

— Aišku. Kitos išeities vyriausybė neturi, jei nenori rizikuoti Lietuvos nepriklausomybe.

— Įdomu, kaip pasijus mūsų kariuomenė, kuriai tiek pinigo išleidžiate ir kuri nuolat giriama ir vadinama mūsų nepriklausomybės gynėja ir stipriausiu ramsčiu.

— Kariuomenės vadovybės nuomone vyriausybė ir pasiremia: kariauti mes negalime.

Kaip vėliau ėjo derybos, nežinau. Kuo pasibaigė, visiems gerai žinoma: Vilniaus atsižadėta, taikos sutartis sudaryta ir užmegzti diplomatiniai santykiai su lenkais. Kaune atsirado lenkų atstovas, Varšuvon Lietuvos vyriausybė pasiuntė savo atstovą.

Keistai man atrodo, labai keistai visa Vilniaus klausimo epopėja, ir kad Vilniaus netekome (gal tik laikinai), rodosi, kalti ne tik lenkai, bet ir lietuviai.

Gal net labiau kalti, negu lenkai.

Čia man norisi papasakoti keli noro tą klausimą spręsti epizodai, apie kuriuos esu iš patikimų žmonių girdėjęs arba patsai esu buvęs tarpininkas.

Dėl Vilniaus konflikto užuomazga atsirado iš tikrųjų po to, kai Pilsudskis išvijo bolševikus iš Vilniaus. Tuo metu Kaune jau buvo susiorganizavusi mūsų vyriausybė.

Aš tuomet dar negyvenau Lietuvoje ir čia atpasakosiu, ką pats asmeniškai esu girdėjęs iš p. Antano Smetonos, buvusio tuo metu Tarybos pirmininku, ir prof. Mykolo Römerio.

A. Smetona man papasakojo, kad Versalio sutarties sudarymo metu lenkai įkalbinėjo mūsų delegaciją, kad lietuviai pareikalautų Lietuvos josios istorinėse sienose. Bet

lietuviai atsisakė pareikšti tokias pretenzijas ir pareiškė, kad jie siekia sudaryti ir gauti pripažinimą Lietuvos valstybės tik etnografinėse ribose. Tada lenkai atvirai pareiškė: „Tada ir Vilniaus negausite." Dmowskis*(4)* gi po to pateikė alijantams memorandumą, kuriame reikalavo į Lenkijos sienas įkorporuoti visą Lietuvą, kuriai buvo pažadėta „kultūrinė autonomija".

Tik šitas reikalas lenkams neišdegė.

Į mano naivų klausimą, kodėl nepaklausėme lenkų ir nepareikalavome sričių, kurias lenkai buvo pasiūlę ir, galimas daiktas, jas būtume gavę, lenkams palaikant, p. A. Smetona taip paaiškino: Visai galimas daiktas, kad su lenkų pagalba būtumėm sukūrę didelę valstybę, bet mes, lietuviai, joje būtume atsiradę mažumoje ir paskendę slaviškam gaivale. Tokiu atveju visos valstybės ir lietuvių pirmoje eilėje jėgas būtume eikvoję gudų ir lenkų reikalams, nei savo tautos nebūtume galėję atgaivinti, nei savo kultūros atkurti. Mums būtų atitekę dideli gudų katalikų plotai, dar nesusipratę, visai lenkų įtakai pasidavę, painioję lenkiškumą su katalikybe. Lenkams su jų pagalba lengva būtų buvę nuvesti ir mus į lenkų glėbį. Todėl, gerai apgalvoję šį klausimą, priėjome išvados, kad, norėdami didžiosios Lietuvos, neteksime ir nepriklausomos etnografinės Lietuvos, kurioje galime būti dabar pilnais šeimininkais, o tuomet tik užkuriais.

Nemanykite, kad mūsų tarpe nebuvo žmonių, kurių nebūtų viliojęs turėti didelę Lietuvą perspektyvos. Bet su čia pasakytais motyvais ir jie turėjo sutikti ir sutikę nusileisti.

Nežinau, gal šie argumentai yra svarūs, gal mūsų delegacijos vyrai pamatuotai atsisakė sekti lenkų patarimams, tik man vis atrodo, kad tokios tautos, kuri atsisako ekspansijos, likimas yra nepavydėtinas. Ji turi nuolat tik nustoti kaimynų ekspansijos naudai.

---

4. R o m a n D m o w s k i (1864-1939) — Lenkijos vyr. delegatas Versalio taikos konferencijoje (1919).

Todėl ir negalėjau ir dabar negaliu pritarti tam, kas šiuo atveju įvyko.

Gal aš su šia pažiūra esu neteisus, — nesiginčysiu ir nenoriu šiuo klausimu su nieku ginčytis.

Kai bolševikai, priešaky su Kapsuku, užėmė Vilnių ir ėmė kurti ten „Lietuvos valdžią", Kaune kilo panika. Mūsų vyriausybės nariai ir žymesni visuomenės veikėjai buvo pasiryžę jau bėgti, o kai kurie net pasiskubino išbėgti.

Aš tuo metu negyvenau Lietuvoje ir apie tai žinau tik iš pasakojimų. Taip Daukša*(5)* man papapsakojo tokį dalyką. Jis tuo metu dirbo Švietimo ministerijoje kaipo departamento direktorius. Švietimo ministeriu buvo J. Yčas. Grįžus jam į ministeriją iš ministerių kabineto posėdžio, apsupo jį nusigandę Švietimo ministerijos tarnautojai, klausdami, ar tikrai Kaunui gresia bolševikų antplūdžio pavojus? Ar nereikia jei ne patiems jau bėgti, tai nors savo šeimas išsiųsti saugesnėn vieton?

P. J. Yčas ėmė juos tikinti, kad pavojaus nebėra, vyriausybė niekur trauktis nemano ir visi turi pasilikti savo vietose dirbti darbą, kurį dirba.

Dar jis nebuvo baigęs kalbos, kai priėjo sargas ir pranešė, kad iš Užsienio reikalų ministerijos klausia, kur ponui ministeriui siųsti užsienio pasas — tiesiog į namus ar į Švietimo ministeriją.

Ponas ministeris pateko į kėblią padėtį ir, nebaigęs savo prakalbos, nuėjo į savo kambarį „skambinti Užsienio reikalų ministeriui".

Kai J. Pilsudskis išvijo bolševikus iš Vilniaus, Kaunas šiek tiek atsigavo ir nurimo. Nors lenkai Lietuvai buvo irgi pavojingas priešas, bet iš to priešo pusės nors negrėsė asmens pavojus.

---

5. Liudas Daukša (1890-1948) — Švietimo ministerijos bendrųjų reikalų departamento direktorius.

Viktoras Verbalaitis stebi molio klodą prie Verde upės į šiaurės rytus nuo Phoenix, Arizona.

VIKTORAS VERBALAITIS

gimė 1942 m. Gary, Indiana. Lankė Indiana State University, Terre Haute, baigdamas M.S. diplomu. Vėliau žinias gilino School of the Art Institute of Chicago ir Arizona State University. Nuo 1973 m. dalyvauja daugelyje parodų. Verbalaitis keramikai daugiausia naudoja vietinį Arizonos molį, išdegindamas jį tradiciniu pietvakarių indėnų metodu — džiovintu mėšlu. Glazūrų nevartoja, spalvos atsiranda oksiduojantis moliui. Keramika kartais papuošiama rastais elementais išplovose, pakelėse, upių ir upelių sąnašose.

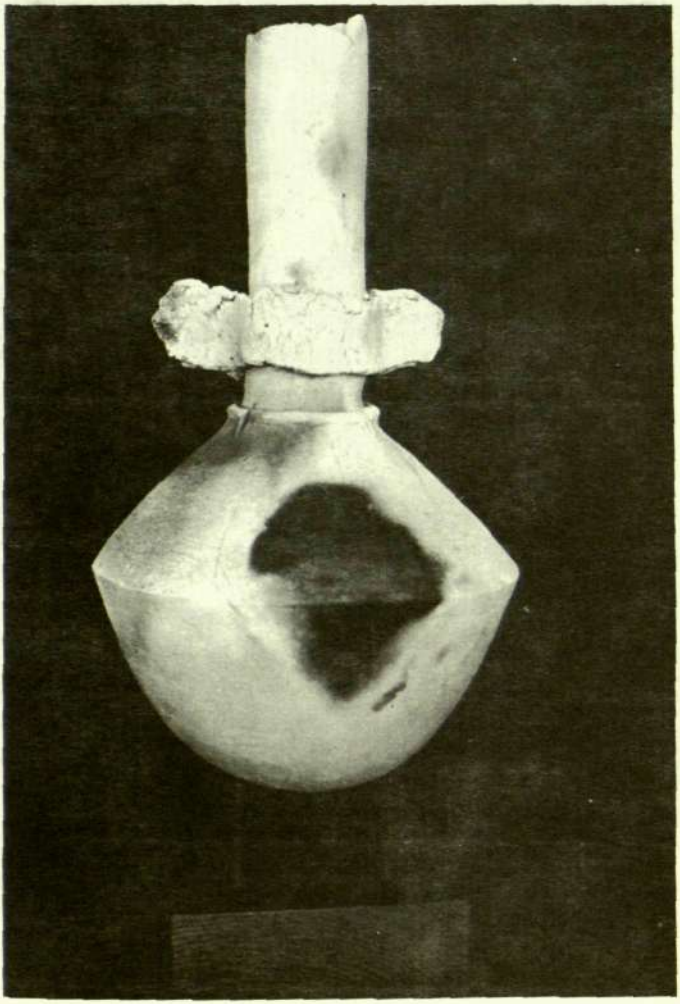

Padėkos ženklas; džiovintu mėšlu išdegintas vietinis molis; 38cm.

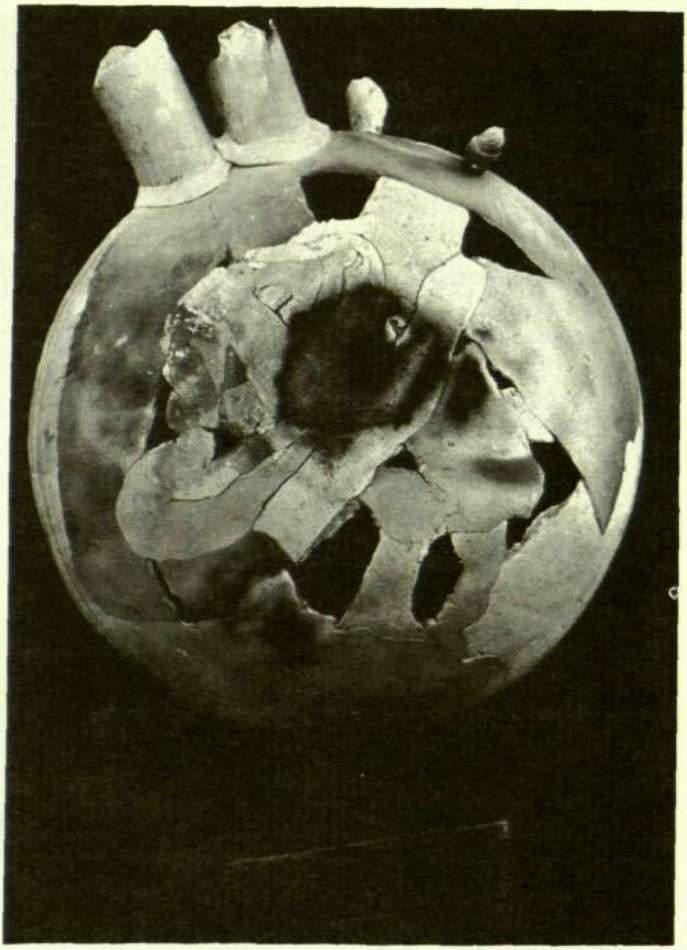

Tuštuma; džiovintu mėšlu išdegintas vietinis molis; 32cm. Tucson muziejaus nuosavybė; 1979.

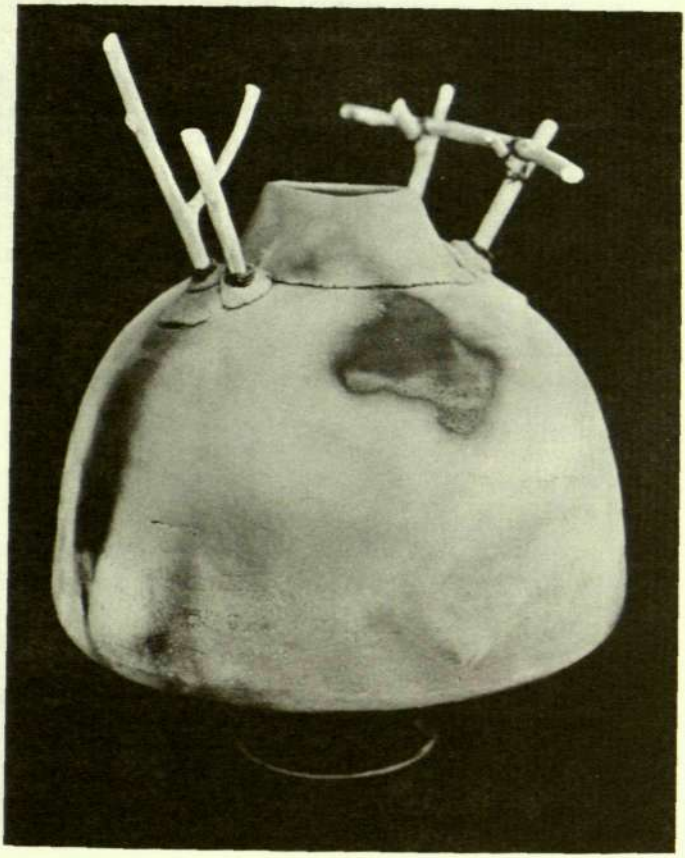

Pasiruošęs; vietinis molis, rasti pagražinimai; 25cm.

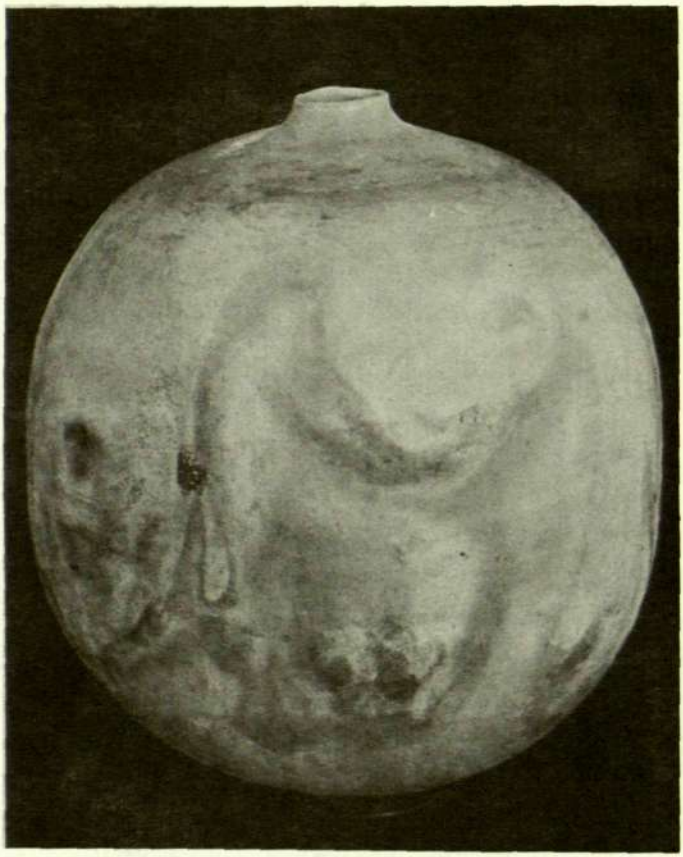

Mėšluotas gamtovaizdis; džiovintu mėšlu išdegintas vietinis molis; 33cm.

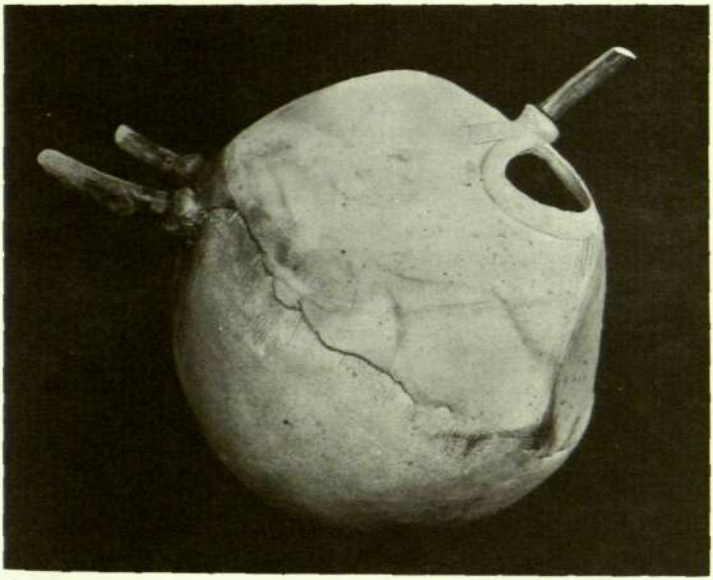

Puodynė; džiovintu mėšlu išdegintas vietinis molis; rasti pagažinimai; 10cm; Yuma Fine Arts Center nuosavybė; 1978.

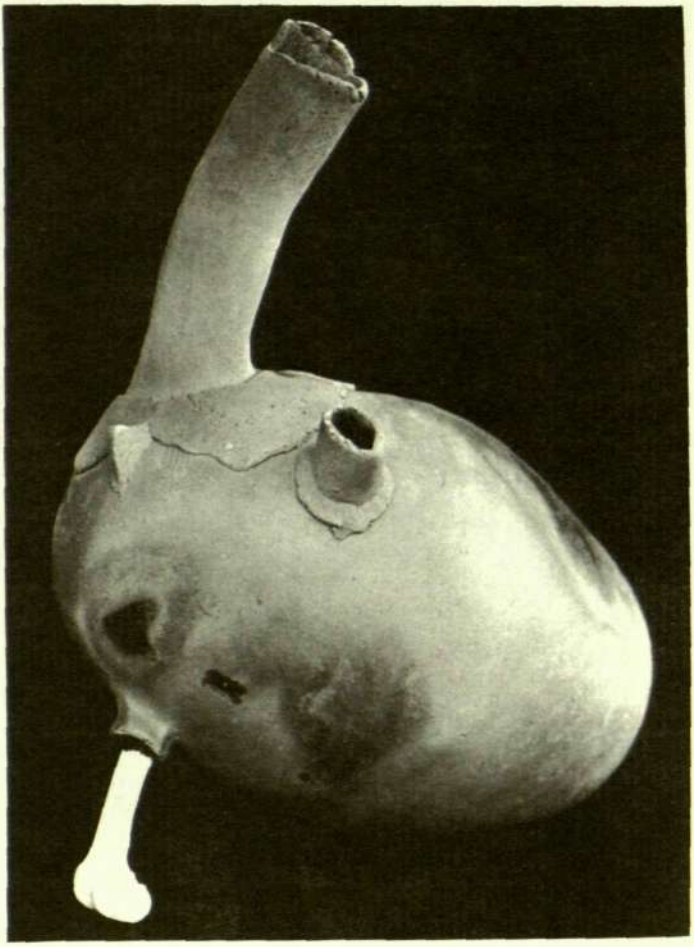

Švento aliejaus indas; džiovintu mėšlu išdegintas vietinis molis, kiškio kojos kaulas; 28cm.

VINCAS KRĖVĖ SAVO GYVENIMO SAULĖLYDYJE I

Jo 1944-1954 metų laiškų ištraukos

VINCAS MACIŪNAS

Pastarąjį savo gyvenimo dešimtmetį Krėvė praleido svetur, 1944 m. drauge su tūkstančiais kitų lietuvių pasitraukęs nuo beartėjančios Raudonosios armijos. Atvykęs Austrijon, iš pradžių gyveno Vienoje, paskiau Wiener Neustadt mieste, o kai frontas artėjo, pasitraukė toliau į vakarus. Po karo gyveno Glasenbacho DP stovykloje prie Salzburgo. Prof. A. Senno, seniau dėsčiusio Humanitarinių mokslų fakultete Kaune, rūpesčiu Pensilvanijos universiteto (Filadelfijoje) pakviestas, 1947.IV.18 d. atvyko Amerikon. Pensilvanijos universitete dėstė rusų ir lenkų kalbas bei literatūras, o vieną kitą kartą ir lietuvių literatūrą, kol 1953.VII.1 d. išėjo pensijon, sulaukęs profesoriams nustatytos amžiaus ribos. Buvo pamėgtas klausytojų, kuriems imponavo ir savo žiniomis ir pačia savo neeiline asmenybe. Wisconsino universiteto prof. A. E. Sennas, žinomojo kalbininko lituanisto sūnus, buvęs Krėvės studentas Pensilvanijos universitete, jį laikė tikrai nepamirštama asmenybe to universiteto profesūroje — „as a student of his in that period, I consider him to have been one of the truly memorable personalities on the faculty of that institution" (A.E. Senn, „Vincas Kreve's Journey to America", *Journal of Baltic Studies*, 1976, No. 3, p. 255). 1952 m. vasarą iš

Filadelfijos išsikėlė nepertoliman užmiestin (Marple Township), kur duktė ir žentas įsigijo namus. Ten staiga mirė 1954.VII.7 d., kraujo krešuliui lemiamai sužalojus aortą, nors jo prostatos operacijos jau 8 savaites gražiai gijo ir stiprėjo, bet lyg ką bloga nujausdamas, kvietė P. Skardžių atvažiuoti per atostogas, nes „labai norisi man pasimatyti su Jumis, kol dar netenka leistis į kelionę, iš kurios niekas nebegrįžta" (1954.VI.4).

Krėvės saulėlydžio dešimtmetis ryškiausiai atsispindi jo gausiuose to laikotarpio laiškuose. 1944-1947 m. laiškus skaitydami, gyvai pajaučiame būdinguosius ir kitų lietuvių, tada iš Lietuvos pasitraukusių, svetimame ir nesvetingame krašte patirtus vargus ir įvairuojančias nuotaikas: mitybos trūkumus, buto gavimo sunkumus, aitrų netektosios tėvynės ilgesį ir raminančias viltis kitas Kalėdas ir Naujuosius Metus švęsti jau Lietuvoje, bet drauge ir baiminimąsi dėl neaiškios ateities, net ir dėl nejaukios grėsmės, Raudonajai armijai atslenkant į vakarus. Rašė Krėvė V. Mykolaičiui (1944.X.30), kad „draugai" nepaglostysią į jų rankas patekusių lietuvių, o ypač paties Krėvės.

Atvykęs Amerikon, Krėvė išsivadavo iš stovyklinio gyvenimo skurdo, betgi pilno pasitenkinimo anaiptol nesurado. Naujųjų lietuvių ateivių didžioji banga Ameriką pasiekė tik 1949-1950 m., tad Krėvė jautėsi čia vienišas, nepritapęs prie jau gerokai nutautusios amerikietiškos lietuvių visuomenės, kuriai, kaip Krėvė laiškuose nekartą nusiskundė, terūpėjęs doleris, o aukštesnės lietuvių kultūros interesai, tokie svarbūs Krėvei, buvo svetimi. Jis tuoj pat ėmė susirašinėti su jau anksčiau Amerikon atvykusiais J. Aisčiu (tada dar Aleksandravičium) ir A. Vaičiulaičiu, svarstė su jais lietuvių žurnalo ar almanacho išleidimo reikalą, buvo patenkintas lietuvių rašytojų draugijos Amerikoje (pirm. buvo Aistis) įsteigimu. Kiek atspėdamas nuo universitetinio darbo, neužleido ir savo paties literatūrinės kūrybos. Ypač jam rūpėjo *Dangaus ir žemės sūnūs*, kurių pirmoji dalis buvo

išspausdinta Vokietijoje 1949 m., antroji parengta spaudai, o numatytoji trečioji taip ir nebebuvo parašyta: jos liko tik paskiri fragmentai.

Betgi dėl to veikalo, kurį buvo pradėjęs planuoti dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, Krėvė patyrė nemalonumų. Šalia labai palankių A. Gražiūno (*Aidai,* Nr. 29, 1949), G.I. Židonytės (*Nemunas*, Nr. 6, 1951) ir kitų vertinimų, nestigo spaudoje taip pat ir priekaištų, kad Krėvės veikale biblinių įvykių vaizdavimas esąs katalikams nepriimtinas. Itin šiurkštų tuo reikalu straipsnį „Kūrinys ar kreivalas" („Šitokio kreivalo Krėvė būtų verčiau mums lietuviams nei nerodęs, nes jam tik viena vieta") paskelbė 1947 m. *Garse* V. Širvydas, ir Krėvė savo laiškuose tą Širvydo straipsnį nekartą prisimindavo. Tokias pat nuotaikas prieš Krėvės veikalą stiprino vysk. V. Padolskio rašinys *Aiduose* (1950, Nr. 5). Tik jau dešimčiai metų praėjus po Krėvės mirties jaunosios kritikų kartos atstovas K. Keblys *Drauge* (1965.I.2) ramiau pažiūrėjo: „nebūtų ko piktintis dėl Krėvės savarankiškumo", nes „šiais pojoniniais [t.y. po popiežiaus Jono XXIII reformų] laikais, kada visi esame raštingi, vargu ar yra kam pavojaus palaikyti Krėvę penktuoju evangelistu, arba ‚Dangaus ir žemės sūnus' skaityti viename kontekste su Vulgata".

Kai tas Krėvės veikalas buvo aplenktas, skiriant rašytojų draugijos premiją, daug kas buvo nustebintas ir nepatenkintas, o ne vienam atrodė, kad tai padaryta anaiptol ne dėl literatūrinių vertės kriterijų. Krėvė savo laiškuose niekam nepriekaištavo, kad jam nebuvo paskirta premija (ne toks jau buvo jo būdas), netgi iš viso nieko neminėjo (bent mano turimuose laiškuose) apie tą premiją. Vis dėlto, tai turėjo atsiliepti jo laiškuose nekartą randamiems nusiskundimams, kad jis jaunosios kartos nesuprantamas, kad jai esąs svetimas, ir jo veikalai gal nebereikalingi. Žinoma, tai yra ir apskritai gana būdinga dažnam senyvam žmogui. Štai pvz. V. Mykolaitis-Putinas, nors ir spaudoje ir privačiai bei

oficialiai jam nuolat buvo reiškiama pagarba, o jo raštai gausiai leidžiami, skaitomi ir nagrinėjami, vis dėlto 1962.VI.4 laiške kartokai nusiskundė: „Tačiau paskutiniais metais buvau pajutęs aplink save kažkokią šaltą tuštumą. Iš literatūros gyvenimo buvau tarsi išbrauktas. Literatūrinė spauda manęs neminėjo, mano kūryba nesidomėjo. Į gyvenimą išėjo jauna rašytojų karta su kitokiais ieškojimais, kitokiu stiliumi" (V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, X, 1969, p. 727). Panaši savijauta atsispindi ir Krėvės 1954.I.10 d. laiške kun. P. Brazauskui: „. . .negaliu pasakyti, kad aš nesijaučiu vienišas. Bet tai, suprantama, pareina nuo mano amžiaus ir nesugebėjimo pasiduoti naujoms pažiūroms į gyvenimą. [. . . .] Manau, kad mano amžiuje aš ir Lietuvoje būčiau tiek pat vienišas, nes dabar kiti laikai, ir kitaip galvoja jaunesnieji, ir jiems aš jau nereikalingas ir nejdomus".

Nestigo betgi ir palankių atsiliepimų apie Krėvės kūrybą, ir jie buvo Krėvei itin malonūs. Paskaitęs A. Vaičiulaičio straipsnį *Aiduose* (1952, Nr. 9), Krėvė jam rašė (1952.XI.10): „Man atrodė, kad iš jaunesnės už mane kartos mano visos kūrybinės veiklos neigiamas įvertinimas yra visų vienodas. Dabar pamačiau, kad ne visų [žodžiai „ne visų" laiške Krėvės pabraukti], ir tai man malonu ir džiugu". Taip pat plg. žemiau cituojamus Krėvės laiškus dr. K. Gudaičiui (1952.XI.16) ir kun. J. Prunskiui (1952.XI.10). Kalbėdamas filadelfiečių surengtame jo 70-mečio minėjime, Krėvė irgi pasidžiaugė: „Aš maniau, kad esu užmirštas, o matau, kad visuomenė domisi manimi. Tai mane nudžiugino" (*Aidai*, 1952, Nr. 9, p. 393).

Itin slėgė Krėvę vis stiprėjanti abejonė, ar kada bepamatys Lietuvą: „Vienintelę laimę man teikė iki šiol mintis, kad susilauksiu progos grįžti Lietuvon, bet ir šioji viltis vis pradeda labiau blukti" (iš 1950.I.8 laiško Sruogienei). Kam teko Filadelfijoje dažniau su Krėve bendrauti ir išsikalbėti, prisimena jo pamėgimą svarstyti pasaulinės politikos klausimus. Jo išvados dėl Lietuvos likimo bent

artimoje ateityje būdavo pesimistinės: „. . .mes, kurie čia, Filadelfijoje, gyvenam, nuolat esame tarp vilties ir nusivylimo, sekdami politinių įvykių raidą. Mums visiems norisi, kad toji raida vystytųsi palankia mums kryptimi ir vystytųsi greičiau ir — nuolat tenka nusivilti" (iš 1950.XI.18 laiško M. Biržiškai). Pesimistinis buvo jo požiūris ir į pasaulinės politikos vairuotojus: „. . . gal nemaloniausias dalykas, kad mūsų likimas priklauso nuo žmonių, kurie stovi priešakyje galingų valstybių, o patys jie tokie mažyčiai siela ir protu" (iš 1950.XII.30 laiško Aisčiui).

Atvykęs Amerikon, Krėvė nepritapo prie čionykštės lietuvių visuomenės. Jam turėjo būti dar skaudžiau, kad „dipukai irgi savo žymioje daugumoje spėjo gerokai suamerikonėti, netgi pralenkti seniau čion atvykusius. Ir jų tarpe, kaip ir visos Amerikos kitų gyventojų tarpe, kiekvieno žmogaus vertė pareina visiškai vien nuo to, kiek jis uždirba ir kiek turi susikrovęs dolerių. [. . . .] Žmogui, kuris nesugeba atprasti europiškai galvoti ir justi, čia labai sunku ir nuobodu" (laiško ištrauka išsp. *Mūsų pastogėje*, 1964, Nr. 28).

Tokia aplinka buvo Krėvei ir svetima ir troški. „Aš svajoju irgi, kad gal pasiseks ir man grįžti į Lietuvą [. . . .] O taip norėtųsi man atsigulti amžinam atoilsiui ant medžiais apaugusio kalnelio šalia savo tėvelių!" (iš 1949.V.10 laiško J. Senkui). Betgi po penkerių metų, taigi prieš pat savo mirtį, rašė V. Sruogienei (1954.VI.3): „Kad pamatysiu Lietuvą, apie tai jau nesvajoju".

Laiške, M. Biržiškos gautame 1954.VI.24 d. (galbūt tai iš viso paskutinis bet kam Krėvės rašytas laiškas), ryškiai atsiskleidė tikra Krėvės rašytojo prigimtis: „. . .nerašyti negaliu; būtų labai nuobodu gyventi". Deja, nebeilgai buvo lemta Krėvei gyventi: po dviejų savaičių jis mirė.

Man pavyko surankioti ketvertą šimtų Krėvės laiškų (originalų ar nuotraukų), rašytų 1944-1954 m. pusšimčiui asmenų. Žinoma, tai nėra pilnas to laikotarpio Krėvės laiškų

rinkinys, nes juk ne pas visus adresatus Krėvės laiškai išliko; be to, ne visi jo adresatai buvo man žinomi ar pasiekiami. Mano rinkinyje daugiausia yra J. Aisčiui, M. Biržiškai, P. Skardžiui, V. Sruogienei ir A. Vaičiulaičiui rašytų laiškų.

Krėvės laiškų citatomis pasiremdamas, jau anksčiau mėginau atpasakoti paskutinįjį Krėvės gyvenimo dešimtmetį knygelėje *Vincas Krėvė savo laiškuose, 1944-1954* (1970; tai 1969 *Drauge* paskelbto mano rašinio atspaudas).

Toliau chronologine tvarka, siekiant sudaryti tam tikrą paties Krėvės dienoraščio įspūdį, pateikiamos ištraukos iš Krėvės laiškų Jonui Aisčiui (ligi 1952 m. Aleksandravičiui), prof. Mykolui Biržiškai, kun. Pijui Brazauskui ir Česlovui Grincevičiui (gyvenusiems su Krėve toje pačioje Glasenbacho stovykloje), dr. Antanui Garmui, dr. Kristupui Gudaičiui, Anatolijui Kairiui (*Naujosios aušros*, 1947-1949, redaktoriui), Antanui Krausui (?, buv. Krėvės studentui), Vytautui Mykolaičiui (teisininkui, Krėvės kaimynui Vilniuje), Petronėlei Orintaitei-Janutienei, kun. Juozui Prunskiui (*Draugo* redaktoriui), Juozui Senkui (mokytojui, gyvenusiam Glasenbacho stovykloje), prof. Alfredui Sennui, prof. Pranui Skardžiui, Vandai Sruogienei, Antanui Vaičiulaičiui, kan. Mykolui Vaitkui ir Povilui Žadeikiui (Lietuvos atstovui Vašingtone).

* * *

1944.X.20 (M. Biržiškai)

[. . . .] Gyvename čia [Wiener Neustadt], kaip ir seniau, ramiai ir gana patogiai. Aliarmai būna dažni, kartais net porą kartų į parą, bet bombardavimų iki šiol dar nė karto nebuvo. Tik jau ir čia pasidarė neramu dėl sienos artimumo, ir galvojame, ar ne metas jau iš čia mums kraustytis kur kitur. Bet kai pagalvojame, kad vėl reikės trankytis su čemodanais, su bagažu, be prieglaudos, be pastogės, darosi baisu. Ir kur važiuoti šiandien? [. . . .] Bėgom juo toliausia nuo bolševikų, o pasirodo, kad vėl gali mums grėsti pavojus. . . [. . . .]

1944.X.30 (V. Mykolaičiui)

[. . . .] Mes čia [Wiener Neustadt] kol kas vis dar ramiai gyvename, lyg ir nieko nesimato neraminančio vietinių žmonių nuotaikoje, bet Vienoje lietuviai gan gerokai nerimauja. Mums atrodo, kad anksčiau mėnesiu kitu ar vėliau teks išvažiuoti iš čia, ypač jei frontas dar priartės, nes „draugai" lietuvių nepaglostys, jei kurie jiems į rankas patektų, ypač manęs. [. . . .]

[*1944.XII.6,* pašto antspaudo data] (V. Mykolaičiui)

[. . . .] Gyvename dar vis Wiener Neustadte, nors frontas labai jau priartėjo. Nuo mūsų, rodos, netoliau, kaip už šimto dvidešimties kilometrų, bet čia panikos jokios nematyti, žmonės nesijaudina ir netiki, kad dėl bolševikų jiems kas blogo būtų. Mes irgi sėdim kol kas ir manom, kad gal tikrai iki Naujų Metų ar Kalėdų nieko čia tokio neatsitiks ir šventes gal galėsime čia dar ramiai praleisti. Tik prisimena man mūsų išgyventos nuotaikos, kaip artėjo prie mūsų bolševikai Lietuvoje. Vis galvojai tada žmogus, kad gal gi sulaikys juos, gal gi jie neateis. . . Vis gyvenai kažkokiomis neramiomis viltimis. Šiandien tas pats čia pas mus, tik žymiai mažiau tikėjimo, kad jie bus sulaikyti. [. . . .]

1944.XII.11 (V. Sruogienei)

[. . . .] Kad Jūs žinotumėt, kaip aš esu visų Jūsų pasiilgęs. Jei Balys [Sruoga] atsirastų pas Jus,*(1)* neiškęstau neatvažiavęs nors trumpam laikui. Man kartais būna taip sunku ir liūdna, jog gyventi nesinori. Imu net pavydėti tiems, kurie jau mirę ir visų šitų nelaimių nematė ir nenujautė. Čia jaučiuosi tada tokiu vienišu, jog net „staugti" norisi, kaip Tamista sakai.

---

1 Balys Sruoga tada buvo kalinamas Stutthofo koncentracinėje stovykloje.

Gerai, kad esu lengvabūdis, ir tokia mano nuotaika neilgai užsitęsia. Pasiilgau begaliniai darbo, kurį visą netrumpą amželį buvau papratęs dirbti. Be jo jaučiuosi šiandien, kaip „siela be vietos", anot Herbačiausko žodžių. Ir svajoju ir sapnuoju dažnai, kad esu Lietuvoje, o kai nubundu, būnu visai nelaimingas, kad tai buvo tik sapnas. [. . . .]

[*1944.XII.29.* pašto antspaudo data] (V. Mykolaičiui)

Leiskite, brangieji ir gerieji mano, palinkėti Jums visiems švenčių ir Naujų Metų proga viso ko geriausio, kad ateinantieji metai būtų mums lengvesni, ir mes galėtume sugrįžti į mielą tėviškėlę ir imtis įprasto mums darbo. Tvirtai tikiu, kad sekančius jau Naujus Metus sutiksime namie, Vilniuje, laisvoje nuo visokių išlaisvintojų tėvynėje. [. . . .]

1945.I.8 (V. Sruogienei)

[. . . .] Lieka tik apsišarvoti kantrybe ir tikėti, kad sunkūs laikai praslinks ir susilauksite laimingųjų. Visgi Jūsų vyras sugrįš, sugrįš gyvas ir sveikas, aš neabejoju. Kiek jam, vargšui, teko pakelti, skaudu net pagalvoti. Bet už tai ateity jo laukia lengvesnis likimas, negu kitų — aš irgi tuo neabejoju. Yra kažkokia pasaulinė teisybė, ir kančios, ypač nieku nepelnytos, nelieka be atlyginimo. Nesijuokite iš manęs dėl mano mistinio nusiteikimo ir nemanykite, kad tai tik būdas Jums porą raminančių žodelių pasakyti. Ne, aš tuo giliai įsitikinęs, kaip esu įsitikinęs, kad dar susilauksime laikų, kai visi vėl sėdėsime Vilniuje už vieno stalo ir gyvensime, kaip gyvenome. Balys dar pragarsės, kaipo didelis kūrėjas. Tiek išgyvenęs ir iškentėjęs supras, ko anksčiau suprasti gal negalėjo, ir jo kūrybai atsivers nauji pasauliai. [. . . .]

1945.III.19 (V. Mykolaičiui)

[. . . .] Pavasaris mane blogai paveikia visuomet. Be to, ilgu be įprasto darbo. Man vis vaidenasi, kad Lietuvoje dabar

žmonės kruta, dirba, o aš čia stūksau, kaip niekam nereikalingas daiktas. Be to, įkyrėjo vaidinti trečiaeilio beteisio žmogaus rolę, nuolat galvoti, kas bus rytojuj, ar negresia dar pavojus iš „draugų" pusės — vienu žodžiu, jaustis medžiojamu zuikiu. Atgimstanti gamta aštriau sužadina jausmus, giliau sujaudina sielą, ir mintys aistringiau bunda ir veržiasi iš pasąmonės. . . [. . . .]

Gyvename čia, kaip ir anksčiau ramiai, ir kol kas mūsų nedaužo, bet su maistu čia [Schärdinge] blogiau. Nebadaujam dar, bet pasigirti, kaip Jūs, kad esame sotūs, tai negalėčiau. Kortelių — ypač duonos ir sviesto daviniai žymiai sumažinti, o taip ką nors gauti čia visai neįmanoma. [. . .]

Iš Lietuvos žinių jokių nebeturiu. [. . . .]

1946.I.14 (nuorašas laiško nenurodytam adresatui Amerikoje, neabejotinai A. Sennui)*(2)*

Mielas Collega,

Gavęs Jūsų laišką, labai apsidžiaugiau su žmona, kad mūsų neužmiršote. Atrašiau Jums tuojau, bet bijau, kad laiškas Jūsų nepasiekė.

Persikėlėm gyventi su žmona į Salzburgą ir gyvenam dabar UNRRA'os [United Nations Relief and Rehabilitation Administration] Pribaltijos [t.y. Pabaltijo] tautų stovykloje Glasenbache. Siunčiame Tamistai, Jūsų poniai ir visai šeimai širdingiausius linkėjimus ir tikimės, kad Tamistai gerai sekasi. Šiek tiek dirbu čia literatūrinį darbą, suėjau į kontaktą su „Draugo" redakcija, bet darbo sąlygos čia sunkios ir nelabai palankios.

Nepaprastai apsidžiaugiau Tamistos pažadu padėti

2 Krėvė, gavęs iš Raudonojo kryžiaus žinią, kad A. Sennas jo ieško ir ketina padėti, parašė jam laišką (A. Krėvaitės-Mošinskienės informacija).

mums. Šiandien susidarė tokios aplinkybės, kad turiu kreiptis į Jus su prašymu.

Čia pas mus padėtis aiškėja, galima manyti, ta prasme, kad tikėtis grįžti Lietuvon vilčių nebeturime. Įsikurti išalkusioje Europoje — nėra jokių perspektyvų, tenka svajoti apie patekimą į S.A.V. [Suvienytas Amerikos Valstybes]. Tikiuosi, kad tenai galėčiau būti naudingas mūsų lietuvių kolonijai ir Lietuvai. Bet reikalingos tam tikros sąlygos, kad kas nors iš Suvienytų Amerikos Valstybių piliečių garantuotų, jog nebūsime Amerikos visuomenei apsunkinimu.

Mano žentas ir duktė neabejotinai darbą tenai rastų. [. . . .] Aš ir žmona angliškai nemokame, ir vienintelė mano pragyvenimo perspektyva — tai literatūrinis darbas, jei jis nors kiek apsimoka pas Jus. Be to, manau, kad žentas ir duktė suras sau darbą ir pakankamai uždirbs, kad galėtume, nors ir kukliai, kartu gyventi.

Tokiai padėčiai susidarius, drįstu kreiptis su prašymu, ar ne būtų galima man ir mano šeimai gauti atskirų asmenų pasižadėjimą. Jei to negali padaryti vienas, gal susirastų žmonių, kurie pasiimtų garantuoti vienas už vieną, kitas už kitą ir t.t. Turiu Amerikoje ir giminių, bet neturiu jų antrašų. [. . . .] į juos aš daug vilčių nededu. [. . . .]

Tikiuosi, kad atleisite man [už] trukdymą. Esu tokioje padėty, kad dėkingas būsiu už mažiausią patarnavimą. [. . . .]

1946.VI.25 (A. Sennui)

Pasiinformavęs „Pabėgėlių globos komitete", vakar parašiau Jums laišką su daviniais, kuriuos ten gavau. Šiandien mėginau patekti pas konsulo pavaduotoją Salzburge tikslu sutvarkyti savo įsiregistravimo reikalą, bet pasiekti konsulo pavaduotojo negalėjau. Tik jo sekretorė man paaiškino, kad jokių informacijų privatiems asmenims

neteikia ir jokių pareiškimų nepriima, kol tie asmenys neturi rankose dokumentų. [. . . .]

Gal nesupyksi, Mielas Profesoriau, jei dėl viso ko paprašysiu parašyti man anglų kalbą specialų laišką vien tik su pranešimu, kad esu pakviestas į Filadelfijos universitetą, ir visi dokumentai yra (ar bus) pasiųsti U.S.A. konsului Miunchene, pas kurį man reikia įsiregistruoti. Ir kad turiu atvykti iki rugsėjo pabaigos. [. . . .]

1946.VII.11 (A. Sennui)

[. . . .] aš dar jokių žinių iš Miuncheno nesu gavęs. Nuvažiuoti man į Miuncheną nėra mažiausios galimybės; austrų vyriausybės parėdymu mes, pabėgėliai svetimšaliai, neturim tiesos [t.y. teisės] net važiuoti geležinkeliu. Kad pasiektau Zalcburgą, turiu eiti porą valandų pėsčias, nors geležinkelis čia pat prie stovyklos, ir į stotį trys minutės kelio. Kadangi neturiu jokių dokumentų; kuriais galėčiau įrodyti, kad esu pakviestas į Filadelfijos universitetą, nei Amerikos konsulo atstovas Zalcburge, nei UNRRA'os vadovybė, kurios globoje esame, nieku man padėti negali. Rašiau Jums į Filadelfiją, prašydamas atsiųsti man nors privatų anglų kalba rašytą laišką, kad esu tikrai pakviestas į Pensilvanijos universitetą Filadelfijoje, ir visi reikalingi mano atvykimui į Suvienytas Amerikos Valstybės dokumentai pasiųsti U.S.A. konsului Miunchene, pas kurį turiu užsiregistruoti. Tokis laiškas suteiktų man galimybę kreiptis į atitinkamas kariškas įstaigas prašyti leidimo nuvykti į Miuncheną. Kitaip tenka abejoti, ar man pasiseks šiais metais patekti į Suvienytas Amerikos Valstybes.

Mielas drauge, man labai nemalonu, kad aš Jus nuolat varginu, bet neturiu kitos išeities. Bijau, kad neatvažiavęs laiku į paskyrimo vietą nebūčiau apkaltintas nerangumu ir nesąžiningumu. Apie kliūtis, kurias čia tenka nugalėti, juk ten neturi supratimo.

Sėdėdamas čia, ištrėmimo žemėje, uoliai kalu anglų kalbą, nors negaliu pasigirti, kad man sekasi. Ir literatūros darbo irgi nepamirštu. Rašau veikalą iš Kristaus gyvenimo laikų, nors šių dienų metu panaši tema negali būti populiari. Leidžiame čia literatūros žurnalą,*(3)* kuriame atspausdinau jau penkis skyrius. Rašau taipogi atsiminimus, bent svarbesnius mano gyvenimo epizodus stengiuosi užfiksuoti. [. . . .]

Dovanokite, Mielas Profesoriau, kad aš Jums net čia, Šveicarijoje,*(4)* nebeduodu ramybės. Linkiu linksmai ir maloniai praleisti tėviškėje laiką ir neužmiršti manęs. [. . . .]

1944 [t.y. 1946]. VII.24 (A. Sennui)

[. . . .] Kyla labai rimtų abejonių, ar šiais metais abelnai galėsiu pas Jus atvykti. [. . . .] paskutiniam gi laiške, kurį gavau iš Jūsų, rašai Tamista, kad mano pakvietimas yra įduotas Joint Distribution Committee'ui.

Čia, Zalcburge, yra tos organizacijos oficialus skyrius. Buvau nuėjęs ten pasiteirauti, nes maniau, kad mano išvažiavimo reikalas turi patekti į šį skyrių ir jo įvykdytas.

---

3 *Tėvynėn: neperiodinis kultūros, meno ir literatūros žurnalas.* Salzburg-Glasenbach, 1946-47, nr. 1-4.

4 Sennas buvo tuo metu atvykęs Šveicarijon, kur vadovavo vad. vasaros mokyklai (summer school). 1946.VIII.19 m. iš Filadelfijos jam rašė (beje, lietuviškai) M. Senniené: „Dean Morrow parašė man laišką, klausdamas apie Krėvę. Jis manė, kad jeigu Krėvė anksčiau atvažiuos, tai gal galima būtų sutvarkyti su Comptroller's office apie butą dėl Krėvės. Aš nuėjau į Dean Morrow offisą ir pasakiau jam, kad Krėvė turbūt ne taip greit galės atvažiuoti, kadangi turi sunkumų įrodyti, kad jis yra pakviestas į Penn. Universitetą ir kad mes radom jam kambarį. Dean Morrow manė, kad gal vėl reikės siųsti reikalingus popierius, bet aš sakiau, kad dar palauktų, kadangi paštas ne taip greit eina, ir gal iki šio laiko jis turi, kas jam reikalinga. Tu turbūt neturėjai laiko rašyti jam iš Šveicarijos. Kol kas nuo Krėvės daugiau nieko negirdėjau".

Man paaiškino, kad čia apie mane ir mano reikalą iki šiol jokių žinių nėra gavę ir todėl man nieko pasakyti negali. Antra vertus, jie pirmoje eilėje rūpinasi išgabenimu žydų, buvusių vokiečių koncentracijos stovyklose, ir pabėgėlių iš Lenkijos ir kitų kraštų, kuriuose nesijaučia saugiais. Jei ir gautų mano dokumentus, vis tiek vilties išvažiuoti anksčiau metų nėra, nes tų, kuriais pirmoje eilėje turi rūpintis, yra labai daug. [. . . .]

Turiu baimės, kad nepasiseks man net su pavėlavimu pasiekti Filadelfiją, ir aš galiu netekti teisių į pareigas, kurias su tokiu draugišku atsidavimu man esate išrūpinę. [. . . .]

[*1946.VIII.3,* pašto antspaudo data] (A. Sennui)

[. . . .] Šiandien man jau pasisekė su p. Ross pagalba įsiregistruoti ir sužinoti, kad mano dokumentai jau yra Miunchene. P. Ross žadėjo man padėti mano išvažiavimo reikalu. Jis, rodos, yra tarptautinės organizacijos, kuri rūpinasi pabėgėliais, viršininkas. Tikiuos, kad reikalai susitvarkys. [. . . .]

1946.VIII.28 (P. Skardžiui)

[. . . .] Nors į Ameriką patekti ir yra šiokios tokios perspektyvos, bet praktiškai jas pasistengti įgyvendinti vilčių neturiu. Reikėtų, kad padėtų kokia nors amerikiečių lietuvių organizacija, bet laukti to nieku būdu negaliu, nes ten rūpinasi tik partijos savo partiniais žmonėmis. Aš gi su jokia partija ryšių neturiu, todėl laukti iš amerikiečių lietuvių pagalbos netenka. Buvau mėginęs užmegzti ryšius ir gavau po vieną malonų laiškelį, bet toliau mano santykiai nenuėjo ir antrą kartą parašyti, atsakant į mano laiškus, niekas nemalonėjo. Abelnai be paspirties gauti iš universiteto Pensilvanijoje pakvietimai čia beveik jokios reikšmės, kaip matau, neturi, ir tenka abejoti, kad visa tai man padėtų

pasiekti U.S.A. Bet jeigu tai pasisektų, pirmas mano uždavinys bus pasirūpinti Jums padėti.

Gyvename čia, kaip anksčiau, nei gerai, nei blogai, nors bendrai viskas eina blogyn. Stengiamės organizuoti čia lietuvių gimnaziją. Rodos, šiaip taip sulipdysime.

[. . . .]

1946. VIII.28 (A. Sennui)

[. . . .] Šiandie gavau atvirutę, rašytą rugpjūčio 16 d. Širdingai dėkoju už gerus linkėjimus ir kad padrąsinote mano viltį anksčiau ar vėliau visgi patekti į U.S.A. Bet visgi turiu pasakyti, kad negaliu taip optimistiškai į savo greitą kelionę žiūrėti. 24 d. rugpjūčio gavau du egzemp. Tamistos pasiųstų man dokumentų. Atėjo jie tiesiog mano vardu iš New Yorko, iš moterų skyriaus tos organizacijos, kuriai Tamista esi įdavęs juos. Kadangi žinojau, mano dokumentai jau yra Miunchene ir jau prieš tris savaites buvau įsiregistravęs pas vietinį konsulo Austrijai įgaliotinį, buvau nustebintas. Pasistengiau patekti pas konsulo įgaliotinį ir ta proga pasiteirauti, kaip yra dalykas su mano išvažiavimu. Didelės vilties tuo atžvilgiu man nedavė. Jis man paaiškino, kad įstatymas, kuris leidžia be kvotos važiuoti pakviestiesiems mokslininkams ir menininkams, yra šiandien suspenduotas. D.P. pirmoje eilėje vežami rasiniai persekiojami, antroje vietoje tie, kuriuos pasiima artimiausi giminės, ir tik trečioje tokie, kaip aš. Kada ateis mano eilė, jis nesiima pasakyti, tik mano, kad dar negreit. Taigi, kaip matai, Mielas Profesoriau, nesitikiu greitai pasimatyti su Jumis. Galėtų tas atsitikti tik išimtinai, bet šiuo atžvilgiu neturiu jokių davinių, kad dėl manęs susidarytų išimtina padėtis. Tam atvejui čia nenumatau jokių kelių, o profesoriaus vardas ir pareigos, matyti, čia reikšmės nedaug teturi. Nors buvau kelis kartus vokiečių areštuotas ir teko vėliau ilgą laiką slapstytis, bet tai, įgaliotinio nuomone, neduoda progos skaityti mane „politi-

niai persekiojamu", nes nebuvau paliuosuotas sąjungininkų, bet išleistas karui nepasibaigus vokiečių.

Tikiuos, kad nenustosiu savo vietos jūsų universitete, jei pasivėluosiu atvažiuoti, nes juk tas pasivėlavimas įvyks ne dėl mano kaltės ir noro. [. . . .]

[1946.IX.27] (A. Sennui)

Šiandie IX.27. Maniau, kad šiuo laiku jau būsiu pakeliui į Ameriką. Bet, matyti, teks dar ilgai ilgai laukti, jei abelnai susilauksiu. U.S.A. vicekonsulas Zalcburge, nuo kurio mano kelionė ir priklauso, rodos, nepalankiai žiūri į mano norą patekti pas jus ir nedviprasmiškai duoda suprasti, kad jam universiteto pakvietimas neturi jokios reikšmės. [. . . .]

Leiskite man, Mielas Profesoriau, kreiptis pas Jus dar su vienu prašymu, jei jis Jūsų neapsunkins. Esu skaitęs Amerikos lietuvių laikraščiuose, kad ten yra sumanę kiek galima daugiau išleisti lietuvių kalba knygų. Gali atsitikti, kad ir mano veikalai, bent kai kurie, susirastų sau leidėją. Norėčiau pasiklausti Tamistos, ar negalėtum būti mano tam reikalui įgaliotiniu, jei tokis leidėjas ar organizacija susirastų. Manau, kad lietuviams Amerikoje tiktų tokie mano leidiniai kaip „Dainavos šalies senų žmonių padavimai", „Šiaudinėje [!] pastogėj", „Raganius", „Skirgaila" ir „Mindaugo mirtis". Reikalui esant, visus šiuos veikalus galima būtų gauti Lietuvos atstovybėje Vašingtone. Būdamas užsienio reikalų ministeriu ir numatydamas ateitį, daviau parėdymą išsiųsti ten visus mūsų rašytojų originalius literatūros kūrinius ir, rodos, mano parėdymas buvo atliktas.

Jeigu Tamista, p. Profesoriau, randi, kad visa tai įmanoma, išsiųsčiau oficialų įgaliojimą. [. . . .]

1949 [t.y. 1946].XII.10 (A. Sennui)

Ačiū už Jūsų laiškus, kuriais mane raminate. Jūs tiek man padarėte, kiek negalėčiau laukti net iš tikro brolio. Imu

net bijoti, kad rūpintis dėl manęs gali Jums jau įkyrėti.

Gavęs antrą Jūsų laišką, nuvykau su žentu (jis puikiai kalba angliškai) pas poną Rossą, kuris mielai kalbasi su pabėgėliais ir visuomet stengiasi kuo gali padėti. Jam tarpininkaujant, sužinojome, kad vietinis vicekonsulas yra gavęs iš Vienos laišką, kad man padėtų. Taipogi ponui Rossui tarpininkaujant, vicekonsulas sutiko pasikalbėti su mumis tuo reikalu telefonu. Kalbėjomės iš p. Rosso kambario. P. vicekonsulas pareiškė, kad be kvotos kaipo profesorius aš nieku būdu negalėsiu važiuoti, nes praslinko daugiau negu dveji metai, kai aš neinu profesoriaus pareigų. Galėsiu važiuoti tik kaipo D.P. Į paklausimą, kada galiu tikėtis išvažiuoti kaipo Depi [t.y. D.P. — Displaced Person], atsakė: „Tuo klausimu jokių informacijų neduodu", — ir pakabino telefono ragelį. P. Rosso įsitikinimu, aš turėsiu ne vėliau vieno kito mėnesio išvažiuoti. Toki įspūdį jis yra gavęs iš asmeniško savo pasikalbėjimo su vietiniu vicekonsulu.

Taigi sėdžiu dabar ir ramiai laukiu. Gyvenu čia pakenčiamai, nes vietiniai pabėgėliai lietuviai labai manim rūpinasi ir stengiasi man padėti, kuo tik gali. Badauti netenka, ir fiziniai jaučiuosi visai gerai. Įsteigėm čia lietuvių gimnaziją (visas aštuonias klases), kurioje aš einu direktoriaus pareigas. Dirbti tenka visiems mokytojams beveik be atlyginimo. Darbas kol kas sėkmingai varomas pirmyn. [. . . .]

[*1946.XII.30,* laiško gavimo data] (M. Biržiškai)

[. . . .] Jau virš metų gyvename [Glasenbacho] stovykloje. [. . . .] Čia stovykloje įsteigėm lietuvių gimnaziją, visas aštuonias klases. Kol kas aš neva direktoriauju joje. Nežiūrint įvairių sunkumų, stokos vadovėlių, darbas sekasi. Visi mokytojai profesionalai. Abelnai inteligentinių jėgų čia pakankamai bet kuriam darbui.

Gal jau esi, p. Rektoriau, skaitęs, kad mudu su Jumis

esame išbraukti iš akademijos narių skaičiaus ir paskelbti liaudies priešais.*(5)* Taigi tikėtis grįžti Lietuvon greitu laiku netenka svajoti.

Nekantriai lauksiu Jūsų laiško — labai noriu sužinoti, kaip gyvenate ir jaučiatės. Didžiausia mano svajonė buvo ir yra — pasimatyti su Jumis. Tai būtų man didelė laimė. Bet, deja, išvažiuoti iš Austrijos neduoda leidimų. [. . . .]

1947.I.19 (J. Aisčiui)

Mane labai sujaudino Tamistos laiškas jau vien tuo, kad, pasirodo, nesu užmirštas, ir yra žmonių, kurie dėl manęs susirūpinę. Esu labai dėkingas ir Tamistai, ir p. Vaičiulaičiui už Jūsų pastangas man padėti. Prašyčiau taipogi persiųsti man širdingiausią padėką ir p. Bachunui,*(6)* kad sutinka mane su žmona priglausti, jei man pasisektų patekti į U.S.A.

Turiu Tamistai pranešti, kad jau nuo gegužės mėn. 1946 m. yra mano rankose afidevitas ir net parūpintas šiokis tokis uždarbis Amerikoje, ir p. Bachuno maloniu sutikimu gal net netektų pasinaudoti. Tik, deja, iki šiol man vis nesiseka išvažiuoti iš Austrijos, ir laikui užsitęsus, galimas dalykas, kad man parūpinta vieta nepanorės manęs ilgai laukti, ir atvažiavus man Amerikon, gali paaiškėti, kad ji jau kito užimta.

Gyventi čia man gana sunku, kaip ir visiems pabėgėliams, sunku materialiniu, o dar sunkiau moraliniu atžvilgiu.

---

5 Apie tą išbraukimą taip rašoma 1947 m. išspausdintoje knygoje *Lietuvos TSR Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo pirmoji sesija, 1946.II.20-23:* „Sesijos dalyviai vieningai pritarė Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimui Nr. 31a dėl pašalinimo iš LTSR Mokslų Akademijos tikrųjų narių tarpo Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir Mykolo Biržiškos, kaip lietuvių tautos išdavikų" (p. 160).

6 Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893-1969), Amerikos lietuvių veikėjas, didelės vasarvietės savininkas.

Man gal lengviau, negu kitiems, nes visi čia gyveną lietuviai mane globoja ir kiekvienas stengiasi padėti, kuo ir kaip gali. Todėl iki šiol neteko dar nei badauti, nei šalti, kaip kitiems. . .

Prisipažinsiu Tamistai, kad nevažiuosiu į Ameriką su džiaugsmu, nes žinau, kad man senam sunku bus prisitaikyti naujoms gyvenimo sąlygoms, tiek visais atžvilgiais skirtingoms nuo tų, kuriose teko visą amžių gyventi. Mano šiandien didžiausias noras, kad Lietuvos žemelė galėtų priglausti mano senus kaulus ir tas pats kapinynas, kur ilsisi mano tėvai. . .

Leiskite dar kartą padėkoti Jums ir prašyti neužmiršti manęs. Kiekvienas šiltesnis žodis, kiekviena užuojauta gimdo manyje širdyje džiaugsmą. Kai žinai, kad yra užjaučiančių ir tavo likimu susirūpinusiųjų, lengviau gyventi ir lengviau pakelti visus tuos sunkumus ir vargus, kuriais likimas panorėjo mus apdovanoti. Dėkingas Jums ———

1947.II.6 (A. Sennui)

Šiandien gavau per mūsų stovyklos direktorių vietinio vicekonsulo pranešimą, kad 1947.II.12 antrą valandą turiu būti Hellbrune (netoli Zalcburgo) Reception centre. Vadinasi, mano reikalas išrištas teigiama kryptimi, ir prasidės mano kelionė į U.S.A. [. . . .]

1947.II.16 (A. Sennui)

Jau prasidėjo mūsų varginga kelionė į Suvienytas Amerikos Valstybes. Jau trečia diena, kai esame Miunchene, emigracijos centro stovykloje. [. . . .] Iš čia turi mus vežti į Bremeną, kur greičiausia irgi teks gerokai laukti savo eilės. Reikia tikėtis, kad po poros mėnesių pasiseks pagaliau pasiekti Jus. Tikiuosi, kad mano vieta dėka Jūsų, Mielas Profesoriau, manęs palūkės. [. . . .]

1947.III.7 (P. Skardžiui)

Sėdžiu su žmona šiandien Miuncheno emigrantų stovykloje ir laukiu eilės važiuoti toliau, į užjūrį. Sunku skirtis su Europa ir vykti ten, kur niekas manęs nelaukia ir mano atvykimu niekas nudžiugintas nebebus. Kaip įsitaisysiu ten, vienas Dievas težino, bet manau, kad ten manęs saldūs pyragai nelaukia. Vis dar norisi tikėti, kad teks sugrįžti dar Lietuvon, jei ne darbą dirbti, tai nors mirti tėvų žemelėje. [. . . .]

1947.III.23 (V. Sruogienei)

Sėdime Bremene ir laukiame laivo. Kada išvažiuosime, dar nežinome, nes terminas III.25 d. yra atšauktas. Laukiame be nekantrumo, nes Amerika mūsų nevilioja. Žinome, kad ten mūsų nelaukia lengvas gyvenimas, o mintis, kad atsiskiriam su Europa, su draugais ir pažįstamais tiesiog slegia širdį. Kol čia gyvenome, visgi buvo viltis, kad anksčiau ar vėliau atsiras proga pasimatyti ir pasikalbėti su tais, kurių esame pasiilgę. Dabar toji viltis tolsta. Pasilieka tik palaikyti viltį, kad visgi sugrįšime nors mirti laisvon Lietuvon. Aš tuo iki šiol giliai tikiu ir manau, kad likimas manęs neapvils. [. . . .]

1947.III.26 (J. Aisčiui)

Prieš keletą dienų gavau iš žento pranešimą, kad Jūs esate išrūpinę man afidevitą. Tuo metu aš jau buvau Miunchene ir jau buvau gavęs vizą važiuoti į Ameriką. Todėl parašiau žentui, inž. Vytautui Mošinskiui, kad afidevitą nusiųstų atgal, nes jis man jau nebuvo reikalingas. [. . . .]

Esu Jums begaliniai dėkingas, kad mano likimu esate susirūpinę. Net lengviau važiuoti svetimon šalin, kai žinau, kad yra ten draugiškai nusiteikusių žmonių. [. . . .]

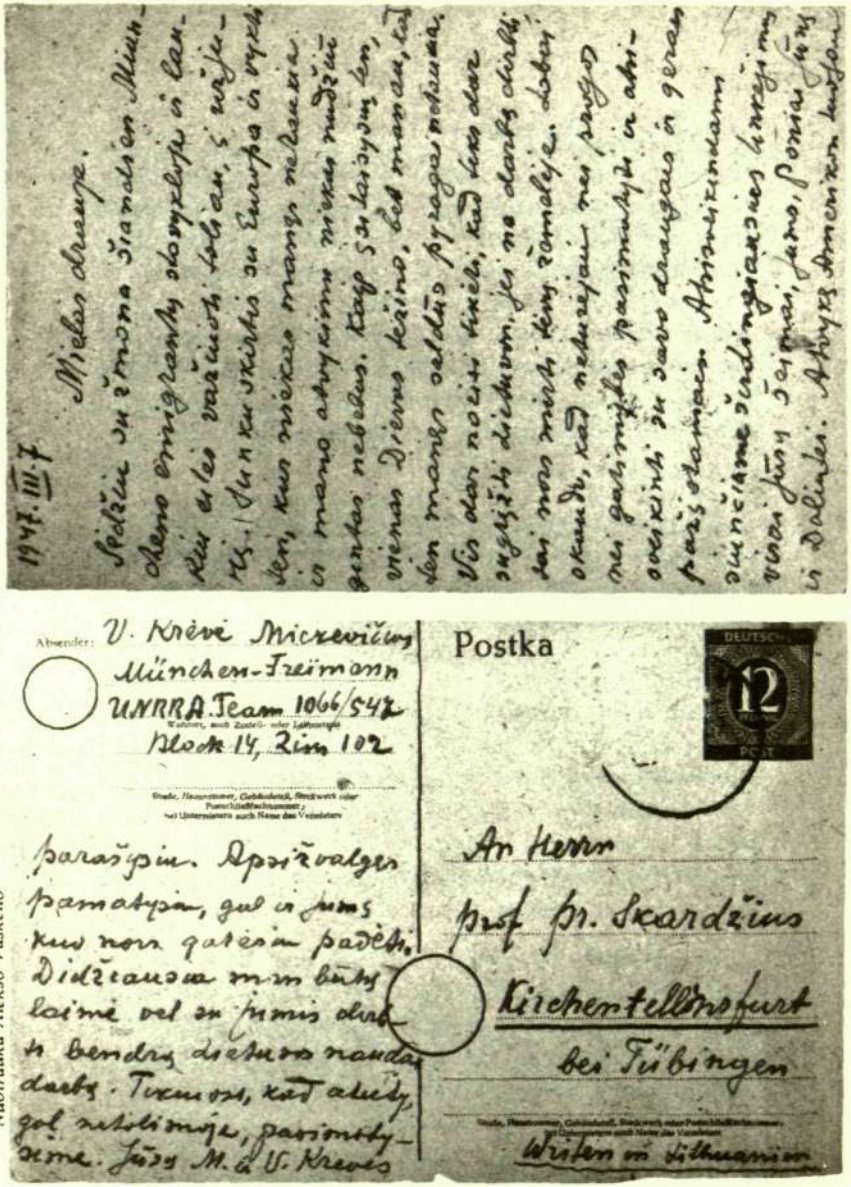

Nuotrauka Alekso Vaškelio

V. Krėvės atvirukas 1947.III.7 prof. P. Skardžiui.

1947.IV.2. (P. Orintaitei-Janutienei)

Ačiū už malonius žodelius Jūsų. Jie pasiekė mane dar Miunchene. [. . . .] Jūsų laiškas priminė man tuos laimingus metus, kurie šiandien atrodo, kaip kažkokis malonus sapnas. Neteko tuomet net pagalvoti, kad viskas taip katastrofiškai mums baigsis, ir kad teks, bent man, baigti gyvenimą svetur, kaip emigrantui. Sunku Jums Vokietijoje ir, galimas daiktas, negreit sušvis šviesesnė saulė, bet, manau, ir manęs Amerikoje nelaukia šilti pyragai. Amerikos lietuviams aš esu juk svetimas ir labai mažai žinomas, jokių ryšių, jokių ten draugų neturiu. [. . . .]

1947.IV.21 (J. Aisčiui)

Šiandien jau trečioji diena, kai esu Filadelfijoje. Dar nesuspėjau, kaip reikia, susitvarkyti. Pradėjau savo kelionę į Ameriką II.13 d., o patekau New Yorkan, kur mus išsodino iš laivo, tik IV.16 d. [turi būti: 18 d.].*(7)* Visur teko daug formalumų atlikti ir ilgai laukti. Tik laivu atplaukėme greičiau, negu tikėtasi — viso plaukėm tik devynias paras [. . . .] Kai atvažiavau į New Yorką, manęs ten su automobiliu laukė nuo pat ryto prof. Sennas. [. . . .]

1947.IV.26 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Aš čia esu visai neseniai, šiandien vos šešta diena. [. . . .] Nieko džiuginančio čia nematau ir jokių šviesesnių

7 Krėvė aiškiai apsiriko berašydamas. A. Sennas savo laiške (1947.V.13) Katalikų komitetui pabėgėliams (Catholic Committee for Refugees) rašė, kad Krėvė su žmona laivu S.S. Ernie Pyle atvyko Niujorko uostan IV.18 d. (žr. A.E. Senn, „Vincas Kreve's Journey to America", *Journal of Baltic Studies*, 1976, No. 3, p. 262). Be to, ir pats Krėvė savo čia cituojamame 1947.IV.21 d. laiške Aisčiui rašė, kad „šiandien jau trečioji diena, kai esu Filadelfijoje"; taigi Amerikon atvyko IV.18 d.

perspektyvų nelaukiu ir susilaukti nesitikiu, bet visgi svajoju šį tą veikti. Mes čia trise — aš, prof. Sennas ir Salys*(8)* — turim šiokius tokius sumanymus, kurie Jums gal atrodys negyvenimiški, neįvykdomi. Esame sumanę prie Filadelfijos universiteto (Pensilvanijos) organizuoti lituanistikos institutą. Suprantama, jei atsiras klausytojų [. . . .]

Be to, dar, svajojame leisti neperiodinį žurnalą anglų kalba, Pensilvanijos universiteto firma, pavestą išimtinai lituanistikos reikalams, kur manom talpinti straipsnius lietuvių literatūros, istorijos, kultūros, ekonomikos ir kitais klausimais. Šiuo atveju prof. Sennas tikisi gauti šiek tiek lėšų iš Rockefellerio instituto. Šios lėšos galgi galėtų mums suteikti galimumą išleisti žmonišką žurnalą-almanachą (neperiodinį) lietuvių kalba. Čia tikimės Jūsų, Aleksandravičiaus [Aisčio] ir kitų iš Lietuvos atkeliavusių ar dar vėliau turinčių atkeliauti pagalbos raštais, straipsniais. . . Dar ne viskas, tik nesijuokite. Manome, kad sugebėsim pradėti (nors vieną knygelę pradžiai) leisti lietuviškas knygas. Manome leisti nedideles, kad pigesnės būtų. Kreipsimės dėl platinimo į vietines lietuvių organizacijas. Gal su jų pagalba šiek tiek pasiseks parduoti, ir todėl antrai knygelei teks jau mažiau ieškoti lėšų iš šalies. . . Taigi matote, kokie esame nepataisomi svajotojai. Gal iš tikrųjų nieko nenuveiksime, ir visi mūsų sumanymai pasiliks tuščiomis svajonėmis, bet juk nenusidedam taip svajodami. [. . . .]

1947.IV.26 (J. Aisčiui)

[. . . .] Aš čia esu neseniai. Išgyvenau vos vieną savaitę, bet su pagalba Senno, Salio ir dar poros emigrantų spėjau šiek tiek susivokti. Suprantama, kad darbo perspektyvos ir vietinių lietuvių nuotaikos neteikia džiaugsmo. Bet vis nenusimenam ir svajojam apie didesnius darbus. Pirmiausia,

8 Prof. A. Salys, taip pat A. Senno rūpesčiu Pensilvanijos universiteto pakviestas, Amerikon atvyko 1947.II.11.

nuo kitų mokslo metų pradžios įkursime universitete lituanistikos skyrių. Salys ir Sennas mano dėstyti lietuvių kalbos ir lietuvių raštijos ist., aš — naujosios lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos kursus. Suprantama, jei susiras klausytojų. [. . . .]

Jei ši mūsų mintis taps realiu kūnu, manome leisti lituanistikos (kalbos, kultūros, istorijos ir literatūros klausimais) neperiodinį laikraštį anglų kalba. Tas duos mums proga prašyti pašalpos iš Rokfelerio [Rockefellerio] fondo. Be to, svajojame, kad pasiseks, nors retai, leisti ir lietuvių kalba almanacho pavidale žurnalą. Bet nesitikime, kad šioje srity bus lengva ko nors pasiekti, sumedžioti tam reikalui lėšų. Bet tikimės, kad mums pasiseks pradėti leisti lietuvių literatūros kūrinius atskiromis nedidelėmis knygelėmis, kad nebūtų brangios. [. . . .]

Tai tokios mūsų svajonės. Jos esamose sąlygose atrodo nerealios ir problematiškos, bet reikia gi išmėginti visas galimybes. [. . . .]

1947.V.8 (A. Vaičiulaičiui)

Visuomet buvau „nerami siela", o šiandien dar tapau „siela be vietos", tariant Herbačiausko žodžiais. Kai pasijuntu šiek tiek geriau, ima mano galvoje gimti įvairūs, dažniausiai neįvykdomi sumanymai, su kuriais ir kitiems nereikalingai kvaršinu galvas. Gal ir sumanymas kovoti su surambėjusiais Amerikos lietuviais už vietą lietuviškai knygai atrodo juokingas ir neįvykdomas, tuo labiau, kad esame trijų alkanų gruzinų padėtyje, kurie vis galvojo, kaip turėtų užkariauti turtingą persų žemę. Bet vis dėlto nesinori atsisakyti ir vykdymą atidėti į šalį ad graecas calendas. Manau, kad a) turime pasistengti atspausdinti nors dvi tris knygutes lietuvių kalba patriotinio turinio, nedideles, kad kiekviena kainuotų nebrangiau 25 c. Gal kai kas iš „amerikonų" suras savyje tiek lietuviškumui meilės, jog nepagailės 25 c., o iš

nusipirkusiųjų gal kai kuris ir pasiskaitys; b) turime būtinai pasistengti išleisti anglų kalba vieną kitą mūsų dailiosios literatūros veikalą pavieniais tomeliais, bet ne rinkinio pavidalu. Paprastai į rinktinius leidinius mažai tekreipiama dėmesio net tuomet, kai ten yra tikrai vertingų dalykų. Pasirodymas anglų kalboje mūsų dailiosios literatūros kūrinių būtų didelė reklama Amerikos lietuvių tarpe: „Žiūrėkite, lietuviai turi tokių knygų, kurias net anglai verčia į savo kalbą".

Leidimu anglų kalba pavesto lituanistikai žurnalo, kuriame rastų sau vietos ir iš lietuvių grožinės literatūros vertimai ir moksliniai straipsniai, yra susirūpinęs prof. A. Sennas. [. . .]

Man asmeniškai labiausiai pageidaujamas lietuvių kalba leidžiamas almanachas, kuriame galėtume talpinti savo kūrybinio darbo vaisius. Bet gerai numanau, kad jis mažiausiai turi davinių gimti. Bet aš tiesiog tikiu stebuklu. Tuo reikalu turi gerų sumanymų p. Aleksandravičius [Aistis].

Esu jau kelis kartus kalbėjęs su prof. A. Sennu dėl sudarymo lituanistikos centro, bet šį klausimą jis sieja su tuo, ar pasiseks prie Pensilvanijos un-to sukurti lituanistikos skyrių. Viskas pareis nuo to, ar susiras žmonių, kurie panorėtų studijuoti lituanistikos dalykus. [. . .]

1947.V.12 (J. Aisčiui)

Dovanokite, kad nesuskubau Jums atsakyti į vieną laišką ir štai šiandien gavau jau antrą. Užtrukau su atsakymu todėl, kad man atsakyti buvo labai sunku ir nemalonu. Kilo mano sieloje nepasitenkinimo savimi jausmas, kurio aš nugalėti vis negalėjau. Iki šiol niekuomet, net jaunatvės dienomis, nesinaudojau pašaline parama, net tada, kai tekdavo pusbadžiai gyventi. Sąžinė man sako, kad p. Bachunas tik prašomas, tik iš labdarybės jausmo vedamas sutinka mane pakviesti. Todėl ir svyravau, todėl ir neatsakiau

į Jūsų laišką. Tik mintis, kad gal mano asmeniška pažintis su p. Bachunu pagelbės bendram reikalui — lietuvių spaudos reikalui — šiek tiek nuramina mano savimeilę. [. . . .]

Jei Tamistai atrodytų, kad p. Bachunui mažas malonumas mane „pagloboti", ir daro tai, tik nenorėdamas neigiamu atsakymu Jus užgauti, padėkokite jam mano vardu už gerus norus, ir tuo baigsime šį klausimą. [. . . .]

1947.V.22 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Norėtųsi vasarą gerokai padirbėti savo specialybėje — literatūrinį darbą. Kol kas dirbu dabar išsijuosęs, kaip sako. Dirbu dabar beveik išimtinai tik literatūros srity. Norėtųsi šiek tiek aptvarkyti medžiagą „Dangaus ir žemės sūnūs" veikalo. Šiuo metu ruošiu dramatinį, galima pasakyti, abzacą „Liūto mirtis" (Erodo Didžiojo paskutinės dienos). Tik tik šiomis dienomis baigiau apie „sikerius" abzacą, pavadintą „Jokūbo namų žvaigždės sūnus". Bijau, kad šis dalykėlis gali sukelti triukšmo kai kuriuose sluoksniuose dėl savo biblinio stiliaus. [. . . .]

Buvo su manim susitikęs p. Tysliava. Buvau pakviestas pas p. Vaivadą ir pakvietimą priėmiau, nežinodamas, kad jis yra Tysliavos uošvis, ir ten susitikau. Siūlė leisti literatūrinį žurnalą, kurį apsiima spausdinti savo spaustuvėje. Tuo reikalu jokių pažadų nedaviau, į kalbas neįsileidau, pareikšdamas, kad anksčiau turiu apsidairyti ir susipažinti su padėtimi, kurioje atsidūriau. Apie Tysliavą čia gavau tik nepalankių žinių, todėl taip santūriai su juo elgiausi, o ne dėl straipsnių, kurie buvo apie mane talpinami jo laikrašty („Vienybė"). Jei kito kelio nesurasim, gal tektų ir šiuo pasinaudoti? Kaip manote? Jūs jau seniai čionykštis gyventojas ir geriau orientuojatės, todėl Jūsų nuomonė man labai svarbi. [. . . .]

1947.VII.17 (J. Aisčiui)

[. . . .] Baigiu rašyti savo veikalo gana stambų epizodą, pavadintą „Liūto mirtis". Tai atvaizdavimas paskutiniųjų Erodo Didžiojo dienų. Be to, esu parašęs porą apysakėlių iš pabėgėlių gyvenimo ir gan didoką „feljetoną" apie A. Smetonos asmenį. Paskutinį norėčiau, jei su mūsų laikraščiu nieko neišeis, pasiųsti kuriai nors redakcijai, tik bijau, kad jis jokiai redakcijai netiks, nes iš dalies — tai Smetonos apologija, nors visgi tokia, kad ji nepatiks ir tautininkams. Patsai daugiau nusimanai, patark, kam šį feljetoną galima būtų pasiųsti. [. . . .]

1947.VIII.1 (J. Aisčiui)

[. . . .] Dėl „feljetono" apie Smetoną — tai manau, kad jo *Amerikoje(8a)* neapsimoka talpinti. Abelnai, neturiu palinkimo dalyvauti Amerikos periodinėje spaudoje. To tik ir lauk, kad būsi įveltas į ginčus. [. . . .]

1947.VIII.28 (A. Kairiui)

Apie Tamistos sumanymą leisti literatūrinį žurnalą*(9)* man jau yra rašęs p. Vaičiulaitis. [. . . .] Dėl mano bendradarbiavimo Jūsų žurnale noriu pareikšti, kad mielu noru prisidėsiu, kuo tik galėsiu. Tik truputį bijau, kad mano raštai, kuriuos galėčiau pažadėti, bus tinkami. Trumpų apysakėlių neturiu. Yra keletas juodrašty, bet iki šiol nesistengiau jų išbaigti. Visos jos vaizduoja pabėgėlių gyvenimą. Man teko gyventi Austrijoje, amerikiečių zonoje, ir todėl neišvengiau jose nepalietęs Amerikos pareigūnų, kurie realiai atvaizduoti, vadinasi, ne visai palankiai nušviečiami. Nemaniau, kad šiuo metu mano padėty galima būtų jas spausdinti Amerikoje leidžiamam laikraštyje.

8a *Amerika* — 1933-1951 Brukline ėjęs savaitraštis.

9 *Naujoji aušra; lietuvių kultūros žurnalas.* Čikaga, 1947-49.

Amerikiečiai, taip man bent atrodo, labai nemėgsta, kai neamerikiečiai kiek pakutena jų savimeilę.

Šiandien dirbu ir turiu visai išbaigtų epizodų iš mano veikalo „Dangaus ir žemės sūnūs", tik nežinau, ar jie galėtų tikti Tamistai. Jų neigiama ypatybė, kad tema perdaug „moksliškai" traktuojama ir atitrūkusi nuo šių dienų gyvenimo. Atskiros dalys buvo spausdinamos mano paties leidžiamajam žurnale „Tėvynėn",*(3)* bet nežinau, ar šis leidinys buvo patekęs Tamistos rankosna. [. . .]

1947.IX.16 (V. Sruogienei)

[. . .] Man asmeniškai, kaip ir kitiems, pripratusiems dirbti kultūros srity, čia sunku. Bet reikia gyventi, nieko nepadarysi. Nauja karta, čia jau gimusi ir augusi, jau nėra lietuviška nei savo jausmais, nei pažiūromis, nei papročiais. Jiems Lietuva ir lietuviai visai nerūpi, nors kai kurie lietuviškai dar moka kalbėti. Sena gi, ypač senos moterys, tokios nuoširdžios, geros, kaip tikros kaimo moterys. Jos sakosi, kad pragyvenę ilgus ilgus metus vis dar ilgisi savo krašto. Manau ir tikiu, kad senos kartos žmonėms, gimusiems ir užaugusiems Lietuvoje, čia ilgu, nes jie neturi nieko bendro net su savo vaikais. Kur jau čia nebus ilgu.

Kaip jaučiasi „inteligentai" ir „visuomenės veikėjai", nežinau. Su jais man neteko sueiti; kiek žinau apie juos, tai iš kitų pasakojimų, kurie turėjo su jais reikalų. Nieko gero nepasakoja. Bet garsiai čia ką nors pasakyti, papeikti, nieko negalima — gyvą suvalgys tave.

Todėl, ką rašau, pasilaikykite tik sau. Užteks, kad mane Lietuvoje visi koliojo. Čia norėtųsi ramiai pagyventi, unksmėje, nuošaliai — teužmiršta, kad esu dar gyvas. [. . .]

1947.X.2 (A. Vaičiulaičiui)

[. . .] Kaip ir Jūs, aš jau pradėjau dirbti universitete. Turiu 5 pam. koledže (rusų kalba) ir 10 pamokų graduatėje (4 pask.

— rusų liter. istorija — skaitau rusų kalba, turiu du klausytoju, vienas jų vietos universiteto prof.; dvi val. — lietuvių literatūros, skaitau lietuvių kalba; ir 4 val. rusų kalbos, turiu 4 klausytojus, vienas sociologijos prof. ir trys high school mokytojai). Koledže turiu apie 15 mokinių. Bet šio kurso labai nemėgstu. Sunku dirbti, nes teoretiškai visi jie jau turėtų gerai mokėti rusų kalbą (skaitome, neva, autorius), bet faktinai jie beveik nieko nemoka. [. . .]

1947.XI.17 (A. Vaičiulaičiui)

[. . .] Anglų kalboje, deja, visai nedarau pažangos. Esu baisiai nusivylęs, kad pasiseks man kada nors angliškai kalakutuoti. [. . .]

1947.XII.4 (J. Aisčiui)

[. . .] Skaičiau Vinco Ramono apysaką „Kryžiai". Labai man patiko, gerai parašyta. Matyti iš pirmųjų puslapių, kad autorius turi didelį talentą, gerai pažįsta gyvenimą, kurį vaizduoja, ir veikalo kompozicijai beveik nieko negalima prikišti. [. . .]

1947.XII.4 (A. Kairiui)

[. . .] Keli vaizdai buvo jau atspausdinti „Tėvynėn". Gal juos turite? Jei patiktų ir norėtumėt jais pasinaudoti, nieko prieš neturėčiau. Pirmasis kaip tik yra Kristaus gimimo vaizdas. [. . .]

1947.XII.8 (A. Vaičiulaičiui)

[. . .] Skaičiau, kad Lietuvoje beveik visi mano raštai yra uždrausti, išimti iš mokyklų bibliotekų ir sunaikinti.

Gal jau paskaitėte „Laisvėje"*(10)* atsišaukimą garbingo

10 *Laisvė* — Brukline leidžiamas komunistinės pakraipos laikraštis.

prorektoriaus, rodos, Vilniaus universiteto, kuriame visi profesoriai pavardžiui kviečiami grįžti. Nėra tik mano ir Biržiškų pavardės. Net ir Vaclovo. Matyti, visus mus laiko piktais liaudies priešais. Garbė nemaža. O visgi tikiuosi, kad dar sugrįšiu, nors mirti, Lietuvon. [. . . .]

1947.XII.24 (J. Aisčiui)

[. . . .] Jūsų bendras sumanymas įkurti čia, Amerikoje, lietuvių rašytojų organizaciją labai girtinas ir palaikytinas.*(11)* Norėčiau prisidėti visomis jėgomis. [. . . .] Ir aš gaunu iš Europos daug laiškų ir visi skundžiasi, kad gyventi beveik neįmanoma. Ypač sunku maitinimosi atžvilgiu. Širdį skauda, kad ne visiems galiu padėti, vien dviem trims į mėnesį pasiųsti pakietėlių. [. . . .]

1947.XII.25 (A. Garmui)

Labai dėkingas už žinias iš Lietuvos, nors jos yra labai skaudžios. Tiek mažai jų pasiekia mane ir dažnai tokios priešingos, kad susivokti sunku. Vargšė Lietuva, jokių pragiedrulių nematyti. Artimesniu laiku nelaukiu jokių tokių įvykių, kurie galėtų teigiamai atsiliepti į Josios ir mūsų visų likimą. Man atrodo, kad mūsų šeimininkai be gerų žodžių akių apdūmimui jokių rimtesnių žygių nesiims, pirštu nepajudins. Jie vis dar nemato sau pavojaus iš buvusių sąjungininkų, kurių draugiškumu tikėjo labiau, negu galima buvo įsivaizduoti. Abelnai, galingųjų reikalai nesusikerta Lietuvoje, todėl Josios padėtis niekam nerūpi. Mes juk ne žydai, ne arabai, ne Afrikos ar Azijos tautelės, dėl kurių išnaudojimo kovojama, todėl kam galime rūpėti? Kad esame sena Europos tauta, gal net seniausioji, labiausiai nusipelniusi apsaugojimu Vakarų kultūros nuo Rytų antplūdžio, kam

11 Amerikos lietuvių rašytojų draugija buvo įsteigta 1948.II.7, ir jos pirmininkas buvo J. Aistis.

šiandien rūpi tie įvykiai, kurie šiandien pasaka atrodo, o gal šios valandos valdovams net nėra žinomi.

Bet visgi nenustoji vilties, kad ateis laimingesnės dienos, ir net mes seni grįšime į tėviškės pastogę. Tos dienos labai ilgiuosi. Nors medžiaginiai čia susitvarkiau, bet dvasiniai labai blogai jaučiuosi. Čia viskas: ir žmonės, ir gyvenimas, ir aplinkuma svetimos. Šaknų čia neįleisiu, nepriprasiu, jokio dvasinio, idealistinio judėjimo nėra. Viskas čia įvertinama pinigu. Be jo esi ne žmogus, nes visos kitos sielos ir proto ypatybės ir gabumai nieko nereiškia, niekas jų nevertina. Ne aš vienas, beveik visi atvykusieji iš Europos jaučiasi vienodai ir visi tuo pačiu nusiskundžia.

Materialiniai gyventi čia nebloga. Yra tokių patogumų, apie kuriuos net nebuvo svajojama. Visi atvykę įsitaisė ir uždirba pakankamai, kad gyventų be vargo. Niekas į tave nežvairuoja, niekas neprikaišioja, kad esi svetimšalis — juk čia iš tikrųjų visi svetimšaliai. Niekas tave neseka, neturi nemalonumų. Dirbk ir gyvenk, o jei dirbti negali, geriausia bus, jei mirsi.

Aš turėčiau būti visai patenkintas ir būčiau, jei ne Tėvynės ilgesys, [jei] ne stoka čia dvasinio gyvenimo. Juk esame visi krūvoje, nes prieš mėnesį atvyko žentas ir duktė, abu gavo jau darbą. [. . . .]

Nemažą propagandą varo prieš D.P. vietiniai bolševikai. O tokių lietuvių tarpe yra. Ant kiekvieno atvykusio žymesnio asmens būtinai išlieja kelis pamazgų kibirus. Išimties nesudariau ir aš. Abelnai, jie skelbia, kad D.P. — tai žudikai, vokiečių kolaborantai, tinginiai, nusikaltėliai, ir niekam padoriam nevalia tokiems tiesti pagalbos ranką, o jau padėti atvykti į Ameriką — tiesiog nusikaltimas. Ir toji propaganda ne vieną paveikė: taip [pa]togu tokiais sumetimais nuraminti savo sąžinę, nusikratyti pareigos padėti net giminaičiui ir sutaupyti vieną kitą dolerį, reikalingą afidevitui pagaminti arba siuntinėlį užsakyti.

Abelnai, čia žmonės mėgsta kalbėti daug gražių ir kilnių žodžių autoreklamai, kad apie jų kalbas būtų parašyta, dar geriau, kad fotografija į laikraštį patektų. Bet pirštu pajudėti įgyvendinimui, kas buvo kalbėta, labai, labai nemėgsta. Todėl Europoje visai kitas susidaro vaizdas, kai pasiskaito atėjusius iš Amerikos laikraščius. Negalima pasakyti, kad nebūtų išimčių, bet jų tiek nedaug, kad sunku ir kalbėti. [. . . .]

1948.I.18 (V. Sruogienei)

[. . . .] Aš gaunu daug laiškų iš įvairių redakcijų su prašymu parašyti ką apie Balį [Sruogą] ar tai pavidale atsiminimų ar straipsnio. Mėginau rašyti. Bet kai prisimenu jo judesius, išsireiškimus, veido išraišką, gyvumą, visi mano rašiniai atrodo tokie nereikšmingi, negyvi, neatvaizduoją „tikro" Balio, kad sunaikinu juos. Be to, berašydamas imu jaudintis ir nesugebu dirbti — metu plunksną ir imu žygiuoti po kambarį. Man dar vis atrodo, kad tai netiesa, kad tai tik sapnas. Sunku įsivaizduoti, kad jo jau nebėra. [. . . .]

1948.III.3 (M. Biržiškai)

Kiek supratau, norite mane barti, kodėl aš nieko nekalbu, nieko nerašau politiniais klausimais. Įtariate, kad taip elgiuosi iš „akademinio" nusistatymo. Tiesą pasakius, aš niekuomet, net ir Lietuvoje, nemėgau viešų prakalbų. Bet čia, Amerikoje, visai kitos priežastys, dėl kurių netenka pasireikšti prakalbomis. Tik būdamas čia, gali suprasti visas šias priežastis. Pirmiausia, čia visi pasiskirstę ir griežtai pasiskirstę į partijas, ir vietiniai veikėjai tik savo žmones proteguoja. O kadangi nesu partijos žmogus, todėl niekas nesirūpina išgirsti, ką galėčiau pasakyti. Daugiau dar, niekas nenori, kad kalbėčiau politiniais klausimais. Buvo keletas pasiūlymų atvažiuoti į „piknikus", bet prašydavo paskaityti „ką nors iš savo kūrinių". Gerai žinau, kaip Amerikos

lietuviai domisi „kūriniais", ir todėl nebuvo mažiausio noro patenkinti jų „smalsumą". Čia, Filadelfijoje, nors lietuvių yra gerokas skaičius, yra ir klubų, bet jokio kultūrinio gyvenimo nėra. Klubai tik tam, kad suėję išgertų alaus ar viski ir pasipletkautų. Aš čia ne vienas esu iš atvykusiųjų, yra žymiai daugiau, bet neteko girdėti, kad kuris nors būtų pakviestas su paskaita. Buvo susipažinimo iškilmės su atvykusiais lietuviais, bet tose iškilmėse buvo vien pasigyrimai. Vienas antrą vietinį gyrė už „nuveiktus lietuvybei darbus Amerikoje", nors tie veikėjai kalbėjo tokiu žargonu, jog sunku buvo suprasti juos. O kiti pradėdavo lietuviškai, o baigdavo angliškai. Su jaunesne „lietuvių" tose iškilmėse dalyvavusia karta beveik nei su vienu lietuviškai susikalbėti nebuvo galima. O juk atėjo tik tie, kurie dar jaučiasi lietuviais.

Mėginau rašyti straipsnelius ir kelis, nedaug, pasiunčiau vienai kitai redakcijai ir paskui džiaugiausi, kad pasiunčiau, nepasirašydamas savo pavardės: taip ten viskas buvo iškraipyta. Užklausus, kodėl taip padarė, gavau atsakymą, kad redakcija turi prisitaikyti savo skaitytojų nuotaikai.

Esu parašęs gana smulkiai atsiminimų pluoštą apie įvykius pirmosios rusų okupacijos metu, bet jų neskelbiu dar, mūsų atstovybei patariant. Šiandien mūsų klausimas čia dar neaktualus, reikia turėti atsargoje šį tą naujo, turėti tam laikui, kada tas bus aktualu. Šiandien tas praskambėtų be atgarsio.

Reikia dar pastebėti, kad vietiniai lietuviai veikėjai gana nepalankūs naujai atvykstantiems iš Europos: bijosi, kad netektų jiems užleisti „veikėjų" vietų, nes tie atvykėliai nevidonai vis aukšto išsilavinimo, išėję „aukštus mokslus". Kaip jau čia išlaikysi su jais konkurenciją, suteikus jiems progos kalbėti ir veikti. Ypač baidosi tų, kurie dirba intelektualinį darbą kaledžuose ir universitetuose.

Gal dabar, brangusis p. Rektoriau, suprasite padėtį ir nekaltinsite mane „akademizmu". [. . .]

1948.III.5 (Č. Grincevičiui)

[. . . .] Aš čia gyvenu po senovei, nieko nepasikeitė. Dirbu tą patį darbą, gyvenu toje pat vietoje ir santykiauju su tais pačiais žmonėmis. Jaučiuosi kol kas neblogai, sveikata dar nepašlijo, ir norisi vis tikėti, kad dar sulauksiu tų laimingų laikų, kada galėsiu grįžti Lietuvon ir ten atsigulti amžinam poilsiui šalia savo tėvų ir protėvių ant Subartonių kapinyno. Aš vis dar nesiliauju tikėjęs, kad iš visų šitų nelaimių, kurios pasaulį užklupo, Lietuva išsigelbės laimingiau negu kiti kraštai. Atgis nusivaliusi, didesnė ir ateityje laimingesnė ir stipresnė. Nenoriu užmiršti, kad „fortuna est variabilis, Deus autem mirabilis". [. . . .]

1948.III.12 (A. Vaičiulaičiui)

[. . . .] Jūs, kaipo redakcinės kolegijos narys, be abejo, žinote, kaip sekasi „N[aujajai] Aušrai". Čia pas mus ji seniai nesirodo. Negauna net tie, kurie yra ją užsisakę. Mano sąžinė truputį nerami, kad beveik nepalaikiau jos savo raštais ir neužsisakiau. Šiandien, po Širvydo kritikos,*(12)* gal redakcija nepanorės nieko mano talpinti, nors yra dalykų, kurie Kristaus visai neliečia. [. . . .]

1948.IV.2 (J. Aisčiui)

[. . . .] Gavau SDPS biuletenį, kuriam radau tokias žineles; liečia jos mane: „Krėvė-Mickevičius jau iškeiktas, jo raštai išimami iš apyvartos. Boruta, Jakubėnas jau nuteisti 6-7 metams kalėjimo, o Balys Sruoga laikraščiuose turėjo apgailestauti savo. . . beidėjiškumą ir pasižadėti ateityje rašyti tik tarybinėmis temomis".

Vokiečiai norėjo mane sušaudyti, rusai paskelbė „liau-

12 Tai jau įvade minėtas V. Širvydo straipsnis *Garse*.

dies" priešu, o lietuviai apspjaudė. Nieko sau likimas. Galima juo pasigėrėti.[. . .]

1948.IV.8. (A. Vaičiulaičiui)

Rašote man apie Senno straipsnį, kuriam pareiškė, kad Vydūnas paveikė į mano kūrybą. [. . .] Vydūnas gal vienintelis rašytojas, kurio nei vieno veikalo neturėjau kantrybės paskaityti iki galo ir kuris yra svetimas tiek mano sielai, tiek ir mano dvasiai. Aš abelnai nepastebėjau, kad Vydūnas būtų paveikęs savo raštais ir dvasia kurį nors lietuvių rašytoją. Tiek to. Klausiate, kas galėjo paveikti mane parašyti „misteriją" „Likimo keliais"? Juk iš tikrųjų tai ne misterija, tik josios formoje pinta satyra — bent aš norėjau, kad ji tokia būtų. Jei galima kalbėti, kas prisidėjo, kas sukėlė mintį taip atvaizduoti Lietuvos tuometinį gyvenimą, tai gal Ad. Varno karikatūros apie Didįjį seimą.*(13)* Bet Vydūno dvasios čia nėra nė krislelio, kaip jums norėtųsi matyti. Vydūnas yra mano protui per gilus, kad galėčiau jo mintis suprasti, o ko nesuprantu, tas į mane neveikia, atrodo man kažkuo abrakadabriška. [. . .]

1948.IV.15 (V. Sruogienei)

[. . .] Gyvename viltimi, kad gal anksčiau ar vėliau įvyks kažkas, kas leis mums grįžti į seną tėvynę — taip nesinorėtų čia baigti savo dienas, o ne ten, kur tėvų kaulai ilsisi. Šiomis dienomis tai gal mūsų vienintelė svajonė.

Prof. Skardžius man rašė apie savo laišką, kurį gavo iš [Antano] Venclovos. Man čia siunčia kažkokį biuletenį, kur suradau tokį posakį kultūrinės apžvalgos dabartinėje Lietu-

13 Savo albume *Ant politikos laktų* (1922) Adomas Varnas šaržavo įvairius lietuvių politinius veikėjus ypač iš Petrapilio seimo (1917), o ne iš Vilniaus 1905 m. seimo, paprastai vadinamo Didžiuoju Vilniaus seimu.

voje straipsnyje: „Vincas Krėvė iškeiktas, ir jo visi raštai išimti iš apyvartos". Suprantama todėl, kad apie mane niekas ten negali prasitarti nei vienu žodžiu. Skaičiau Korsako apžvalginę kalbą, pasakytą 400 metų lietuviškos knygos paminėjimo proga. Ten irgi savo pavardės neužtikau. Taipogi prakalboje „Mažvydo katechizmo", kur suminėti žymesnieji rašytojai: Maironis, Tumas, Mykolaitis, Sruoga, mano vardas nepaminėtas. Taigi esu Tarybinei Lietuvai miręs. Visgi tikiuosi, kad nesu miręs, ar geriau pasakius — kaip ir nebuvęs, tikrai Lietuvai, lietuviškai Lietuvai. [. . . .]

1948.IV.17 (J. Prunskiui)

Straipsnio, kurį „Darbininko" redakcija norėtų perspausdinti iš „Lietuvių archyvo",*(14)* nesu nei matęs, nei jo skaitęs. Taigi nežinau, kaip jis atrodo. Vokiečiai visai nesiskaitė su autoriais, jų straipsnius savotiškai „ištaisydavo", išmesdami, kas jiems nepatikdavo ar buvo ne jų naudai, įterpdavo ištisus abzacus, iškraipydavo mintį ir t.t. Protestuoti arba reikalauti atitaisyti visai nebuvo galima, ypač man, kuris virš dvejų metų turėjau slapstytis įvairiuose Lietuvos kaimuose, nes vokiečiai buvo numatę paimti mane įkaitu, bet laiku perspėtas spėjau pabėgti ir pasislėpti.*(15)*

14 Prof. V. Krėvė-Mickevičius, „Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė", *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai.* Kaunas, III, 1942, p. 7-16.

15 Vyt. Mykolaitis rašo, kad Krėvė, slapstydamasis nuo bolševikų, kurį laiką gyveno jo bute Vilniuje: „4-5 savaites Krėvei pagyvenus pas mane, patyrėm, kad mano butas darosi jam nesaugus. Vienas ūkininkas-policininkas (vėliau tragiškai žuvęs) išsivežė Krėvę į savo ūkį netoli Ukmergės. [. . . .] Maždaug po trijų savaičių Krėvei teko pasišalinti ir iš tenai. Grįžęs į Vilnių, [. . . .] vėl apsigyveno pas mane. Bene po trijų savaičių Krėvė, gerai užsimaskavęs, išvyko į Marijampolės apskritį pas ūkininką Bliūdžių. [. . . .] po dviejų ar kiek daugiau mėnesių apsigyveno A. Panemunėje pas dukterį" (Vyt. Mykolaitis, „Fragmentai iš mano pašnekesių su Vincu Krėve", *Aidai*, 1957, Nr. 9, p. 421).

Jei „Darbininko" redakcija turi šį straipsnį, būtų gal geriau, kad jį gaučiau ir atitaisyčiau, kas jame iškreipta, neteisinga arba išbraukta. Taip jau nieko prieš neturiu, kad jis būtų perspausdintas, jei „Darbininko" redakcija nori. [. . . .]

1948.V.3 (J. Aisčiui)

Širdingai dėkoju už Jurgio Baltrušaičio eilėraščių knygą.*(16)* Tai brangus indėlis į mūsų literatūrą. Pats Jurgis, kuomet dar buvo Lietuvos įgaliotiniu Maskvoje, kalbėjo man, kad rengiasi išleisti lietuvių kalba eilėraščių rinkinį ir tikisi už jį gauti Nobelio premiją. Aš neabejoju, kad tikrai būtų gavęs ir dėl meniškų jo eilėraščių kvalifikacijų, ir dėl ryšių, kuriuos turėjo atitinkamose sferose, ir dėl savo vardo, kuris Skandinavijoje buvo gerai žinomas. [. . . .]

1948.V.14 (J. Prunskiui)

Jūsų laišką su „mano" straipsniu iš „Lietuvių archyvo" III tomo gavau. Ačiū už suteiktą man progą susipažinti su straipsniu, kuris buvo mano vardu „Archyve" paskelbtas. Jis, pasirodo, taip išdarkytas ir iškraipytas, jog reikalauja nuodugnaus taisymo. Netenka jau kalbėti apie tai, kad išbraukta visa, kas galėjo vokiečiams nepatikti, bet daug iškraipyta, įterpta, ko nebuvau rašęs. [. . . .]

1948.V.17 (J. Aisčiui)

[. . . .] Dėl Nobelio premijos, manau, klausimas šiuo kartu baigtas. Ją galėjo Baltrušaitis gauti, kol patsai buvo gyvas ir nepriklausoma Lietuva buvo.

Nobelio premija — tai politinis įrankis. Šiandien vien lietuvis tarybininkas ją galėtų gauti, jei jų tarpe atsirastų

16 J. Baltrušaitis, *Poezija.* Spaudai parengė J. Aistis (So. Boston, 1948).

talentingesnių. Bet iš emigracijos? Nesiryžtų pademonstruoti prieš Maskvą.

Aš buvau dar studentu, kai Stokholme kasmet po premijų paskelbimo buvo didžiausios, ypač iš studentijos pusės, demonstracijos, kodėl Tolstojui nesuteikiama premija? Bet caro vyriausybės galia daugiau svėrė „teisėjų" akyse, negu skandinavų inteligentijos ir literatūrinių grupių nuomonė ir nusiteikimas. Manau, taip yra ir šiandien, taip bus ir rytojuj. [. . . .]

1948.VI.3 (A. Vaičiulaičiui)

Rytojaus dieną turiu paskutinius egzaminus ir iki rugsėjo mėnesio būsiu visai laisvas nuo darbo universitete. Bet ir iki šiam laikui esu ištaisęs ir perrašęs du dalykėliu iš mano veikalo, kurie sudaro atskirus vienetus ir gali būti spausdinami atskirai. Vienas jų vadinasi „Legendų gimimas", kitas gi „Žadėtasis" — apie pasiskelbimą Jehudos iš Galilejos Messija. Norėčiau šituos ar bent vieną iš jų pasiųsti „Naujajai Aušrai", tik nežinau, ar jie tiktų ir būtų priimtini. Bijau, kad dėl jų nekiltų redakcijai nemalonumų, nes jau vieną kartą ji buvo puolama katalikiško „Garso"*(12)*. Nenorėčiau ir be to sunkiai begyvuojančiai „N. Aušrai" dar labiau apsunkinti padėtį. Gal kiek drąsu iš mano pusės, bet norėčiau Jūsų prašyti anksčiau pačiam su tais epizodiškais apsakymėliais susipažinti ir nuspręsti, ar jie tiktų ar netiktų „N. Aušrai". Jūs, ir kaipo redakcijos narys ir kaipo žmogus, kuris geriau už mane mokate orientuotis Amerikos lietuvių nuotaikose, be abejo, mokėsite tinkamiau šį klausimą išspręsti. Jaučiuosi nusikaltęs „N. Aušros" atveju ir norėčiau, nors su dideliu pasivėlavimu, savo kaltę išpirkti, prisidėdamas pagaliau savo raštais. [. . . .]

1948.VI.17 (J. Aisčiui)

[. . . .] Tarnybinė mano padėtis, rodos, tapo pastovesnė: esu išrinktas trejiems metams profesorium asistentu. Tenka iš

naujo kopti, o mano amžiuje jau sunku ristis į viršų. [. . .]

Norėjau pasiųsti „N[aujajai] Aušrai" išbaigtus epizodus iš mano veikalo „Dangaus ir žemės sūnūs". Apie Jehudą iš Galilejos, kuris buvo pasiskelbęs Messija. Bet pagaliau nutariau nedaryti šios kvailystės. Kam reikia erzinti žmones ir versti juos koliotis. Ir „N. Aušrai" nenoriu daryti nemalonumų: atmesti nepatogu būtų, o spausdinti dar nepatogiau ir, be to, reikštų geradariam neįtikti.[. . .]

1948.VII.11 (J. Prunskiui)

Su savo pasižadėjimu peržiūrėti ir, kas galima, ištaisyti straipsnį, patalpintą mano vardu trečiame tome „Lietuvių archyvo", kuris buvo vokiečių leidžiamas, patekau į keblią padėtį. Galima pasakyti, kad straipsnis beveik apokrifinio turinio, daug jame iškraipytų faktų ir žinių, todėl atsakomybės už jo turinį nieku būdu imtis negaliu. Ištaisyti jį beveik neįmanoma, todėl nutariau iš naujo rašyti, kaipo atsiminimus, bet jie dėl daugelio priežasčių, kurias čia išdėstyti būtų sunku, negalėtų šiuo metu būti skelbiami. Gal viena svarbiausių priežasčių yra ta, kad daugel veikėjų, kurie labai aktyviai, nors slaptai, veikė prieš bolševikus, yra šiandien jų rankose, kaip pavyzdžiui p. Urbšys, Čarneckis, Merkys. Kita gan svarbi priežastis — trafaretinis atvaizdavimas įvykių Lietuvoje, toli neatitinkąs tikrovei, o jų atitaisymas gali būti nepageidaujamas šiuo momentu politiniu atžvilgiu. Todėl net šioje srityje galėčiau tuos davinius skelbti, tik pasitaręs su mūsų atstovu ir gavęs jo pritarimą.

Mano atsiminimų dalis, kuri liečia pirmąją bolševikų ir vokiečių okupacijas, nėra dar net įpusėjusi. Rašau labai nuodugniai apie tuos tik faktus, kurie man gerai žinomi, bet darbas eina labai lėtai. Skubėti nemoku. [. . .]

1948.VII.18 (V. Sruogienei)

[. . .] Nesitikiu, kad galėsiu savo atsiminimus ištisai baigti.

Dabar rašau apie bolševikų pirmosios okupacijos įvykius Lietuvoje. Tęsiu iki mano išvykimo iš Lietuvos.

Aš visai nesijaudinu, kad mane pradeda užmiršti. Jaučiuosi, kad jau esu užmirštas šiuo momentu. Užmiršimui mane pasmerkė ir bolševikai, konfiskavę ir sunaikinę visus mano veikalus ir uždraudę nors vienu žodžiu apie mane prasitarti. Iš vadovėlių, iš paskaitų mano pavardė visur išbraukta.

Visa tai mane šiandien nejaudina ir nekelia jokio susirūpinimo. Perdaug savo gyvenime esu patyręs gero ir blogo, kad mane galėtų jaudinti žmonių apie mane gera ar bloga nuomonė. Štai, norėtųsi dar pasimatyti su Jumis, su Šilkarskiu, su Karsavinu, pasikalbėti ir — daugiau nieko. Skaudu, kad neteks jau pasimatyti nei su Baliu, nei su Baltrušaičiu, kuriuos aš tikrai mylėjau. . .

Be „atsiminimų" rašau dar, o geriau pasakius, krapštausi seniai sumanytame veikale „Dangaus ir žemės sūnūs". Gana daug nuveikiau, daug parašiau, nors irgi nesitikiu atspausdinti, ką jau esu parašęs ir paruošęs. Mėginau čia gabaliuką atspausdinti, patį nekalčiausią, bet susilaukiau griežtos katalikų spaudos ne kritikos, bet geriau pasakius — protesto.*(12)* Na, kitų dalykėlių iš to veikalo nedrįstu čia skelbti. . . Tiek to. [. . . .]

VINCO KRĖVĖS POSŪKIS Į KAIRĘ?

VINCAS TRUMPA

I

Norint daryti posūkį į kairę (arba į dešinę), reikia gerai žinoti, kur esi dabar. Bet tai ir sunkiausia. Užtat kai kas tiesiog visiškai neigia dabar. Dabar visiškai neegzistuoja, nes vos tik tu pasakai, kas yra dabar, tas dabar jau yra praeityje. O kol tu dar nepasakai, kas yra dabar, to dabar dar nėra, vadinasi, tai dar tebėra tai, kas bus ateityje. Pagal loginę prielaidą, jeigu A yra praeitis, o B — ateitis, ir kadangi A nėra B, tai tas *nėra* kaip tik ir yra dabartis. O apie tai, kas nėra, negalima nieko ir pasakyti. Turbūt tai turėjo galvoje ir šv. Augustinas garsiajame savo *Išpažinčių* pasaže apie laiką: „Kas yra laikas? Jeigu niekas nekelia to klausimo, aš žinau. Tačiau kai tik aš noriu paaiškinti tam, kuris kelia tą klausimą, aš nežinau". Nėra abejonės, kad šioje vietoje šv. Augustinas laiką supranta kaip dabar, kaip šiandien.

Šiais visokio realizmo laikais dažnai girdime sakant: tas labai gerai supranta savo gyvenamą laiką (politinis realizmas), arba tas labai teisingai atvaizduoja savo laikus (meninis realizmas). Bet ar tas įmanoma? Ar įmanomas literatūrinis realizmas? Vincas Krėvė keletą kartų bandys savo žvilgsnį nukreipti į dabartį. Kaip sėkmingai?

Savo misterijoje *Likimo keliais* Krėvė įterpia tokį pasikalbėjimą tarp pagrindinio veikėjo Vinco Višvilio ir Vienuolio:

> *Vincas Višvilis.* Aš visuomet aru skrendu, nors ankšta mano sparnams erdvėse. Visuomet vienas jų plasnoja pas praeities sieną, o kitas daužosi į ateities vartus.
> *Vienuolis.* O dabartis? kur dingsta tau dabartis?
> *Vincas Višvilis.* Aš ją pamirštu, nes ji nepanaši į mūsų pasakas ir dainas.

Bet ar galima pamiršti dabartį ir tik pasakomis ir dainomis gyventi? Ligi savo *Likimo keliais* Krėvė labai laimingai išvengė dabarties, net ir savo *Šiaudinėj pastogėj.* Dabar pirmą kartą Krėvė nukreipė savo žvilgsnį į ateitį, į būsimus karaliaus Žvaigždikio ir karalienės Panikės rūmus. Ar galima juos pasiekti, nepraėjus dabarties keliu? Ir Krėvė, kaip Dantės Virgilijus, bando vesti Vincą Višvilį tuo grublėtu dabarties keliu. Pirmiausia jį pasitinka Raudonasis Riteris, kuris siūlo pamiršti praeitį, plėšti tuos, kurie tave apiplėšė, ir įgyvendinti rojų čia pat dabar ir šiandien. Nepakeliui Višviliui su Raudonuoju Riteriu. Bet nepakeliui jam ir su Tautos Vadu, kuris veda tautą taip, kaip jam „vakarų dėdės" diktuoja. Nepakeliui jam ir su tais tautos vadovais, kurie tik apie dvarus ir vilas tesvajoja. Ir juo toliau, juo toji Višvilio kelionė per dabartį vis klaikesnė. Čia ir užsienio dėdės, kurie kaip erkės ir utėlės siurbia tautos kraują; čia ir tautos ramsčiai su savo *alterego,* kuriam gyvenimas tik kiaulmigis, kuriame kiekvienas stengiasi pagriebti pieningesnį kiaulės spenį („papą"); čia net ir dainiai, kurie, naujų madų besivaikydami, senuosius rašytojus laiko „romantizmo dujomis pasmirdusiais paklydėliais"; čia ir bernai bei šliužai (žurnalistai), kurie temoka tik pilvu šliaužioti ir manosi esą tautos valios reiškėjai.

Ir taip pro visus tuos baisybių kambarius Višvilis pagaliau pasiekia karalienės Panikės rūmus, kur jį vėl

pasitinka praeitis ir ateitis. Ateities Sargas taip į jį prabyla: „Suprantamais žodžiais, prieš amžių matytais vaizdais pareikšk praeities didingą sielą, ir tu sukursi naują pasaulį, didvyrišką, kurs sužavės ir išauklės vergų tautą į laisvąją didvyrių šalį įeiti. Tuomet nebebus vergams vietos karalienės Panikės rūmuose. Tuomet tu ir tavo broliai tapsite tautos vadais, žmonių sielų vadovais". Taigi tarp tos didingos praeities ir tos laisvosios didvyrių šalies ateityje dabarties mizerijai nėra ir neturi būti vietos.

O toji dabartis — Nepriklausoma Lietuva. *Likimo keliais* — nepriklausomybinio Lietuvos laikotarpio kūrinys. Jis užbaigtas apie 1929 m. Tais metais jis buvo pastatytas Kauno Valstybiniame teatre. Nenuostabu, kad ne vienas mūsų rašytojų nusivylė nepriklausoma Lietuva: nusivylė ja ir Maironis, ir Žemaitė, ir Krėvė. Kai kovojo dėl jos, jie perdaug gražią ją įsivaizdavo. „Pasiektas idealas yra prarastas idealas", kažkas yra pasakęs. Bet kai tą Lietuvą maždaug po dešimtmečio užpuolė baisios nelaimės, Krėvė kaip milžinas stojo jos ginti. Jam, kaip ir Višviliui, nepakeliui buvo nei su vakarų dėdėmis, nei su raudonaisiais riteriais. Jo Lietuvos ateities vizija buvo atremta į tos Lietuvos praeities didybę. Jis norėjo ją statyti tik iš jos pačios padavimų, pasakų ir dainų.

II

Krėvė buvo romantikas ir klasikas, kaip teisingai jį apibūdino Augustinas Voldemaras. Jis suaugęs su lenkų ir rusų romantikais. Ar ne panašiai, kaip Vincas Višvilis, kalbėjo ir Adomas Mickevičius savo garsiojoje *Vėlinių* III dalies improvizacijoje apie du sparnus, kurių dešiniuoju jis siekė ateities, o kairiuoju globė praeitį. Ne tik savo *Dainavos šalies padavimuose,* ne tik savo istorinėse dramose ir *Dangaus ir žemės sūnuose* Krėvė gyveno praeitimi, bet ir savo *Šiaudinės pastogės* apsakymuose. „Blogyn eina viskas

ir silpnyn slenka pasaulis", kalba skerdžius Gugis *Raganiuje*; „Nesusikalbu su savo laikų žmonėmis", sako Vainoras „Bedievyje", „E, mirti geriau negu tokiais laikais gyventi", skundžiasi Lapinas „Skerdžiuje"; „Sunkiau buvo gyventi, bet linksmesni buvo visi", filosofuoja Gaidelionis *Žente*. Vadinasi, vis tiek geriau.

Tas Krėvės „seniau-geriau" plaukė ne tik iš liaudies pasakų, ne tik iš XIX a. pirmosios pusės romantikų, bet ir iš klasikinės senovės, kurią jis, lankydamas carinės Rusijos gimnazijas ir universitetus, turėjo progos labai gerai pažinti. Pirmasis amžius buvo aukso amžius, dainavo Heziodas *Darbuose ir dienose* ir Ovidijus *Metamorfozėse*. Kaip niekas negalėjo prilygti Homero Graikijai, taip niekas negalėjo prilygti ir Krėvės Dainavos padavimų Lietuvai. Tačiau įdomu, kad jau Krėvės *Šarūne* istorinė Šarūno laikų dabartis priešpastatoma žymiai šaunesnei jo tėvo Vydievučio gadynei. Dar ryškiau šioji mintis atskleidžiama jo *Skirgailoje*, kur XIV a. pabaigos Lietuva — persilaužimo tarp pagonybės ir krikščionybės Lietuva — nei iš tolo negalėjo prilygti senajai pagoniškai Lietuvai. Iš čia ir visas Skirgailos tragizmas, nes jis suprato, kad tas persilaužimas buvo neišvengiamas.

Nereikia labai stebėtis, kad Krėvė gana sunkiai galėjo suprasti ir savo laikų Lietuvą. Negalima pamiršti, kad Krėvė maža ir tematė audringai į nepriklausomybę žengiančios naujosios Lietuvos. Jis tuos metus praleido tolimuose Rusijos universitetuose ir Užkaukazėje, pasinėręs į mokslo ir kūrybos darbą. Kaip Vainoras „Bedievyje" jis sunkiai galėjo susišnekėti su savo laikų žmonėmis.

Tiesa, 1929 m. grįžęs į Lietuvą, jis gana smarkiai metėsi į tos Lietuvos gyvenimo sūkurius ne tik Lietuvos universitetą kuriant ir organizuojant. Jis ir Šaulių sąjungos pirmininkas ir Klaipėdos sukilimo organizatorius. Šaulių sąjungos organe *Trimite* jis pyškina patriotiškus vedamuosius. Jis ir Tautininkų sąjungos pirmininkas, ir karštas kovotojas dėl Vilniaus. O

iš Šaulių sąjungos pirmininkų jis pasitraukė, kai 1927 m. Lietuvos vyriausybė neva ėmė flirtuoti su Lenkija*(1)*.

Bet maždaug tuo pačiu metu Krėvė ėmė trauktis iš ano meto Lietuvos dabarties. Tada plačiai buvo kalbama, kad Krėvė labai supykęs, kai po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kurio didžiausi laimėtojai buvo seni Krėvės draugai Antanas Smetona ir ypač Augustinas Voldemaras, jie nepasiūlė jam švietimo ministerio portfelio. Nežinia, ar taip iš tikrųjų buvo, bet galėjo būti, nes aplamai buvo būdinga mūsų rašytojams ir mokslo žmonėms, kad jie visados labai domėjosi politika ir norėjo joje dalyvauti. Nepaslaptis, pavyzdžiui, kad Mykolas Biržiška beveik visą gyvenimą tikėjosi kada nors tapti Lietuvos prezidentu. Lietuvoje nebuvo tos prarajos tarp kūrybos ir mokslo, iš vienos pusės, ir politikos, iš kitos, kokia, sakysime, yra Amerikoje. Net ir tada, o gal ypač tada, kai visos politinės partijos buvo uždarytos, politikavo visi, nuo ūkininko ligi poeto.

Tuo tarpu politinį ir kultūrinį klimatą vis labiau teršė siauri nacionalistiniai ir fašistiniai išsišokimai, vis dažniau girdėjosi balsų už tariamą posūkį į Vakarus, prieš „seną rusišką raugą". Ėmė atsirasti naujų pretendentų į mokslo šventyklą. Valdžia vis daugiau kišosi į kūrybos ir mokslo reikalus. Universiteto autonomija sušlubavo. Netrūko net tokių kurjozų, kai Kauno karo komendantas rado, kad Krėvės parengtas rinkinys *Patarlės ir priežodžiai* yra pornografinė literatūra ir bandė uždrausti jo platinimą. Ypač skaudžiai Krėvė išgyveno jauno, ką tik Vienoje apsidaktaravusio, etnologo Jono Balio išpuolius *Lietuvos aide* ir *Vaire*. Balys tiesiog apkaltino Krėvę mūsų tautosakos falsifikavimu ir kitais dalykais. Kaip smarkiai pasijuto Krėvė įžeistas, matytis iš jo atsakymo, kuris buvo išspausdintas jo redaguojamoje *Mūsų tautosakoje*. Ten tarp kita ko skaitome:

---

1 Žr. V. M(aciūno) straipsnį apie Krėvę, *LE*, t. 13.

„Ponas ‚Vairo' mokslininkas, neatsižvelgdamas į mano amžių, randa reikalinga išpravardžioti [sic!] mane skerdžiumi. Neužsigaunu, tik pasijutęs ‚dzūkų skerdžiaus rolėje, kuriam valia dainuoti ir porinti, kaip moka ir nori' [tie žodžiai iš J.B. straipsnio], turiu, kaip skerdžius, ‚Vairo' mokslininkui palinkėti vieno dalyko — pasimokyti iš dzūkų piemenų mandagumo ir tinkamo mokėjimo apsieiti su senesniais už save žmonėmis". Pasirašė: Prof. V. Krėvė-Mickevičius. Šioji ištrauka liudija, kokio aštrumo kartais pasiekdavo ano meto polemika.

Suprantama, kad tokie ir panašūs dalykai labai apkartino Krėvės santykius su ano meto Lietuvos valdžia ir biurokratija, ypač su fašistuojančiais tos valdžios ramsčiais, vadinamaisiais „jauniaturkiais". Tai reikia būtinai turėti galvoje, norint suprasti kai kurias ano meto Krėvės publicistines noveles. Kai jis iš romantiko ir klasiko norėjo pasidaryti realistas, išėjo visiškas fiasko.

Tuose keliuose vaizdeliuose, kuriuose Krėvė bandė atvaizduoti savo laiko Lietuvą, jis ją taip sukarikatūrino, taip iškreipė jos veidą, taip perdėjo jos ydas (karjerizmą, šnipinėjimą, gobšumą, pataikūniškumą ir t.t.), kad gyvenęs anuo metu žmogus vargu galėtų ją atpažinti. Net ir formos atžvilgiu ji biedna. Kokia turtinga ir gyva jo proza *Šiaudinėj pastogėj*, kur jis vaizduoja savo piemenystės dienas, ir kokia dirbtina ir skurdi ji vadinamosiose realistinėse novelėse. Tas pat ir su charakteriais. Tai nebuvo net gera publicistika, kuri juk taip pat turi būti atremta į realų gyvenimą, į dabarties tikrovę. Krėvė tos tikrovės tiesiog nenorėjo suprasti. Lyg, rodos, ji nebūtų verta jo plunksnos. Teisingai kai kuriuos vaizdelius jis pavadino „Migla" ar „Miglose". Iš tikrųjų tai ir buvo kažkokios miglos, kažkoks baisus nesusipratimas. Joną Griaužiūną, tą „rusiškos dvasios prisiurbusį" senosios kartos inteligentą, užpuola visokie parazitai taip, kaip Balyno ar Liškiavos pilių gynėjus judai ar kryžiuočiai anais senais gerais laikais.

Negalima sakyti, kad ir anuose didinguose senovės amžiuose Krėvė tebūtų matęs tik visa, kas gera ir gražu. Anaiptol. Buvo ir tada daug pavydo ir kerštо, išdavystės ir žioplumo, prievartavimo ir visokios nedoros, bet ten buvo tos didžiosios nuodėmės, kurios vertos ne tik katekizmo, bet ir auksinės šekspyriškos plunksnos. Tuo tarpu „Miglos", „Draugų", „Gėlių" ir kitų publicistinių Krėvės novelių „didvyriai" yra kažkokie liliputai, iš kurių ne tik nieko gero negalima laukti, bet kurie net dorai nusidėti nemoka. Tai kažkokie smulkūs pataikūnai, šnipeliai, kišenvagiai, kurie, beje, dar drįsta save vadinti patriotais ir kitus mokyti patriotizmo. Negali būti didesnio niekšo, kaip niekšas, kuris žaidžia patriotizmo vardu.

Kadangi dabartis tokia skurdi ir bjauri, ką daryti toliau? Grįžti vėl į didingą Lietuvos praeitį. Bet jos adresu jau jis viską pasakė. Bandė su Mindaugu, ir nieko neišėjo. Eiti dar toliau į praeitį, į Rytų pasakas, į *Dangaus ir žemės sūnų* laikus. Arba bandyti ieškoti ateities kažkur kitur. Negalima pasakyti, kad ir Raudonojo Riterio kelias daug ką nebūtų viliojęs. Krėvė mielai sutiko būti marksistinės studentų draugijos Scientia globėju, globojo ką tik iš kalėjimo paleistą komunistą Michaliną Navikaitę (vėliau Meškauskienę), sutiko būti *Literatūros* žurnalo redaktoriumi, buvo Draugijos SSSR tautų kultūroms pažinti narys. Kai kam galėjo susidaryti įspūdis, kad Krėvė smarkiai pakrypo į kairę. Tai kairei, kuri tada daugiausia reiškėsi intelektualiniuose sluoksniuose, buvo primestas kultūrbolševizmo vardas. Tą vardą ypač išpopuliarino buvęs trečiafrontininkas Bronys Raila, kuris A. Valkiniškio slapyvarde *Vaire* atspausdino keletą ilgokų straipsnių prieš tariamą kultūrbolševizmo pavojų, ypač sklindantį iš Humanitarinių mokslų fakulteto. Į kultūrbolševikų eiles, be abejo, buvo įrikiuotas ir Krėvė.

Kaip iš tikrųjų buvo, būtų galėjęs pasakyti tik pats Krėvė. Žinoma, kultūrbolševiko sąvoka buvo tokia pat plati ir neapibrėžta, kaip liaudies priešo, buržuazinio nacionalisto

ar fašisto sąvokos. Kai kam kiekvienas liberalesnis ar kairesnis intelektualas galėjo atrodyti kultūrbolševikas. Įdomu, kad tikrieji bolševizmo simpatikai Krėvės tokiu nelaikė. Štai Antanas Venclova, jau po karo (1946 m.) rašydamas apie *Literatūros* žurnalo atsiradimą, sako: „Į jį [tą žurnalą] pritraukiami ir padoresnieji vyresniosios kartos rašytojai, pvz., V. Krėvė".*(2)* Taigi Krėvė tebuvo padoresnis rašytojas, daugiau nieko. Dar aiškiau ir plačiau šiuo klausimu pasisako mūsų minėtoji Michalina Meškauskienė ką tik pasirodžiusiuose savo atsiminimuose.*(3)* Ji save vaizduoja pagrindine ryšininke tarp Lietuvos komunistų partijos ir *Literatūros* žurnalo. Iš jos pasakojimo galima tik viena išvada, kad ne Krėvė ir keletas kitų mūsų rašytojų ir mokslininkų pakrypo į kairę, bet kad mūsų kraštutinioji kairė ėmė ieškoti kontaktų su Krėve ir kitais mūsų mokslo ir rašto žmonėmis. Atrodo, jau tada imta rimtai ruoštis tam, kas įvyko 1940 metais. Bet Krėvės laikysena tais metais kaip tik įrodė, kad Krėvė nebuvo toks žmogus, kuris lengvai kraipytųsi į kairę ar į dešinę. Jo Lietuvos samprata nieko bendro neturėjo su jokiais iš šalies atpūstais vėjais. Jo Lietuva teturėjo vieną vienintelį modelį — „didingą senovinę Lietuvą". Taip ją jis ir pats apibūdino 1952 m., švenčiant jo 70 metų amžiaus sukaktį.

III

Tik vieną kartą man teko akis į akį susitikti su Krėve. Ir pamatyti, kaip jis mokėjo ir galėjo supykti. Mano studentavimo metais (1933-1937 m.) Krėvė buvo Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. Man Krėvė tebebuvo tas pat *Dainavos padavimų* ir *Šarūno* autorius. Jo *Šarūno* pastatymą Kauno Valstybiniame teatre mačiau dar gimnazistu būdamas

2 A. Venclova, *Epochos vėjas*, 1975, p. 118.

3 M. Meškauskienė, *Ateities viltys*, 1978.

Kėdainiuose. Tik retkarčiais užklysdavau į jo paskaitas. Ne per daug orientavausi ir ano meto politiniuose ir literatūriniuose užkulisiuose.

Berods, 1936 m. pavasarį dėl lietuviškų mokyklų persekiojimo Vilniaus krašte Kaune vyko smarkios demonstracijos. Jų centras, kaip ir paprastai, buvo universitetas. Lenkai studentai buvo mėtomi iš auditorijų, daužomos jų organizacijų vitrinos. Vienas įsikarščiavęs studentas humanitaras tiesiog spjovė kolegei lenkaitei į veidą. Pasklido gandas, kad priešlenkiškas demonstracijas organizuoja Studentų humanitarų draugija, kurios aš tada buvau pirmininkas. Kadangi nei aš pats, nei draugija oficialiai tų demonstracijų neorganizavo, buvau gerokai nustebęs, kai staiga buvau iškviestas į dekanatą ir smarkiai išbartas. Tada pamačiau, kad Krėvė mokėjo supykti ir tą pyktį parodyti. Neatrodo, kad dekanas būtų patikėjęs ir mano pasiaiškinimais. Netrukus po to išsikvietė ir universiteto rektorius Mykolas Roemeris. Jis taip pat atskaitė ilgoką pamokslą, bet pirma pakviesdamas atsisėsti, o po pasiaiškinimo padavė net ranką.

Dabar, iš toliau žiūrėdamas į tą mažą incidentą, galvoju, kad tas Krėvės pyktis buvo nukreiptas ne tiek prieš mane asmeniškai, bet prieš visą ano meto establishment'ą, ypač prieš nacionalistinius jo poreiškius.

KRĖVĖ: KELI DIENORAŠČIO PUSLAPIAI

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

1954.VII.9.

Filadelfijoje mirė Krėvė (užvakar). Pirmas žinios įspūdis — lyg būtų miręs Nemunas, Vilniaus katedra arba Šatrijos kalnas: taip giliai jis buvo įsišaknijęs mano sąmonėje. Nuo pat vaikystės, nuo pirmųjų žodžių ir knygų, namuose ir mokykloje, — visur buvo Krėvė, visur buvo *Milžinkapis, Skerdžius, Galvažudys, Silkės, Bedievis.* Ir šiandien tebegirdžiu, kaip aš, pasėdęs po savim sušalusias kojas, garsiai skaitau (pas mus, Nemeikščiuose, visuomet kas nors ką nors garsiai skaitydavo): „Miškas gūdžiai švokščia, pušelės siūbuoja, lyg marčios, anytos nubartos" arba: „Buvo pusiaugavėnis. Į pavasarį virto".

Galvoju: kur ir kada aš būsiu jį pirmą kartą matęs? Tikriausiai tik universitete, bet smulkesnės aplinkybės išdilo iš atminties. Paskui aš jį matydavau beveik kiekvieną dieną: išeinantį iš Humanitarinių mokslų fakulteto dekanato arba žingsniuojantį koridorium į Antrąją auditoriją. Ir keista: aš jį dabar galiu įsivaizduoti tik su ilgu, į apačią siaurėjančiu žieminiu paltu ir su lazdele, pakabinta ant rankos. Taip apsirengęs, Krėvė buvo panašus į didžiagalvį ilgais marškiniais vaiką, stovintį gardelyje, arba į mokslus simbolizuo-

jančią bronzinę pelėdą, tupinčią ant kabinetinės rašalinės. Sunku man jį kitokį prisiminti gal dar ir dėl to, kad per paskaitas iš už katedros pulto matėsi tik galva, kuri užėmė kone trečdalį viso jo penkių pėdų stoto.

Universitete aš klausiausi jo visuotinės literatūros kurso, privalomo visiems Filologijos skyriaus studentams. Iš pradžių susirinkdavo minios. Vėliau, patenkinus pirmykštį smalsumą pamatyti didžiausią gyvą lietuvių rašytoją ir gavus parašą, klausytojų skaičius nukrisdavo iki minimumo. Dėstė jis nelabai įdomiai, pagal senus vadovėlinius metodus, pasakodamas rašytojų biografijas ir svarbesniųjų veikalų turinius, visa tai berdamas kaip žirnius ir tik kartais paįvairindamas periodiškai kartojamais tais pačiais anekdotais.

Prieš pasakodamas kiekvieną tokį „programinį" anekdotą, Krėvė, nelyginant valandas mušti besiruošiąs laikrodis, staiga kažkaip sujusdavo, pagyvėdavo ir imdavo visomis akių kampų raukšlėmis šypsotis, tarytum jau iš anksto džiaugdamasis klausytojams padarysimu įspūdžiu. Tokius anekdotus arba šiaip kokius linksmesnius paįvairinimus pasakodavo visuomet lygiai tame pačiame kontekste ir toje pačioje vietoje. Taip, kalbėdamas apie viduramžių literatūrą, jis niekad nepraleisdavo progos pastebėti, kad to laiko riteriai prie stalo nevartodavę jokių servetėlių ir nuo mėsos taukuotas rankas šluostydavęsi į čia pat sėdinčių damų sukneles, o kaulus mesdavę į pastalę savo tam reikalui atsivestiems šunims, kurie kartais taip susipjaudavę, jog net „skobnius" su visais valgiais apversdavę. Kalbėdamas apie lenkų arba rusų autorius, klausytojus vaišindavo ilgiausiomis Krasinskio *Irydion* arba Slovackio *Ojciec zadżumionych*, Puškino *Mednyj vsadnik*, Lermontovo *Mcyri* arba Gogolio *Strašnaja mest'* citatomis, nė kiek nesirūpindamas, ar kas jas supranta, ar ne. Matyt, jo įsitikinimu, lenkiškai ir rusiškai turėjo mokėti kiekvienas. Kiek jo literatūrinė kūryba, nežiūrint pernelyg pabrėžto konservatyvumo, buvo gaivališ-

ka, pilna autentiško polėkio ir jėgos, kartais tiesiog geniali, tiek jo universitetinės paskaitos buvo šabloniškai mokyklinės ir stokojo viso to, kas galėtų įžiebti susidomėjimo kibirkštį jaunoje ir dar kaip reikiant neparuoštoje dirvoje. Klausydamas jo paskaitų, neišvengiamai jauteisi lyg skaitytum niekieno nebevartojamą, pereito amžiaus mokykloms skirtą literatūros istorijos vadovėlį. Man, be abejo, tai buvo skaudus nusivylimas. Bet taip atsitinka visada, kuomet tikimasi pusdievio ir randamas tik paprastas mirtingasis.

1954.VII.10.

Dabar, jam mirus, žiūrint į pamažu vis tolstančią praeitį, plūste plūsta gausios atsiminimų nuotrupos, (Krėvė su savo nuolatiniais palydovais — nepaprastai ilgu, „kunigišku" paltu apsirengusiu, monolitiškai judančiu daktaru Skardžium ir nuolat į priekį pasibėgėjančiu trumparegiu daktaru Baldžium, išeinąs iš Didžiųjų universiteto rūmų Gedimino ir Donelaičio gatvių kampe; Krėvė Kaune, Ateitininkų salėje, skaitąs savo prieš tuometinį režimą nukreiptą satyrinę apysakaitę *Migla*, kurioje smulkus valdinės įstaigos tarnautojas, vietoje kaliošiukų ar getriukų dukrelei, parneša trečiąjį tautos vado raštų tomą; Krėvė Vilniaus Dramos teatro atidarymo iškilmėse, aukštų dignitorių tarpe mįslingai besišypsąs jau gal kokį dešimtį minučių trunkančioje tik jam vienam skirtų plojimų audroje) ir kitos, dažnai be jokio ryšio su kokiu nors atmintyje įmanomu rekonstruoti faktu arba įvykiu: reikėjo visa tai užrašyti *tuomet*, ne dabar, kada tenka aklai žvejoti nebūtinai visu šimtu procentų patikimoje atmintyje.

Gan dažnai aš jį iš arti matydavau vokiečių okupacijos metais Vilniaus universiteto Slavistikos seminaro bibliotekoje, kurios vedėjas tuo metu buvo mano artimas draugas Algis Z. (aš pats tokias pačias pareigas ėjau Romanistikos seminare). Krėvė beveik kasdien ateidavo pasiimti knygų. Visuomet prisimerkęs, su daugybe raukšlių išoriniuose akių

kampuose ir su amžina cigarete nepaprastai ilgame kandiklyje, jis atrodė daug senesnis, negu iš tikrųjų buvo. Seminaro bibliotekoje (kurioje, tarp kitko, dažnai pasirodydavo ir Sruoga) sutiktus geresnius pažįstamus vadino pavardėmis, o visus kitus — „tamistomis". Išimtį čia sudarė tik moterys, ir dėl to Polonistikos katedros bibliotekininkę Krėvė vadino „pani Popowska".

Visiems studentams buvo žinomi jo atminties sušlubavimai. Per visuotinės literatūros paskaitas jis dažnokai staiga užmiršdavo kokio nors visuotinai žinomo rašytojo pavardę, kurią buvo benorįs pacituoti, ir, pasakęs „Tuščia jo, vėliau gal prisiminsiu", tęsdavo toliau, lyg niekur nieko. Ir tik paskui, jau pačioje paskaitos pabaigoje prisiminęs užmirštąjį autorių, triumfališkai pranešdavo klausytojams: „Dabar atsiminiau: Šekspyras!" (arba kuris kitas labai žymus rašytojas). Slavistikos seminare, atsisveikinęs su visais pasiliekančiais, paduodamas savo mažą voveraitės letenėlę, labai dažnai (į karo pabaigą beveik visuomet) grįždavo dar kartą, sakydamas: „Taigi, kaip jisai tenai vadinasi, užmiršau atsisveikinti", ir vėl visus apdalindavo ta pačia voveraitės letenėle.

Lygiai gerai buvo žinomas ir Krėvės išsiblaškymas, nedalyvavimas, buvimas tuo pačiu metu kažkur kitur, visiškai kitame plane, tiesiog nematymas, — lyg jo klausytojai būtų buvę ne gyvi žmonės, bet kažkokie beveidžiai numeriai. Dėl to jo kai kurie veiksmai bei reagavimai atrodė keisti, nesuprantami, o neretai ir komiški. Atsimenu, kaip jis vieną kartą, aiškindamas autentiškų išgyvenimų reikšmę literatūrinėje kūryboje, išgyvenimų, kurie niekad neišdylą iš atminties, kreipėsi į čia pat sėdinčią neapsirinkamai žydų tautybės ir Mozės tikėjimo studentę, sakydamas: „Taip, kaip Tamista, be abejo, niekad neužmirši tos dienos, kuomet, baltais rūbeliais aprengta, su rūtų vainikėliu ant galvos ir gėlių puokšte rankose, ėjai prie pirmos komunijos. . ." Auditorijai apygarsiai prunkštelėjus, Krėvė, nesuprasdamas,

kas čia dabar visus taip pralinksmino, kiek patylėjęs, tęsė: „Taigi, kai Tamista. . ."

Su studentais, bent mano laikais, Krėvė artimesnių santykių nepalaikė, nebandė jų organizuoti, kaip, sakysim, Sruoga. Bet 1940 metų žiemą visai netikėtai paskelbė organizuojąs studentų literatų būrelį. Buvo nustatyta data ir vieta (Polonistikos seminaras, pasiekiamas iš Pilies gatvės) steigiamajam susirinkimui. Į šį pirmąjį susirinkimą sugužėjo nemažas būrys studentų. Vieni, ypač patys jauniausieji, atėjo tikėdamiesi išgirsti ką nors nepaprasta, kiti — betarpiškai, iš arčiau susipažinti su *Šarūno* ir *Skirgailos* autorium. Daugumą tačiau sudarė tokie, kurie visur eina, kurių, nelyginant musių, visur pilna. Didžiąją pirmojo susirinkimo dalį užėmė paties iniciatoriaus žodis. Jis ilgokai kalbėjo apie literatūrą apskritai ir tik baigdamas keliais žodžiais užsiminė organizuojamojo būrelio tikslus, kaip jis turėtų veikti, etc. Būrelio tikslas būsiąs (atsimenu žodis į žodį) „supažindinti jo narius su žymiausiais visuotinės literatūros kūriniais"; jis veiksiąs referatų ir jų diskusijų forma; pirmieji referatai būsią pasaulinės dramaturgijos temomis. Ir čia pat, nė negalvodamas leisti susirinkusiems pasisakyti dėl jo išdėstytų būrelio veiklos gairių, pasiūlė pirmajame posėdyje nagrinėti Ibseno *Bor'ba za prestol.* Taip ir pasakė — rusiškai. Tik po to dar susigriebė paklausti, ar kas nenorėtų ko nors pridėti. Vienas kitas bandė, bet kad nebebuvo ką besakyti: viskas nutarta! Susirinkimo pabaigoje būrelio pirmininku buvo išrinktas tuo metu labai veiklus rašytojiškų pretenzijų studentas berods iš Pedagoginio instituto. Krėvė tuoj pat pasišaukė naujai išrinktąjį ir, didžiausiam šio nustebimui, visiems girdint, maždaug taip kalbėjo: „Tamista, kaip pirmininkas, turėsi rūpintis, kad prieš susirinkimus būtų pakūrenta krosnis, švariai iššluota auditorija, o po jų — surankiotos šiukšlės, užgesintos šviesos ir uždarinėtos durys. Tad visuomet turėsi ateiti pirmas ir išeiti paskutinis". Ir kalbėjo absoliučiai rimtai, be mažiausios humoro ar ironijos priemaišos. Apie kokią

nors organizacinę ar kūrybinę iniciatyvą nebuvo nė kalbos.

Įžvalgesniam steigiamojo susirinkimo dalyviui neišvengiamai turėjo kristi į akį būrelio iniciatoriaus institucinė laikysena ir nebeturėjimas gyvo kontakto su literatūrine to laiko realybe. Jis kalbėjo kažkaip iš toli, tarytum iš amžių glūdumos, viską matuodamas ir vertindamas ne asmeniškais, bet „teisingais", t.y. laiko aprobuotais kriterijais, nė kiek nesidomėdamas klausytojais, jų norais, jų siekimais (šiuo požiūriu Krėvė buvo absoliuti priešingybė Sruogai) — lyg jie čia būtų susirinkę tik tam, kad įsidėmėtų ir be jokių kalbų priimtų visa tai, kas ex officio sakoma.

Būrelis, kaip buvo galima tikėtis, neilgai tegyvavo ir turėjo pamažu likviduotis dėl nepakankamo besidominčiųjų skaičiaus. Laukusieji ko nors nauja greitai gavo įsitikinti, kad Krėvė, ko taip pat buvo galima laukti, nė nemanė užsiimti jaunimui rūpimomis problemomis. Ibsenas jam buvo paskutinis didelis dramaturgas. Čechovas, Bernard Shaw ir Hauptmannas dar buvo priimtini, ko nebūtų buvę galima pasakyti apie Giraudoux, Pirandello ar O'Neill. Savo estetinėmis pažiūromis Krėvė tebebuvo XIX amžiaus žmogus. Jis visiškai nesuprato jaunųjų literatų psichologijos, jų noro būti savimi pačiais ir antlaikiškumą laimėti savo pačių kūrybine energija, ne paveldėti. Grušo — Kossu-Aleksandravičiaus — Miškinio — Borutos — Cvirkos — Salomėjos Nėries — Vaičiulaičio — Brazdžionio karta jam atrodė tebesą bekelniai vaikai. Yra pagrindo manyti, kad Krėvė nebuvo labai palankiai nusiteikęs aukščiau minėtos kartos, ypač kaikurių jos atstovų, adresu. Pasitaikydavo, kad jis pavarydavo iš egzaminų studentą, drįsusį kokiame nors kontekste užsiminti jo nemėgiamo šios kartos rašytojo kūrinius. Literatūrinis jaunimas *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* autoriui buvo Binkis, Putinas, Kirša, Savickis ir Sruoga.

1954.VII.12.

Šiandien, dar kartą perleisdamas savo prisiminimų filmo juostą, matau Krėvę, stovintį su Baliu Sruoga Vilniuje, Skapo gatvelės ir Napoleono aikštės kampe. Rankoje jis laiko didžiosios T pavidalo karklinę lazdelę, kurios vidurinė dalis pagražinta tarp dviejų žiedų išlupta spirališkai aplink besiraitančia juosta; tarp pirmojo žiedo ir rankenėlės tokiu pat būdu išrašytas žodis ATMINTIS, ir tik pats lazdelės galas, žemiau antrojo žiedo, visiškai be jokių ornamentų. Arba kitąkart: žvarbiai šaltą vėlyvo rudens dieną sustojusį pačiame Katedros aikštės vidury ir, vis su tuo pačiu ilgu kandikliu dantyse, žiūrintį kažko aukštyn, turbūt į vėjo nepaprastu greitumu nešamus debesis, ir paskui vėl iš lėto nubrendantį tolyn lapų prikritusiu grindiniu.

Bet man ypač giliai įstrigo širdin vienas epizodas. Antrąją vokiečių okupacijos žiemą, išėjus iš dabar nebeatsimenu kokios paskaitos ar susirinkimo — o Krėvė tokiais atvejais ypač mėgo parūkyti ir pasikalbėti su jam geriau pažįstamais studentais „apie politiką", — kažkuriam iš mūsų, bene Kaziui Umbrasui, pesimistiškai nukalbėjus dėl Lietuvos ateities, Krėvė, šiaipjau ramus žmogus, staiga užsidegė, paraudo ir užsikirsdamas ėmė beveik rėkte rėkti: „Kokie šiaudiniai lietuviai jūs esate! Jūs turite viską: gimnazijas, universitetus, meno akademijas, konservatorijas, muziejus. Mes, jūsų amžiaus būdami, nieko neturėjome. Ne visi net pakankamai gerai lietuviškai kalbėti ir rašyti mokėjome. Ir tai mes dar pajėgėm tikėti ir nesiskųsti. Šiaudadūšiai dabar gyvena Lietuvoje. . ." Baigęs kalbėti, pasistatė apikaklę, giliau užsimaukšlino ant ausų skrybėlę ir, nė neatsisveikinęs, pusaukščiais užkulniais nukaukšėjo koridorium durų link, palikdamas mus visus nustebusius ir susijaudinusius.

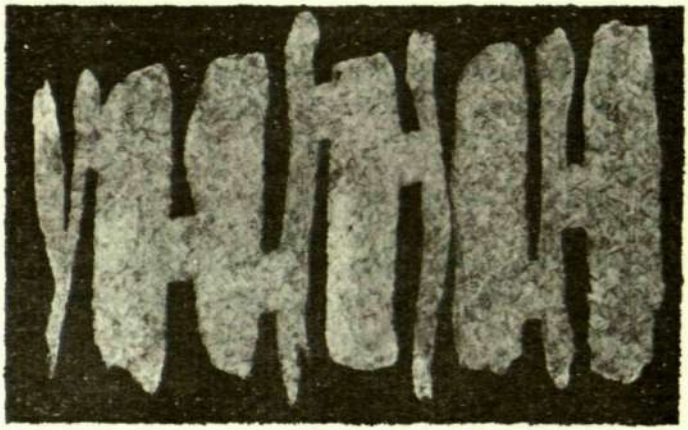

Mitai ir misterijos #2; 1977; pieštukas, popierius; 28 x 36cm.

AUDRONĖ SIMOKAITIS SANDERS

gimė 1943 m. Kaune. Lankė California State University, San Jose ir 1972 m. jį baigė gaudama M.A. diplomą. Suruošė kelias asmenines parodas ir dalyvavo daugelyje grupinių parodų. Simokaitis Sanders „visuomet domėjosi reljefiniu paviršium ir galimybėmis, kaip tai išplėsti. Fiziniai ji vartoja medžiagas, bet psichologiniai tai susilietimas su jūra, žeme ir visa tai, kas organiška."

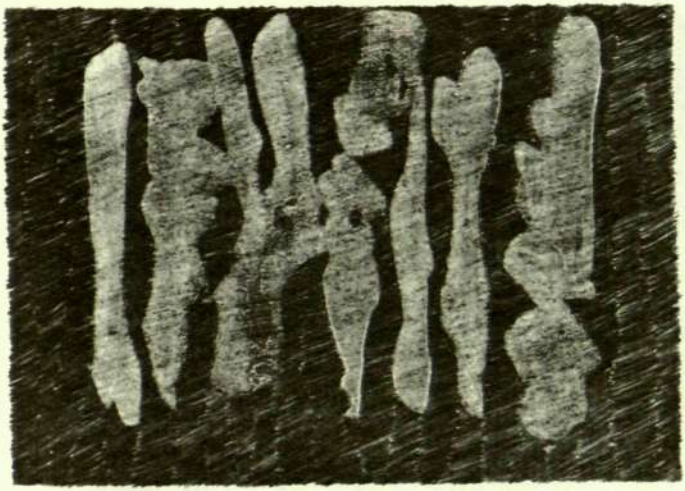

Mitai ir misterijos #5; 1977; pieštukas, popierius; 28 x 36cm.

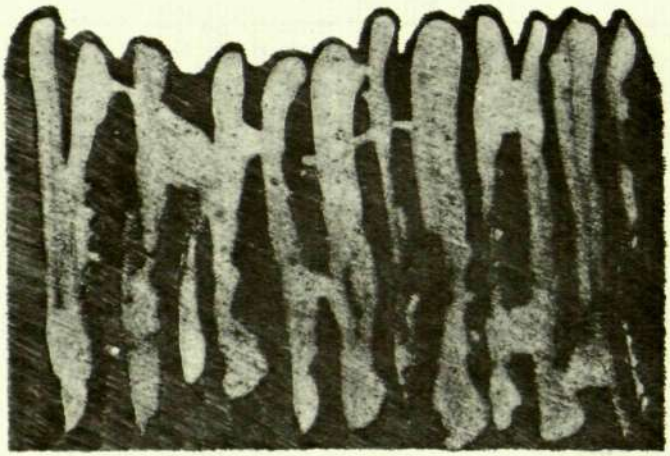

Mitai ir misterijos #8; 1977; pieštukas, popierius; 28 x 36cm.

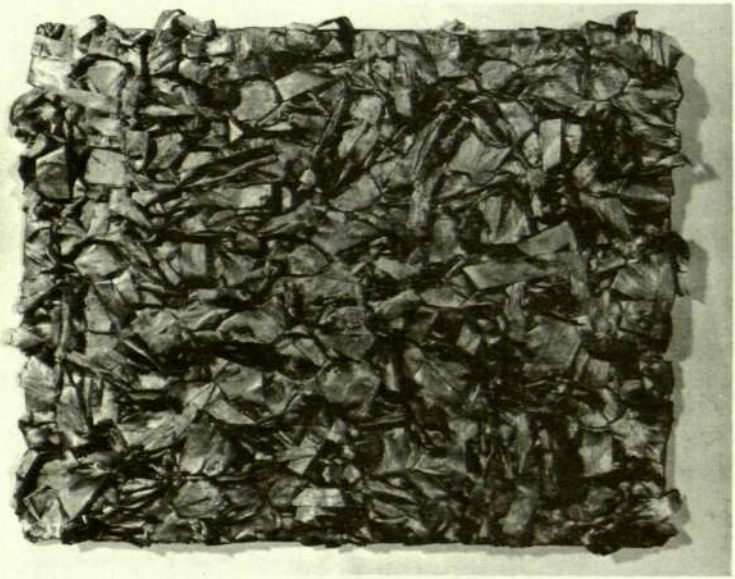

Dangaus kambarys; 1977; emalis, popierius, viela; 30 x 41cm.

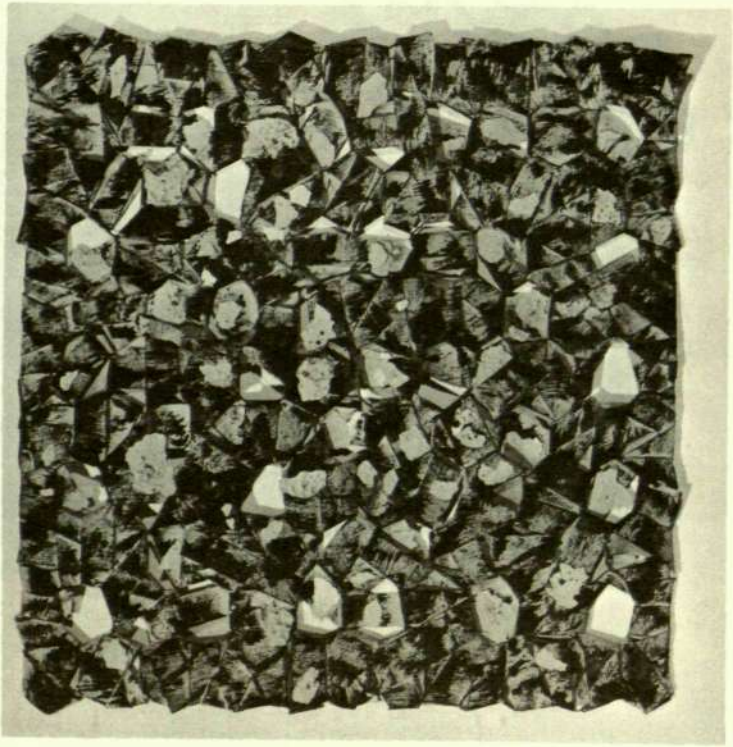

Mėlynas mėnulis; 1977; akrilis, popierius, viela; 30 x 33cm.

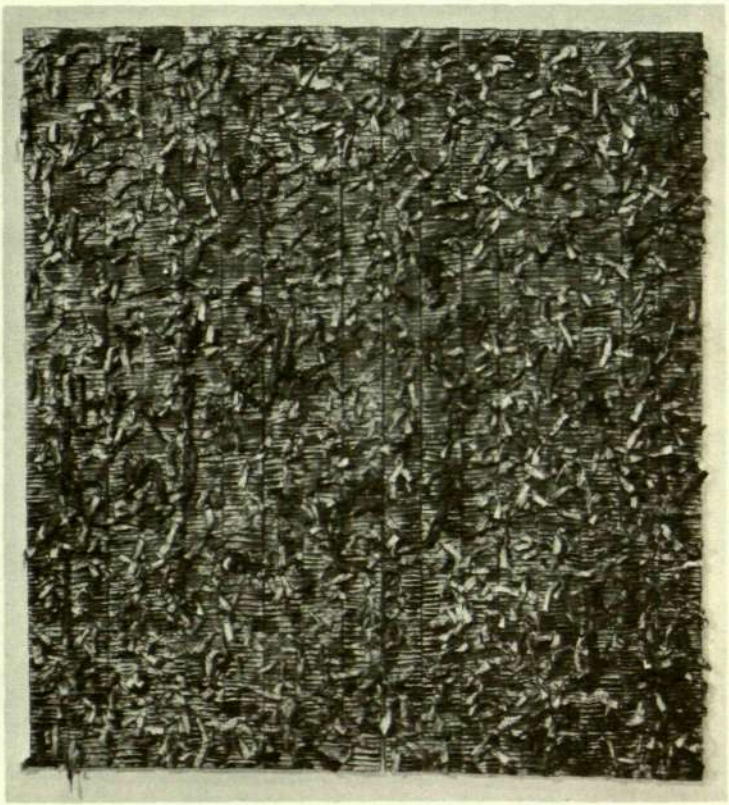

Sosto kambarys; 1975; emalis, drobė, medžio konstrukcija; 183 x 170cm.

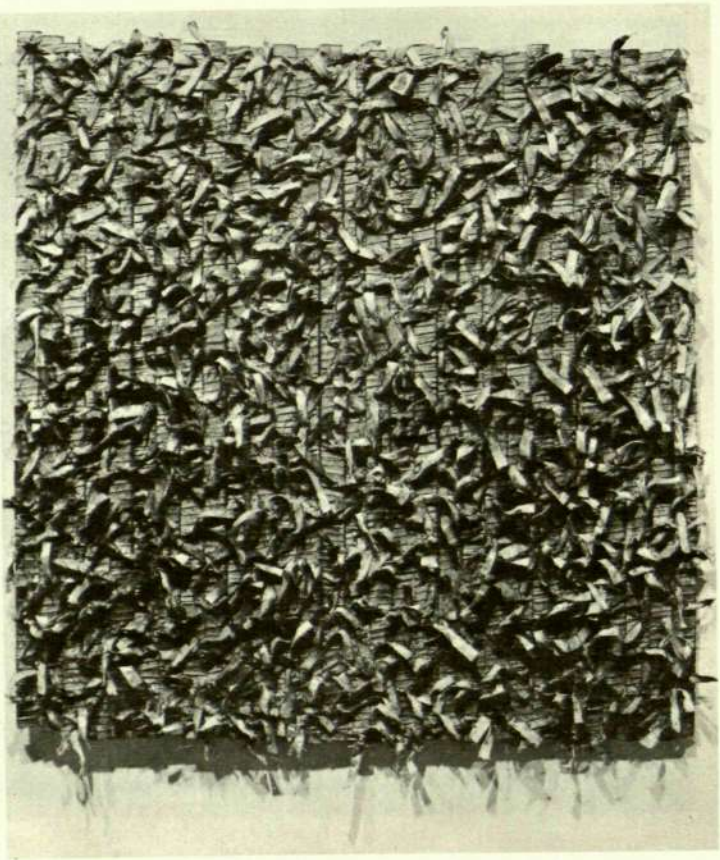

Cabrillo; 1976; emalis, drobė, medžio konstrukcija; 122 x 122cm.

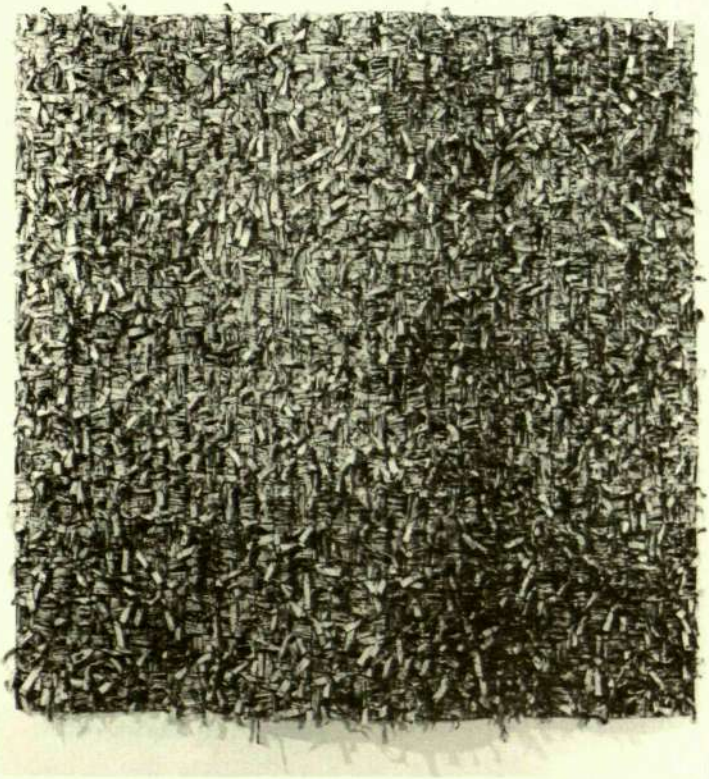

Sienos kvadratūra I; 1975; akrilis, drobė, viela; 183 x 183cm.

DEMETRIJUI

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Aidinčiais
aukštais
koridoriais
peršokdamas
naktį
šešėlius
slepiančius
grėsmę
klaidžius
pasikartojimus

perkopęs
kalnus
girias
juoduojančias
dūluojančias
neperžengiamas
gūdumas

krenti
į erdvę
į bedugnį
dangų

pasitinka
tingūs
milijonai
metų

NUTOLUSIAM LAIKE

jų veidai kaip gamtovaizdžiai
seka vandenynus
skardenimus
dienai kylant prakaituojančiais
miškais
įsigyvenę į lietų
įsigyvenę į vėją būsenas
nešasi žemėtais pečiais

sodrūs debesys vejasi
šuoliuojančias kalnų upes
žolės šaknys pinasi mezgasi
srūvančiais jų plaukais

ateina
ir nueina
diena ilgais šešėliais
skardendama
milžiniškos kolokasijos tęsiasi
vandenų pakraščiais
akių gilumon skęsta plevesuojanti
saulė

METŲ PABAIGAI MELBOURNO AVIETĖS

Apmąstydami lietingus debesis,
apsižvalgydami, ravėja daržus
Melbourne mano draugai. Permatomos
dienos jų akyse, o metų pabaigai —
avietės.

. . . . . .

Žemė dusliai kvepianti,
atvira saulei, liūtims karštoms,
plėšančioms audinį. Uolos rūstumui
nepraeinančiam. Žemė, išdidžiai
nešanti bebalsį laiką.
Vejasi subtilūs lapai
of European origin. Avietės,
pabertos ant stalo, garsina
metų pabaigą.

FRAGMENTAI IŠ „DIENOS NEW YORKE, 1978“

JURGIS JANAVIČIUS

Gegužės septynioliktąją ėjom 1-ma Avenue žemyn link Afrikos-Amerikos Instituto. Buvo šaltas popietis, aštrus vėjas pūtė nuo East River, ore draikėsi smulkutės vos vos matomos snaigės. Dulkina avenue pravažiuojančių taksi ratai kietai trankėsi į duobes asfalte. Paties miesto mes tuomet dar beveik nebuvom matę. Bet nuo atvykimo dienos jau buvo praėję dešimt dienų ir mums rodėsi, kad jeigu dabar imsimės blaškytis ir gainiotis praeities vėjų ir susitikimų su senais pažįstamais Detroite, Clevelande ir Čikagoj, mes, ko gero, taip ir liksim nesusipažinę su šiuo, širdies plakimą neabejotinai pagreitinančiu miestu.

Spalvos ant spalvų, stiklai, tarpolinai ir mylių mylios (Brooklynas) baugios monotonijos. Bet vėl: jau vien tik miesto tiltai! Jie gi stovi virš vandenų užlieti milijonais į juos žiūrėjusiųjų sapnų mirgėjimu.

Knygoje *Kai katedros buvo baltos* Le Courbusier teigia, kad George Washington Bridge, vienintelis New Yorko tiltas per Hudsoną, yra gražiausias pasaulyje. Jis tai rašė 46-taisiais. Į tą pačią išvirkščią kabelių arką vėliau buvo įtvertas antras eismo aukštas, kad padvigubintų tilto kapacitetą. Tiltas išliko impozantiškas, tačiau jo grakštumas užgeso. O dabar net ir oras, kuriame tiltas kybo, gerokai supilkėjo nuo industrinio užteršimo.

Neradę ten nieko įdomaus, iš Afrikos-Amerikos instituto grįžom atgal iki 51-mos, tada iki Lexington Avenue, ir traukiniu 77-ton ir iš ten, vėl pėsčiom, į Whitney Amerikos meno muziejų. Muziejaus viduj, apatiniam aukšte, prie laiptų ant kėdės sėdi žila moteris, aprengta skaisčiai mėlynos spalvos suknele su smulkiom gėlytėm, rankoje laikanti laišką. Tik plastikinė lėlė. Absoliučiai realistinė. Paliekanti tačiau gilų įspūdį. Matau ją dar ir šiandien. Matau ir tą japoną turistą, sukantį aplinkui ją plėšrūniškus ratus, tai stačią, tai priklaupiantį, ieškantį gerų pozicijų foto „šūviams".

Muziejaus kioske pirkom spalvotų atvirukų. Vieną iš jų, Richard Lindnerio „Ice" parsivežiau namo. Mergaitė, vilkinti dryžuotom kojinėm, violetinėm pirštinėm iki pažastų ir motociklisto akiniais, valgo ledus. Jos klynas uždengtas penkiakampe žvaigžde, kurios viduryj skritulys su indėno portretu. Fone žodis ICE. Prie to vieno žodžio sauvališkai štai priduriu dar keletą:

Ice cream
I scream
and
by Mopsie
it lightens
and
shining my
lips meet
the sweet
and
the cool

Whitney salių pilko granito grindim taip lengva ir malonu eiti; per jas žemės trauka lyg silpniau veikia. To pat lygaus granito blokais yra nuklota ir fasado išorė. Anot White ir Willensky ji primena rūsčius Carcasonne pilies

mūrus.* Ne dydžiu tačiau. Šalia dvidešimčiaaukščių butų blokų muziejaus pastatas atrodo beveik miniatiūrinis.

Iš Manhattano pakeliui į Flushingą, priemiestį Long Island saloje. Vakaro dangus. Pilkšvas geltonumas vietom atsispindi ant East River. Virš upės Queensboro tilto plieniniai bokštai, užsibaigią juodais burbulais. Girgždėdamas traukinys palengva stumiasi priekin staigiu posūkiu. Aš pakeliu akis nuo laikraščio — kitoj vagono pusėj priešais mane sėdi didžiulė ponia, planeta, sakyčiau, ne žmogus. Apsiavus eskimiškais rankų darbo botukais, ant galvos žaliu gumos gabalu, apdribusiais pakraščiais. Veidas balioniško išsipūtimo, siaurų plyšių gelmėj aitrus, šiaip jau nematomų akių žibėjimas. Šalia jos iš abiejų pusių po du vaiku, nenusakomos lyties. Ir visi penki tylūs, susikaupę, judą tik tiek, kiek riedantis traukinys juos krėsteli.

Į gegužės pabaigą Central parko klevai apsikaišė tirštais lapais. Pažemės vaizdai užsidengė žalumu ir horizontai staiga pakilo iki klevų viršūnių ir aukščiau — iki pačių aukščiausių karnyzų, parapetų, bokštų ir vijokliais apaugusių penthause'ų — tų didžiulių apartamentų ir butų blokų į rytus Penktojoj Avenue ir į vakarus Central Park West. Virš dantytos šio pakilusio horizonto linijos aštriais kontūrais tuomet išryškėjo tamsūs vandens bakai. Jie stovėjo ten aukštai New Yorko danguje, dengti smailais, taškan subėgančiais stogeliais ir, savo forma ir proporcijom, nieku nesiskyrė nuo Ik genties klėčių šiaurinėj Ugandoj. Man jie atrodė kaip tamsios, miestą ir jo judėjimą be perstojo stebinčios akys. „Jeigu taip yra", pagalvojau pats sau, „tai reikia ir padaryti taip, kad jie turėtų akis". Bet kaip? Nudažyti su dažais? Užklijuoti popierines? Ar aptempti žemyn žiūrinčios akies vėliavom?"

*Norval White and Elliot Willensky, A.I.A. Guide to New York City (New York: Collier Books, 1978).

Įsikandę tarp dantų švilpukus dviratininkai skrieja Central parko takais kaip paukščiai — raudonplaukiai baltais kūnais, lyg, rodos, apsivynioję marškom, vario spalvos vyrukai su blauzdom kaip kietom bombikėm ir žvilgantys, liauni juodi. Įsibėgėjimui jiems vietos netrūksta: keturi kilometrai išilgai ir beveik kilometras skersai. Apsupti žalumos parke tyvuliuoja keturi ežerai ir trys prūdai. Yra ir upelis. Vietomis uolynų keteros išsikiša iš po žemės, o medžių ir krūmų žaliuoja ištisi miškai. Nors atrodo, lyg jo gamta būtų beveik nepaliesta, parkas daugiau negu prieš šimtą metų buvo išplanuotas architektų. Žmonių jame daug: vienišų, pėsčių su šunimis, raitų, važiuotų. Sporto aikštėse daug akcijos. Prie didžiausio ežero už Metropolitan Museum of Art stovi policijos nuovada. Dienos metu pietinėje parko dalyje vaikščioti yra saugu.

Iš Flushingo persikėlėm į muzikos, meno ir teatro žmonių apgyventą „Bretton Hall" viešbutį Manhattane. Kai tą patį vakarą išėjom į Brodvėjų, buvo tvanku. Danguj virš miesto matėsi lyg ir tamsesnio pilkumo raukšlė. Netrukus lijo lietus, trankėsi perkūnija. Gatvė apsitraukė blizgėjimo odele ir, prieš užsidegant vakaro žiburiams, viskas joje atsijaunino. Dešinėj priešais mus Ansonia viešbučio apvalainūs balkonai ir kampinių bokštų fantasmagoriškos kreneliacijos žibėjo vakaro šviesoj lyg ką tik meistrų nulietos. Daug metų staigiai nuriedėjo atgal ir mums, rodos, atsivėrė stebuklinga galimybė išvysti gatvėn išeinantį skrybėlėtą Enrico Caruso (kadaise jis gyveno Ansonijoj) ir išgirsti spontanišką ariją.

Ant dviračio aplink Manhattaną. Skersai Central parką, žemyn East Side palei jau kiek senstelėjusį Jungtinių Tautų bloką, kur stovėjo eilė ilgų automobilių, „estate wagons", nudažytų taip, kad jų šonai atrodė lyg apkalti lakuotom

lentelėm. Automobiliai buvo pilni stambaus sudėjimo saugumo agentų, su pistoletais, paištais po pažastim ant odinių diržų. Prezidentas Girscard d'Estaing tuomet kaip tik viešėjo New Yorke. Buvo ten ir raitas policininkas su baltu plastikiniu šalmu ant galvos.

Toliau pro Stuyvesant Town — raudonų plytų kompleksuose gyvena net devyni tūkstančiai šeimų — ir išilgai East River parko, po trim tiltais iki Wall Street finansų ir biznio centro.

Prie Old Gouverneur ligoninės mus užkalbino senas pensininkas:

— Iš kur būsite, vyrai?

— Iš Sydney, o mano gidas vietinis iš Upper West Side.

Turbūt neišgirdęs antros atsakymo dalies, jis tuoj ėmė greitai kalbėti:

— Na matai. Aš tik su svetimais susikalbu. Su vadinamaisiais savais nebegaliu, nes aš tik angliškai moku, — pirštų galais jis lengvai tviktelėjo link praeinančių puertorikiečių grupės — „Žiūrėk gatvė kokia: nothing but trash and dog shit." O dar ne taip seniai viskas čia aplinkui buvo švaru, žmonės suprato vienas kitą ir gyventi buvo malonu.

— Kaip seniai?

— Until the war, my friend, until the war.

Battery parke, netoli grėsmingo akmeninio aro, granito lentose, tarp šimtų kitų, yra iškaltos šios pavardės: Shimkonis John, Sideris George, Sirmonis Robert, Sasauskas Frank, Buksa Daniel — tai JAV laivyno jūrininkai, žuvę tam pačiam kare, kuris senam pensininkui tapo tokia griežta riba tarp priimtinų ir nepriimtinų laikų.

Modernaus meno muziejuj atidžiai apžiūrėjau René Magritte paveikslą „Apgaulingas veidrodis". Vaizduojama akis, kurios mėlis aplink juodą vyzdžio tašką yra pavirtęs

dangaus plotu — jame plaukia balti debesys. Mėlynumas nevienodo intensyvumo. Įsidėmėjau akies proporcijas ir tą įdubimą viduriniame kampe, lyg mažytį uostą.

Grįžęs į viešbutį padariau keletą AKIES vėliavos škicų. Dirbau išsidėstęs popierio lapus ant grindų. Pasieniais, man bedirbant, bėginėjo išblukę, beveik balti, bet miklūs „Bretton Hall" tarakonai.

Su paketėliu rankoje ėjau pro melsvai sidabrinį Eldorado. Gatvėj buvo visai mažai žmonių ir palyginamai ramu. Kai prisiartinau prie pat žvilgančio automobilio, aukštai virš gatvės, gal iš trečio ar ketvirto aukšto, suskambėjo moters juokas, pereinąs į isterišką spiegimą. Tuo pat metu, netoliau kaip aštuoniolika colių nuo mano kepenų, riaumtelėjo užvedamas motoras ir, žviegiančiais ratais bei rūkstančiom padangom, Eldorado šovė priekin, aplink kampą į 7-tą Avenue. Prie vairo sėdėjo juodas vyriškis, su veidu lyg iš faneros, didžiule balta skrybėle ir blizgančiu kryžium virš languotų marškinių. Tas staigumas mane supurtė tarsi ūktelėjimas iš pasalų. Aš stabtelėjau ir apsižvalgiau. Gatvė tebebuvo beveik tuščia. Ar iš tikrųjų dar prieš keletą sekundžių čia stovėjo blizgantis Eldorado? O gal tai buvo viena iš tų neapčiuopiamų, į poeziją įsiliejančių sidabrinių minučių, be patvarumo ir tikslios vietos pratekančiam gyvenime?

Rankoj, kaip minėta, nešiau paketėlį žurnalų ir knygų, medžiagą rašiniui apie New Yorką:

Smulkų Manhattano žemėlapį su gatvių indeksu ir namų numeriais, sapnų ir vizijų tyrinėjimui skirtą žurnalėlį *Dreams and Visions*, juodų rašytojų žurnalą *Black Forum*, smulkią poezijos periodiką — *Unmuzzled Ox, bits, Assassin*, Modernaus meno muziejaus informacinių lakštų *MOMA* egzempliorių, Central parko žemėlapį bėgikams ir knygą *How to Sell Anything to Anybody*.

Iš poezijos periodikos dabar norėtųsi cituoti. Bet jaučiu, kad iš „kito" pasaulio pernešti visiškai svetimų poetų žodžiai imtų draskyti ir skaldyti šį rašinį.

Dar viena sidabrinė minutė:

Išsisvėręs iš penkto aukšto lango žiūrėjau žemyn į West 87-tą. Gatvės lempų šviesa plaukė iš po lapojančių medžių ir vos jaučiamoj vakaro vėsumoj pynėsi su spindėjimu iš nušviestų interjerų vidaus. Langai visur buvo atviri, girdėjosi balsai, muzikos tonai. Ant šaligatvio pasirodė senų draugų figūros. Jie ėjo laikydamiesi už rankų. Dvi trys sekundės, ir jie pranyko. Tik lengvame šelėlių žaidime virpėjo ir suposi lapai.

Viduryj miesto, 7-tos Avenue ir W. 58-tos kampe, suskaičiavau Alwyn Court apartamentų fasado drakonus. Jų yra dvidešimt aštuoni. Virš pailgos kiekvieno drakono galvos karūna. Ant karūnų spurgelių ir kiekvieno drakono nugaros keterų smaigalio yra pritaisyti ilgi spygliai iš vielų, kad apsaugotų nuo balandžių šikalų. Pagrindinis šio nuostabaus fasado inkrustacijų motyvas: Prancūzijos herbo fleur-de-lis variacijos. New Yorko balandžiai, anot vietinių, jau seniai degeneravę ir dvigubos lyties, t.y. vienas ir tas pats paukštis yra ir vyriškas ir moteriškas.

Būgnininkas, kaip visados, būgnijo prie tarpolinu dengto ir senu, raudonu kilimu iškloto „Bretton Hall" įėjimo, o mes krovėm į taksį kasdien didėjančią daiktų krūvą. Midge Maroni užleido mums savo mažytį apartamentą virš gėrimų krautuvės 9-toje Avenue. Kambarys, du langai į gatvę ir visi baldai patogiam gyvenimui. Lova ant aukštų medinių kojų. Ant jos užsilipti yra staigios kopėčios. Gulint, jei ūpas, visai nesunku kojom įsiremti į lubas. Po lova stalas ir kėdė darbui, t.y. rašymui, knygų lentyna ir vijoklis, išsišakojęs per sieną lig langų.

— I am Midge. Pleased to meet you. Here are the keys, — pasakė M.M. Ji rašo dramas ir juda po miestą dviračiu.

— Ir nepamirškit dukart į savaitę palaistyti vijoklį, — pridūrė ji atsisveikindama.

Vasara atėjo į miestą. Tvankios dienos. Išsinešę kėdes ant šaligatvių Amsterdam Avenue basi, pilvoti vyrai ir jų žmonos, apsiavusios kreivai nuvaikščiotom šliurėm, geria alų. VIVA REVOLUCION užrašyta šalia sėdinčių ant sienos. O jauni žmonės išsipustę. Vyriukai aptemptom, sidabriniais taškais žiburiuojančiom kelnėm, merginos spurdančiom krūtinėm po lengvom bliuzelėm. Ir tarpe jų lėtai praeinančios moterys su neryškiu, bet aiškiai pastebimu „touch of class", apsuptos orumo aura.

Iš Maroni apartamento mes jau niekur nebesikraustėm iki išvažiavimo dienos. Ten viskas mums buvo arti. Teatrai, Ami's Pub su dviem kadugiais prie įėjimo ir Jimmy Ryan's baras, kur vakarais pūsdavo auksinį trimitą Roy Eldridge. Naktim, tiesa, gatvės triukšmas trukdydavo užmigti — užsikišdavom ausis vatos gumuliukais. Bet po vidurnakčio barškėjimas ir aštrūs sirenų garsai aptildavo. O rytmečiais mes gulėdavom aukštoj Midge Maroni lovoj pliki ir patenkinti kalbėdavom apie New Yorką.

Sydney, 1978

METMENŲ ŠIMTININKAI:

61. Birutė Bulotaitė
62. Dana ir Gabrielius Gedvilai
63. Petras Jaunius
64. Dalia ir Raimundas Mieželiai ($200.00)
65. Asta Paškevičiūtė (Neal, Lloyd & Co., Inc.)
66. Saulė ir Donatas Šatai
67. Laima VanderStoep
68. Vytautas ir Henrieta Vepštai

TAUTŲ APSISPRENDIMAS IR RYTŲ EUROPOS TAIKOS PAGRINDAI

ALGIMANTAS GURECKAS

1. *Sovietinė taika*

Andriejus Amalrikas savo knygoje *Ar Sovietų Sąjunga išsilaikys iki 1984 metų?* įrodinėja, kad yra prasidėjęs nebesulaikomas Sovietų Sąjungos irimo procesas, kad tas procesas jau toli pažengęs ir kad Sovietinės imperijos žlugimas neišvengiamas.* Nors dabar Amalrikas turėjo savo prognozę kiek pakeisti ir pripažinti, kad Sovietų Sąjungos irimas vyksta lėčiau, negu jis buvo pramatęs, tačiau savo analizės ir išvadų jis neatsisakė. Jis ir toliau tvirtina, jog Sovietų Sąjungoje ją ardančios jėgos vis stiprėja ir kad jos neišvengiamas žlugimas tėra tik laiko klausimas.

Sovietinei imperijai žlungant ir jos pavergtoms tautoms atgaunant laisvę, Amalriko nuomone vėl atsinaujins senos jų tarpusavio kovos:

> Panašiau todėl, kad nusovietinti Rytų Europos kraštai blaškysis kaip žirgai be žąslų ir, matydami, kad Sovietų Sąjunga Europoje yra bejėgė, patieks teritorinius reikalavimus, kurie ilgai buvo nutildyti, bet nepamiršti: Lenkija Lvovo ir Vilniaus, Vokietija Karaliaučiaus, Vengrija Užkarpatės,

*Skaityta 25-jame Santaros-Šviesos suvažiavime, Tabor Farm, Sodus, Michigan, 1978 rugsėjo 8 d.

Rumunija Besarabijos. Negalima atmesti galimybę, kad ir Suomija iškels pretenzijas į Viipuri ir Petsamo.*(1)*

Toliau Amalrikas pramato tokį sovietinės imperijos tautų išsivadavimo vaizdą:

> Neišvengiama ‚deimperializacija' vyks kraštutiniškai skausmingu būdu. Valdžia pateks į ekstremistinių elementų ir grupių rankas ir kraštas pradės disintegruotis, smukdamas į anarchiją, smurtą ir intensyvią tautinę neapykantą. Buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje pradės formuotis naujos valstybės. Jų sienas bus neišpasakytai sunku nustatyti. Tai ves į karinius susidūrimus, kuriais pasinaudos Sovietų Sąjungos kaimynai — pirmiausia, žinoma, Kinija.*(2)*

Klaidus vaizdas ir negalima sakyti, kad jis neturėtų pagrindo.

Baigiantis Pirmajam Pasauliniam karui, žlugus Romanovų, Habsburgų ir Hohenzollernų imperijoms, išsivaduojančios Vidurio ir Rytų Europos tautos griebėsi ginklo netik sau laisvę išsikovoti ar ją apginti, bet taip pat silpnesnę savo kaimyninę tautą sau pasiglemžti ar bent gerą gabalą jos žemių sau prisijungti. Ir kiekviena konflikto šalis visada buvo tvirtai įsitikinus, kad teisingumas ir teisė jos pusėj. Užliepsnojo daugybė didesnių ir mažesnių karų ar net karo vardo nevertų trumpų ginkluotų susirėmimų. Rytų Europoje 1918-1920 m. laikotarpyje vyko beveik visų karas prieš visus.*(3)* Ir dar neviename iš naujai kylančių, o taip pat ir senųjų kraštų vidinės įtampos prasiveržė pilietinis karais.

---

1 Andrei Amalrik, *Will the Soviet Union Survive until 1984?* (New York: Harper & Row, 1970), p. 61.

2 *Ten pat*, p. 64.

3 Kaukaze karai užsitęsė iki 1921 m., o Centrinėje Azijoje net iki 1926 m., kada sovietai nugalėjo tautinio išsivadavimo kovotojus basmačius.

Tačiau netrukus iš chaoso ir pilietinio karo kylanti Rusija daugumą iš jos beišsivaduojančių ir savo tarpe besiniaujančių tautų vieną po kitos susigrąžino savo valdžion. Iš daugybės laisvės siekiančių Rusijos imperijos tautų liko laisvos tik penkios: Suomija, Estija, Latvija, Lietuva ir Lenkija. Bet ir tarpukaryje, Versailles sistemoje, Rytų Europa liko neramumų židinys. Du svarbūs klausimai liko atviri, be sutarto sprendimo: Vilniaus, kurio Lietuva nesutiko atsisakyti, ir Besarabijos, kurios neatsisakė Sovietų Sąjunga. Kiti ginčai, nors formaliai ir išspręsti tarptautinėmis sutartimis, ne tik nenurimo, bet laikui tekant vis aštrėjo. Vokiečiai negalėjo susitaikyti su Lenkijos koridoriumi į jūrą, kuris atskyrė Rytprūsius nuo Vokietijos, Galicijos ir Volinijos ukrainiečiai nenurimo lenkų valdžioje. Bulgarai neužmiršo Jugoslavijai priskirtos Makedonijos.

Neįmanoma išvardinti daugybę ginčų, klausimų ir siekimų, kurie neleido Vidurio ir Rytų Europai nurimti, kurie laikė ją nuolatinėj įtampoj ir netikrume. Tai sudarė didelį pavojų visai Europai. Antrasis Pasaulinis karas, kaip ir Pirmasis, prasidėjo Rytų Europoje. Bent tiesioginės, artimiausios tų abiejų baisių karų priežastys buvo Rytų Europos tautų neišspręsti ginčai ir susikryžiavę siekimai.

Antrajam Pasauliniam karui baigiantis, sovietai užėmė visą Vidurio ir Rytų Europą ir įtvirtino ten savo viešpatavimą. Karui pasibaigus kai kuriuose Rytų Europos kraštuose dar kurį laiką vyko partizaniniai karai prieš sovietų ir vietinių komunistų jėgas. Tačiau po kelių metų beviltiškas pasipriešinimas išblėso ir Vidurio bei Rytų Europoje užviešpatavo taika — sovietinė taika. „*Pax Sovietica*". Galite vadinti ją kalėjimo ar kapų taika, bet vis tik tenka pripažinti, kad jau trečdalis šimtmečio kai Vidurio ir Rytų Europos tautos priverstos užmiršti tarpusavio karus, konfliktus ir ginčus. Nei *Pax Romana*, nei *Pax Britannica* nesirėmė laisve ir teisingumu, bet stipresnės jėgos prievarta palaikoma tvarka. Negalima nuneigti, kad ir *Pax Sovietica* vis tik yra,

kad ir iš blogio dygęs, tam tikras gėris. Retai kas atvirai prisipažįsta, bet ne vienas Vakaruose iš tikro yra slaptai patenkintas, kad tame karų židinyje Rytų Europoje, ten Balkanuose ir prie Dunojaus, prie Vyslos ir prie Nemuno pagaliau viešpatauja ramybė.

Ieškant Vakaruose draugų, supratimo ir paramos Vidurio ir Rytų Europos tautoms trokštančioms laisvės, didelė kliūtis yra nepasakytas, bet plačiai paplitęs įtarimas, kad joms išsivadavus iš sovietinės priespaudos ir vėl prasidės — ir vėl Vilnius ir Lvovas, Rytprūsiai ir Silezija, Besarabija ir Transilvanija, Kroatija, Makedonija, Bosnija ir dar galim būti tikri, kad iškils nauji, negirdėti miestų ir žemių vardai, kur neįmanoma atsekti, kas ten ir kiek teisus ir kur vienas sau teisingumo reikalauja vienu pagrindu, kitas kitu, vienas etniniu, kitas istoriniu ar dar kokiu kitokiu. Amalrikas tėra tik vienas iš nedaugelio, kuris tokią prognozę tiesiai ir aiškiai išreiškė.

2. *Sovietinės imperijos ateitis*

Bet ar tokia baimė turi pagrindą?

Pirmiausia, ar iš vis kada nors Sovietinės imperijos galybė susvyruos ir ar jos pavergtos tautos galės kada nors išsivaduoti?

Amalriko analizė yra ypatingai įžvalgi. Nėra betgi būtina tikėti į būsimą sovietų-kinų karą ir pilnai priimti kitas Amalriko analizės prielaidas, kad sutiktume su jo išvadomis. Visos daugiatautės, vienos tautos dominuojamos imperijos yra nepastovūs junginiai, lyginant jas su vienos tautos valstybėmis, kurios yra daug patvaresnės.

Ne šio pranešimo tikslas išsamiai išnagrinėti tas jėgas, kurios veda į Sovietų Sąjungos galybės žlugimą, nes tai nuvestų per toli į šalį nuo pagrindinės temos. Gal užteks tik priminti, kad Sovietų Sąjungos nepajėgumas pakelti ekonominį našumą, ypač žemės ūkyje, technologinio išradingu-

mo ir mokslinio kūrybingumo kritimas, krašto ūkio pertempta militarizacija, gyvenimo pilkumas, oficialios literatūros ir meno skurdumas, ideologinis išblėsimas ir, svarbiausia, nerusiškųjų tautų neapykanta valdančiajai rusų tautai — visa tai veda Sovietinę imperiją į vis gilėjančią krizę. Tai, žinoma, nieko ypatingo — kiekvienoj gyvoj visuomenėj visada bręsta viena ar daugiau krizių. Tačiau esminis skirtumas yra tas, kad Sovietų Sąjunga savo problemų iš esmės nesprendžia. Ji vis darosi konservatyvesnė, vis daugiau sustabarėjusi, praradusi savo lankstumą. Iš paviršiaus Sovietų Sąjunga atrodo nematytai vientisa ir pastovi, bet kaip tik jos pastovumas slepia jos didžiausią, lemtingą silpnybę, nes po nekintančiu paviršiumi kaupiasi užgniaužti, bet neišspręsti vidiniai prieštaravimai. Iš kitos pusės, bandymas tuos prieštaravimus spręsti, einant į sistemos laisvėjimą, gali kaip tik iššaukti Sovietinės imperijos subyrėjimą. Šioje tautų išsivadavimo eroje turbūt neįmanoma užtikrinti Sovietų Sąjungos išlikimą, kai pusė jos gyventojų yra nerusai, kurie nekenčia ar bent nemėgsta valdančios rusų tautos ir todėl neturi jokio lojalumo rusų dominuojamai Sovietinei imperijai. Sovietų Sąjunga turi vis daugiau remtis pertemptu rusiškuoju patriotizmu ir nacionalizmu, kuris daug kur perauga į šovinizmą. Nerusiškas tautas tai dar daugiau erzina, stiprina neapykantą rusams ir rusiškai Sovietų Sąjungai.

Nežinia kada ir kaip, bet Sovietų Sąjungos vidiniai prieštaravimai turės būti sprendžiami, tas sustingęs ledynas kada nors turės pajudėti. Nežinia ar tai prasiverš nauja revoliucija, ar pasireikš taikingų vidinių reformų laikotarpiu. Nežinia taip pat, ar reformų reikalavimas kils iš technokratų, ar iš kariuomenės, ar gal net iš rusų tautos masių — miestų pramonės darbininkų, ar, priešingai, gal reformos bus vykdomos iš viršaus — kaip daugiau negu prieš šimtą metų pagrindines reformas ėmėsi vykdyti caras išvaduotojas Aleksandras II sustingusioje ir atsilikusioje baudžiavinėje

Rusijoje. Nepretenduojant į pranašavimus, viena tik aišku, kad mūsų dinamiškame pasaulyje, kur viskas greičiau ar lėčiau, bet nesulaikomai kinta, viena Sovietų Sąjunga negalės išlikti tokia, kokia yra. Anksčiau ar vėliau, linkstant ar lūžtant, reikės ir jai prisitaikyti prie naujų sąlygų, kurias neša žmonijos technologinė pažanga ir komunikacijos priemonių plitimas bei tobulėjimas.

Nežinia ir kokia problema gali priversti Sovietų Sąjungą žengti į reformų ar revoliucijos laikotarpį, bet, kur tik nepradėjus, netrukus iškils ir tautinis klausimas su savo galinga išcentrine jėga.

Jeigu ši prognozė teisinga, tenka laukti kada nors ateityje Sovietų Sąjungos galybės susvyravimo, kuris sudarys progą jos tautų išsivadavimui ir jos dominuojamų Vidurio bei Rytų Europos valstybių atsipalaidavimui nuo sovietinių varžtų. Tokiu atveju sugriūtų ir sovietų dominavimu paremtos sovietinės taikos pamatai. Vidurio ir Rytų Europos tautų santykiams reikėtų ieškoti naujų pagrindų.

Galima, žinoma, būti optimistais ir tikėti, kad ilgas ir sunkus sovietinės priespaudos ir sovietinio dominavimo laikotarpis yra Vidurio ir Rytų Europos tautoms skaudi, bet paveiki pamoka savo santykius ateityje grįsti tarpusavio supratimu, nuosaikumu ir protingu kompromisu tarp susikertančių siekimų. Deja, patirtis rodo, kad dažnai skaudžios pamokos greit užmirštamos, kad lengva įsitikinti savų siekimų teisingumu ir tada jaustis turint moralinę pareigą už juos kovoti, tankiausiai nesiskaitant su priemonėmis.

3. *Tautų apsisprendimo teisė*

Daug kas ieškojo ir dar tebeieško naujų, geresnių, patvaresnių pagrindų Rytų Europos taikai, geresniam jos tautų sugyvenimui. Dauguma siūlo vienokios ar kitokios apimties federacinius sprendimus.

Žinomas rusų disidentas Igoris Šafarevičius iškalbingai kviečia Sovietinės imperijos tautas pasilikti perkeistoje, geresnėje Sovietų Sąjungoje:

> Grupė estų nacionalistų rašė Jungtinėms Tautoms, tvirtindami, kad net pati estų tautos gyvybė yra pavojuje. Ir jie pareikalavo galutinai nutraukti visus santykius su S.S.R.S. tautomis, išvaryti iš Estijos rusus ir ukrainiečius ir įvesti ten JT kariuomenę. Argi mus istorija bent tiek neišmokino, kad vargiai yra politinės išminties viršūnė atmesti šimtmečius trukusius ryšius kaip nenaudingas šiukšles ir kad reikia pradėti ne griaunant iš pagrindų, bet *keičiant* ir *gerinant*? Bendra istorija sujungė mūsų krašto tautas. Patirtis, kurią ji mums suteikė, yra vienintelė pasaulyje, jokios kitos tautos tokios neturi. Nors gali atrodyti keista, kai kuriose srityse mes dabar esam nepalyginamai toliau istorijos keliu pažengę, negu daugelis tautų, kurias mes tik stengiamės pasivyti.

Ir toliau:

> Mūsų patirtis ir kančios teikia mums moralinę atsakomybę. Mes dabar galime suvokti ir pasauliui pasakyti dalykus, kurių niekas kitas jam pasakyti negali: tokią aš matau istorinę misiją tų tautų, kurios gyvena ten, kur anksčiau buvo Rusija, o dabar yra Sovietų Sąjunga. Jos gali išvesti iš labirinto, kuriame dabar žmonija yra pasiklydus.*(4)*

Pasiūlymas pasilikti Sovietų Sąjungoje vargiai lietuvius, latvius ar estus patrauks, nes Šafarevičius, pradėjęs nuo estų nacionalistų grupės skundo, užmiršo atsakyti į mums esminį klausimą: ar tikrai estų tautos gyvybė atsidūrė pavojuje, o jei taip, tai kaip jis siūlytų ją išsaugoti. Baltijos tautų nevilioja istorinės misijos, kurias vykdant joms skirta išnykti. Tokios aukos reikalaujančių misijų vertė išvis daugiau negu abejotina.

---

4 Igor Shafarevich, „Separation or Reconciliation? The Nationalities Question in the USSR", *From Under the Rubble* (Boston: Little, Brown & Company, 1975), pp. 98-99.

Kiti siūlo kitokias sąjungas ar federacijas:

(1) Išplėstos Europos, kuri apimtų visą Vakarų ir Rytų Europą;

(2) Rytų slavų (rusų, ukrainiečių ir gudų):

(3) Intermariumo (Vidurio ir Rytų Europos tautų tarp Vokietijos ir Rusijos; šią sąjungą lietuvių tarpe propagavo prof. K. Pakštas);

(4) Baltijos sąjungą (Estijos, Latvijos, Lietuvos su Prūsija ar be jos);

(5) Senosios Lenkijos-Lietuvos Respublikos tautų (Lenkijos, Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos, gal dar su Latvija ar net ir su Estija; ši vizija ypač mėgstama lenkų tarpe); arba net ir

(6) Senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų (Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos; ją siūlo J. Meroševskis*(5)*).

Visos šios ar kitos sąjungos svarstytinos. Tik tautos į jas turi jungtis laisvai, savo noru. Būtų didelė nelaimė, jei katros iš jų šalininkai, įsitikinę savo išmintim ir neklaidingumu, norėtų savo siūlomą sąjungą prievarta primesti. Vietoje taikos tokie bandymai sukeltų tarp tautų baisią neapykantą ir atneštų neišvengiamą karą. Taip jau nutiko 1918-1920 m., kai Juozapas Pilsudskis, siekdamas vėl sujungti senosios Lenkijos-Lietuvos Respublikos kraštus, bandė Lietuvą, Gudiją ir Ukrainą jėga į federaciją su Lenkija suvaryti. Jis tik tiek pasiekė, kad visus tris Lenkijos rytinius kaimynus sudraskė, kiekvieno iš jų po dalį užgrobdamas. Tai sukėlė daug kartėlio, kuris net ir dabar dar nėra visai pranykęs. Ilgainiui tos svetimos žemės ir pačiai Lenkijai neišėjo į naudą.

Mano profesorius Ludwig von Mises, pripažindamas, kad demokratija toli gražu negarantuoja išmintingų sprendi-

---

5 Jurgis Gliauda, „‚Kontinento' žurnalui dveji metai", *Draugas*, antroji dalis: *Mokslas, menas, literatūra*, 1976 rugsėjo 25 d., Nr. 226, p. 3.

mų, laiko jos svarbiausia teigiama savybe, kad ji, turėdama plačiausią įmanomą bazę, gali greičiau užtikrinti vidinę krašto taiką ir išvengti revoliucijų, perversmų ir smurto, į kuriuos despotinės santvarkos, nors ir to nenorėdamos, neišvengiamai veda.

> Konstitucinių institucijų, demokratijos ir liaudies valdžios pagrindinis grožis ir vertė yra ta, kad ji leidžia taikingai keisti valdžios metodus ir valdančius asmenis. Kur yra valdžia, kuri atstovauja tautai, ten nereikia revoliucijų ar pilietinių karų pašalinti nepopuliarų valdovą ir jo sistemą. Jei valdžios žmonės ir jų metodai tvarkyti krašto reikalus daugumai tautos nebepatinka, sekančiuose rinkimuose jie pakeičiami kitais žmonėmis ir kita sistema.*(6)*

Tarptautiniuose santykiuose demokratinei santvarkai atitinka tautų apsisprendimo teisė. Nežinia, ar laisvu tautų apsisprendimu sudaryti valstybiniai junginiai bus politiškai, ekonomiškai bei kultūriškai tikslingi; nežinia, ar jie bus pastovūs, bet galima bent tikėtis, kad jie bus sudaryti be karo ir, jei reikės, be karo bus ir suardyti. Todėl atkritus sovietinei priespaudai, tautų apsisprendimo teisė gali būti tinkamu pagrindu pastoviai taikai Vidurinėje ir Rytų Europoje, o taip pat ir tarp išsivadavusių Sovietų Sąjungos tautų.

Aišku, vienos tautos apsisprendimas kertasi su kitos apsisprendimu, kyla daug painių ginčų dėl sienų, nes daugeliu atveju net ir geriausios valios neutraliam stebėtojui neįmanoma įžvelgti, kur baigiasi vienos tautos žemės ir kur jau prasideda kitos. Paskelbus tautų apsisprendimo teisę dar savaime neišauš taikos gadynė. Tai jau matėme po Pirmojo Pasaulinio karo.

Bet ir demokratija kelia turbūt nemažiau painių problemų — kur baigiasi daugumos galia ir kur prasideda

6 Ludwig von Mises, *Theory and History. An Interpretation of Social and Economic Evolution* (New Rochelle, N.Y.: Arlington House, 1969), pp. 372-373.

mažumos teisės, kur ribos piliečio laisvei ir kur jam tenka užkrauti pareigas visuomenės gerovei ir dar daug kitų. Tačiau šios problemos jau nuo seno svarstomos, ir nors jų galutinai, visiems laikams, išspręsti neįmanoma, jos yra gerokai išryškintos ir joms rasti bent patenkinamai funkciniai sprendimai. Nėra tobulų demokratijų, bet yra daugiau ar mažiau paveikių demokratijų, kurios patenkinamai funkcionuoja.

Kitaip su tautų apsisprendimo teise. Dar neseniai tarptautinės teisės vadovėliuose buvo abejojama, ar tai išvis teisė, ar tik taip sau koks skambus politinis šūkis. Dabar, kai tautų apsisprendimo teisė įrašyta Jungtinių Tautų chartoje, Nepriklausomybės suteikimo kolonialiniams kraštams ir tautoms deklaracijoje, Helsinkio akte ir kituose svarbiuose tarptautinės teisės dokumentuose, turbūt reikia ją laikyti tikra teise. Tiesa, Afrikos valstybės, išskyrus tik Somaliją, ją vieningai atmetė, bet anapus Afrikos ji jau beveik visuotinai pripažinta.

Tačiau dar labai mažai nagrinėtos tos teisės tolesnės išvados, jos ribos ir santykiai su kitais tarptautinės teisės principais. Net jos subjektas, tauta, nepakankamai apibrėžtas, taip pat neišryškintas jos objektas, koki sprendimai yra atviri apsisprendžiančiai tautai. Tokiame, sakytume, žaliame stovyje tautų apsisprendimo teisė būtų dar labai netikras pagrindas taikai organizuoti. Šią teisę reikia dar daug daugiau išdiskutuoti, ją išryškinti, nustatyti jos ribas, nes kiekviena teisė kur nors kertasi su kita, todėl jokia teisė nėra ir negali būti absoliuti.

Šio straipsnio tikslas nėra patiekti atsakymus. Jo tikslas tik pačius klausimus išryškinti, net ir ten, kur toliau nurodomas vienas ar kitas galimas kokios problemos sprendimas.

4. *Tauta*

Pirmiausia tenka aiškiai sutarti, kas turi apsisprendimo teisę, kas yra tos teisės subjektas. Jungtinės Amerikos Valstybės, bent principiniai, visada pasisako už laisvę, demokratiją ir apsisprendimo teisę, bet vengia minėti tautų apsisprendimo. Darosi neaišku, kas gi turi apsisprendimo teisę — tauta, ar bet kuri vienoje vietoje gyvenanti žmonių grupė. Tos teisės apimtis tada neišpasakytai išsiplečia ir ji išvirsta nesąmone.

Panašių interpretacijų esama ir tarp rusų disidentų. Šafarevičius mini vieno iš jų sugestiją, kad bet kuris kaimas galėtų pasiskelbti valstybe, jeigu taip norėtų. „Verta šią idėją rimtai pergalvoti ir įsivaizduoti sau tokią valstybę", sako Šafarevičius. „Kas jai tieks kad ir paprasčiausių žemės ūkio mašinų ir elektros šviesos, kur ji ras sau mokytojus ir daktarus?"*(7)*

Daugelis visuomenės nuomonę formuojančių mokslininkų ir publicistų Vakaruose nori apriboti politinę teoriją tik individo ir valstybės santykiais ir išjungti tautą, o kartais ir kitus socialinius junginius. Tačiau apsisprendimo teisė, atsieta nuo tautos ir išplėsta bet kokiai teritorinei žmonių grupei, veda į absurdą. To kaip tik ir nori apsisprendimo priešai. Todėl reikia aiškiai sutarti, kad mes pasisakome už apsisprendimo teisę išskirtinai tik vientisoje teritorijoje, kompaktiškai gyvenančioms tautoms, o ne tarmėms, istorinėms provincijoms, religinėms bendruomenėms ar dar kokioms kitoms žmonių grupėms.

Žinoma, tada tuoj iškyla klausimas, o kas gi yra tauta. Daugeliu atveju tai visai aišku ir be gilių studijų ir tikslių definicijų. Aišku, kad vokiečiai, prancūzai, lenkai, lietuviai, latviai yra tautos. Tačiau jau ginčijama, kas yra kašubai — ar tai atskira tauta, ar tik lenkų tarmė. Ar yra gudų tauta, ar jie

---

7 Shafarevich, p. 100.

tik rusų tautos dalis? Ar makedonai yra bulgarai, ar atskira tauta? Pagaliau kas yra lietuvių kilmės, bet gudiškai kalbantys Rytų Lietuvos gyventojai, kurie save nelaiko nė gudais, nė lietuviais, nė lenkais, bet, nepriskirdami savęs jokiai tautai, vadina save „vietiniais" („tuteiši")? Kam juos bei jų gyvenamą Gardino-Brėslaujos kraštą būtų teisinga priskirti?

Net ir palikus šiuos klausimus tuo tarpu be atsakymo, jei sutarsime, kad apsisprendimo teisė priklauso vien tik tautoms, tai jau bent problemą žymiai susiaurinsime. Be to iš tokio sutarimo kils keletas svarbių išvadų.

Tada turėsim atmesti bet kurios tautos suskaldymą į kelias valstybes ar tarp kelių svetimų valstybių. Jei apsisprendimo vienetas yra tauta, tai seka, kad kompaktiškai gyvenanti tauta gali sudaryt tik vieną valstybę. Tarp Pirmojo ir Antrojo Pasaulinių karų dalis Ukrainos ir dalis Gudijos priklausė Sovietų Sąjungai, kita jų dalis Lenkijai; dalis Lietuvos buvo nepriklausoma valstybė, kita dalis Lenkijos okupuota ir aneksuota. Pagal tautų apsisprendimo principą tokie tautų suskaldymai visiškai nepriimtini. Lygiai nepriimtinas Vokietijos, Korėjos, Kinijos suskaldymas. Pagal tautų apsisprendimo principą tos tautos turi pilną teisę vėl susijungti į vieną valstybę, nes apsisprendimo subjektas yra visa tauta, o ne jos dalys. Tad apsisprendimo teisę turi tik visa Vokietija, bet ne Rytų ir ne Vakarų Vokietijos.

Kitas pavyzdys tai Moldavijos Sovietų Socialistinė Respublika. Moldavų tautos nėra, todėl, jei Sovietinės imperijos galybė susvyruotų, nebūtų jokio reikalo atsiklausti gyventojų valios dėl to krašto likimo. Moldavai yra rumunai, tad galimas tik vienas sprendimas — jų kraštas turi grįžti Rumunijai. Tik kartu su visais kitais rumunais, sujungtoje Rumunijoje, moldavai turi apsisprendimo teisę sprendžiant Rumunijos likimą.

5. *Nepriklausomybė, valstybių sąjunga, jungtinė valstybė ar autonomija*

Tautų apsisprendimo principas nereikalauja, kad kiekviena tauta sukurtų savo nepriklausomą valstybę. Tai tik vienas iš galimų sprendimų, kurį tauta gali pasirinkti. Ji gali jungtis su kuria nors kaimynine valstybe ar su keliomis kaimynėmis į valstybių sąjungą — konfederaciją arba į glaudesnę jungtinę valstybę — federaciją. Pagaliau ji gali pasitenkinti politine ar tik kultūrine autonomija kitos valstybės ribose.

Kultūrinę autonomiją turėtų gauti ne tik atskiros, kompaktiškai gyvenančios tautos, bet ir visos tautinės mažumos, kurioms apsisprendimo teisė negalėtų ir neturėtų būti taikoma.

Teisę sukurti savo nepriklausomas valstybes pripažįstant vien tik tautoms, vistik neišvengsim naujų miniatiūrinių valstybėlių atsiradimo. Šalia nuo viduramžių užsilikusių San Marino, Andoros, Monako ir nuo Vokietijai susijungiant likusių jos skeveldrų Liuksemburgo ir Lichtenšteino, paskutiniu metu, kolonializmo likvidavimo eroje atsirado dar daugiau naujų mažyčių valstybėlių. Tai daugiausia salos: Grenada, Naurus, Sao Tomė ir Prinsipė, Seišėliai, o Afrikos žemyne Džibutis ir kitos.*(8)* Tų valstybėlių atsiradimas nemažai prisidėjo prie Jungtinių Tautų paveikumo ir prestižo sužlugdymo ir žymiai pakenkė tautų apsisprendimo populiarumui.

Paimkime kraštutinį pavyzdį. Pagal 1959 m. gyventojų surašymą Latvijoje gyveno 185 lybiai.*(9)* Prieš kalavijuočių

8 Grenada turi 111.000 gyv., Naurus tik 7.300, Sao Tomė ir Prinsipė 82.000, Seišėliai 59.000, Džibutis 110,000. Be to 1978 m. nepriklausomybę gavo Tuvalu su 7.000 gyv. ir Dominika su 80.000.

9 J. Rutkis, *ed., Latvia, Country and People* (Stockholm: Latvian National Foundation, 1967), p. 303.

užkariavimą, 12-13 amžiuje lybiai buvo reikšminga tauta, gyvenusi Vidžemėje ir Kurše, beveik visu Rygos įlankos pakraščiu. Dabar šis lybių tautos likutis gyvena tik pačiame Kuršo pusiasalio smaigalyje. Tokia maža lybių tautos liekana, aišku, negalės ilgam išlikti. Nors lybių ištirpimas yra nebeišvengiamas, nėra jokio reikalo tą procesą skubinti. Būtų neteisinga ir žiauru dar išlikusius lybius versti latviais ar kuo kitu. Priešingai, jų kalba, kuri gimininga estų ir suomių kalboms, jų kultūros palikimas yra verti kuo ilgiau išlaikyti, nes ir lybiams tinka Aleksandro Solženicino mintis, kad „Tautos yra žmonijos turtas, jos kolektyvinės asmenybės. Pati mažiausia iš jų žėri savitomis spalvomis ir neša savyje dieviškojo plano savitą aspektą".*(10)*

Bet ar dėl to lybiai turėtų atsiskirti nuo Latvijos ir sudaryti savo atskirą valstybėlę? Tikrai ne. Tokiu atveju šis brangintinas ir kiek tragiškas lybių tautos likutis taptų tik pajuokos objektu. Tautų apsisprendimo teisė ir tautinių valstybių idėja, nuvesta iki tokio kraštutinumo, būtų paversta nesąmone ir sukompromituota.

Lybių apsisprendimo teisė gali būti vykdoma Latvijos valdžiai tariantis su jais dėl jų kultūrinės autonomijos apimties.

Peršasi išvada, kad būtų netikslinga pripažinti mažoms tautelėms teisę steigti savo nepriklausomas valstybėles. Turėtų būti sutarta riba, kokio didumo tauta turi teisę į nepriklausomybę ir kuri yra tam jau per maža. Tautai su *milijonu kompaktiškai savo krašte gyvenančių tos tautos* žmonių turėtų būti pripažinta teisė sudaryti nepriklausomą valstybę. Bet estai tos ribos jau nebepasiektų. Tad gal užtektų ir mažesnio skaičiaus, bet mažesnė kaip pusės milijono tauta tikriausia jau būtų per maža nepriklausomam gyvenimui.

---

10 Cituota iš Max Hayward „Introduction" rinkinyje *From Under the Rubble* (Boston: Little, Brown & Company, 1975), p. viii.

Atrodo, kad sutarta riba turėtų būti kur nors tarp milijono ir pusės milijono žmonių.

Išskyrus skaičių, kitų kvalifikacijų neturėtų būti reikalaujama. Dabar, kai vos iš akmens amžiaus beženginančios Papua-Naujoji Gvinėja ir Solomonai gavo nepriklausomybę, būtų neteisinga reikalauti kokio nors kultūros, visuomeninės struktūros ar krašto ekonomikos pažangumo laipsnio. Taip pat nėra būtina reikalauti kokios nors geografinės padėties. Net iš visų pusių kito krašto apsupta valstybė gali būti nepriklausoma, kaip tai parodė Lesoto karalystė per dešimtį metų, nuo 1966 iki 1976, būdama kaip kokia sala iš visų pusių Pietų Afrikos apsupta.*(11)*

Čia tačiau jau prieiname kitą tautų apsisprendimo teisės ribą, kitą jos išimtį. Norint išlaikyti pastovią taiką, reikėtų sutarti, kad kiekvienos valstybės teritorija būtų vientisa, kad nebūtų atskirų, sausuma nesusisiekiančių jos dalių. Patirtis parodė, kad perskeltos valstybės dalys arba siekia susijungti, sudarydamos pavojų jas skiriančiam kraštui, arba jos pradeda eiti savais keliais ir, būdamos geografiškai atskirtos, pagaliau ir politiškai atsiskiria. Taip po Pirmojo Pasaulinio karo tiek demokratinė, tiek vėliau nacinė Vokietija negalėjo susitaikyti su Lenkijos koridoriumi, kuris atkirto nuo jos Rytprūsius. Pagaliau Vokietijos siekimas atstatyti sausumos ryšį su Rytprūsiais buvo tiesiogine Antrojo Pasaulinio karo priežastimi.

Anglai, pasitraukdami iš Indijos, nusileido musulmonų reikalavimui atskirti jų gyvenamas sritis ir iš jų sudaryti islaminę Pakistano valstybę. Pakistanas buvo sudarytas iš dviejų nesusisiekiančių dalių — Vakarų ir Rytų Pakistano. Jos buvo per toli viena nuo kitos, kad galėtų tikėtis kada nors susijungti — jas skyrė Indija visu savo platumu.

11 Kai 1976 m. Pietų Afrika suteikė nepriklausomybę Transkėjai, Lesotas gavo, nors ir nepripažintą, antrą kaimyną ir jo apsupimas pasibaigė.

Pagaliau geografinis Pakistano perskyrimas baigėsi vienu iš žiauriausių išsivadavimo karų po Antrojo Pasaulinio karo, kai Rytinis Pakistanas atsiskyrė nuo Vakarinio ir tapo nepriklausomu Bangladešu.

Tokios patirties jau turėtų būti gana. Negalima vėl leisti susidaryti sąlygoms, kurios jau kartą buvo viena iš svarbių pasaulinio karo priežasčių. Todėl būtų neleistina klaida grąžinti Vokietijai Rytprūsius. Taip pat negalima juos palikti nemažiau tolimai Rusijai. Principas, kad viena tauta sudaro tik vieną valstybę taikytinas tik tada, kai tauta gyvena kompaktiškai, vienoje teritorijoje.

Nesusisiekiančiai su pagrindiniu tautos kamienu, atskirtai jos daliai turbūt būtų tikslingiausia pripažinti apsisprendimo teisę kaip atskirai tautai, išskyrus tačiau teisę jai grįžti prie savo tautos pagrindinės valstybės. Tokiu atveju Rytprūsių gyventojai galėtų pasirinkti ar sukurti savo atskirą, nepriklausomą Prūsijos valstybę, ar sudaryti kokį nors valstybinį ryšį su viena iš savo kaimynių — Lietuva arba Lenkija, bet ne su Vokietija ir ne su Rusija. Priklausomybė Vokietijai ir vėl sudarytų nuolatinę grėsmę Lenkijai, o priskyrimas Rusijai jau dabar sudaro mirtiną pavojų visoms trims Baltijos tautoms.

Jei būtų sutarta reikalauti visų valstybių teritorinio vientisumo, tai žinoma negalėtų liesti pakraščio salų, nes čia tarpe jų ir žemyno valstybės nėra kito krašto, kuriam toks ryšys galėtų sudaryti pavojų.

6. *Apsisprendimo pakeitimas ar patvirtinimas*

Tautų apsisprendimo teisė negali būti vienkartinė. Tauta, kartą ta teise pasinaudojus, jos nepraranda. Apsisprendus būti nepriklausoma tauta gali vėliau sudaryti sąjungą su kita kaimynine valstybe, arba, priešingai, kartą sudarius sąjungą gali ją nutraukti ir tapti nepriklausoma.

Todėl Lietuvos Diplomatinė tarnyba be reikalo taip griežtai, iš principo yra nusistačiusi prieš sugestijas, susida-

rius tinkamoms sąlygoms, pareikalauti naujo lietuvių tautos apsisprendimo, pravedant tarptautinėje priežiūroje plebiscitą Lietuvoje. Tiesa, lietuvių tauta 1918-1920 m. apsisprendė už nepriklausomybę. Taip pat tiesa, kad ji to savo apsisprendimo niekada nepakeitė. Lietuvos prijungimas prie Sovietų Sąjungos buvo tiesioginė slaptų Molotovo-Ribbentropo susitarimų išdava. Kraštui esant svetimos kariuomenės okupuotam, vadinamojo Liaudies seimo rinkimai ir to seimo nutarimai buvo grubiai suklastoti. Sovietų Sąjungos viešpatavimas Baltijos kraštuose remiasi ne kokia nors teise, bet tik gryna jėga ir prievarta.

Tačiau iš to dar nekyla išvada, kad lietuvių tauta neturėtų teisės savo apsisprendimą už nepriklausomybę dar kartą patvirtinti arba pasisakyti už sąjungą su kitomis valstybėmis, pavyzdžiui už sąjungą su Latvija ir Estija, ar už dar kokią kitą, ar net, jei tokia būtų tikra jos valia, už laisvą ir teisėtą įsijungimą Sovietų Sąjungon. Žinoma, net ir teisėtai įsijungusi į Sovietų Sąjungą, Lietuva bet kada galėtų iš jos pasitraukti. Ir tai ne vien tik dėl to, kad pagal 1977 m. S.S.R.S. konstitucijos 72 skyrių kiekviena sąjunginė respublika sau tą teisę yra pasilaikiusi, bet todėl, kad apsisprendimo teisė yra nelygstama ir tauta negali jos atsisakyti ar kitaip ją prarasti.

Iš to seka, kad tauta, kuri turi teisę į nepriklausomybę, gali sudaryti su kita tauta tik valstybių sąjungą — konfederaciją, bet ne jungtinę valstybę — federaciją. Konfederacijoje ją sudarančios valstybės savo suverenumą pasilaiko, o federacijoje jį perleidžia bendrai, jungtinei valstybei. Todėl klaidinga kalbėti apie Baltijos federaciją ar Jungtines Europos Valstybes. Gali būti sudaryta tik Baltijos valstybių sąjunga ar Europos sąjunga, nes jas sudarę tautos negalės prarasti savo apsisprendimo teisės. Bet kuri iš jų, jei norės, galės iš sąjungos pasitraukti. Federacija yra tinkama tos pačios tautos valstybiniams junginiams — Jungtinėms Amerikos Valstybėms, Vokietijai, Brazilijai. Federacinį ryšį

su kitomis tautomis gali sudaryti tik tos tautos, kurios yra per mažos savo nepriklausomam valstybiniam gyvenimui.

7. *Tautų apsisprendimo vykdymas*

Nepriklausomybės klausimas turėtų būti sprendžiamas plebiscitu, o komplikuotesni klausimai, kaip konfederacijos sutartys, federacijos nuostatai, autonominiai statutai, turėtų būti plebiscitais tvirtinami ar atmetami. Nors ir plebiscitai gali būti suklastoti, vistik juos lengviau nuo klastos apsaugoti, negu tautos atstovų rinkimus. Juo labiau nepatikimi kokių nors komitetų sprendimai.

Teisingam plebiscitui reikia kelių būtinų sąlygų. Pirmiausia, negalima pripažinti jokio plebiscito, jokio tautos apsisprendimo, kai krašte yra svetima kariuomenė. Šį principą pirmasis iškėlė Vladimiras Leninas antrąją dieną po bolševikų revoliucijos savo pasiūlytame Dekrete apie taiką 1917 spalio 26 d. (lapkričio 8 d.)*(12)*.

Jis, žinoma, turėjo savo išskaičiavimų. Tuo laiku Vokietija, remdamosi tautų apsisprendimo teise, norėjo atskirti nuo Rusijos savo okupuotus kraštus: Lenkiją, Lietuvą ir Kuršą, taikydama juos arba sau prisijungti arba bent pasilaikyti savo įtakoj. Leninas apsisprendimo vokiečių kariuomenės priedangoje nepripažino. Tačiau, kokie būtų buvę jo išskaičiavimai, pats principas yra teisingas. Kai krašte vyksta apsisprendimo plebiscitas, jame gali būti tik sava arba aiškiai bešališka tarptautinė kariuomenė. Toks plebiscitas turėtų būti vykdomas tarptautinėje priežiūroje ir jis turėtų būti atviras užsienio spaudai, radijui bei televizijai.

Savaime suprantama, kad krašto ir tautos likimą gali spręsti tik tikri, senieji krašto gyventojai, o ne naujai įkurdinti ar įsikūrę kolonistai. Taip pat aišku, kad išvaryti ar

12 V.I. Lenin, *Collected Works* (Moscow, Progress Publishers, 1964), Vol. 26, p. 250.

išvykę senieji krašto gyventojai turi teisę grįžti į savo tėvynę. Tai net ne politinė, bet paprasta, nelygstama žmogaus teisė, įrašyta Visuotinoje žmogaus teisių deklaracijoje.

8. *Teritorinių ginčų sprendimas*

Pagaliau lieka turbūt painiausi klausimai — kokiose sienose vykdytinas tautos apsisprendimas ir kaip išvis taikingai spręsti daugybę sunkių teritorinių problemų. Rytų ir Vidurio Europos tautoms išsivadavus iš Sovietinės imperijos, chaosui ir anarchijai išvengti yra galimas tik vienas sprendimas — laikytis dabartinių sienų tarp Rytų Europos valstybių, tarp Sovietų Sąjungos respublikų ir tarp kitų jos tautinių administracinių vienetų, kol tos sienos bus nusistatyta tvarka pakeistos. Išimtis turėtų būti tik tie kraštai ir tos sienos, kurių dabartinė padėtis nėra pripažinta. Tokie yra trys atvejai:

1. Lietuva, Latvija ir Estija turi teisę atsistatyti nepriklausomomis valstybėmis savo 1920 m. taikos sutarčių su Sovietų Rusija pagrindu ir tų sutarčių nustatytose sienose.

2. Kinija turi teisę atsiimti pasienio upių salas ir kitas teritorijas, kurias rusai laiko užgrobę, laužydami savo pačių kinams primestas sutartis ir nesilaikydami tarptautinės teisės nuostatų apie upėmis išvestas sienas.

3. Japonija turi teisę atsiimti Antram Pasauliniam karui baigiantis sovietų okupuotas salas, nes Sovietų Sąjunga nepasirašė taikos sutarties su Japonija ir todėl neturi jokio teisėto pagrindo tas salas pasilaikyti.

Kitus teritorinius klausimus tektų spręsti kiekvieną atskirai.

Geriausia, kai dvi šalys pačios gali susitarti dėl sienų, tačiau jei jos susitarti nepajėgia, tarptautinė teisė ir praktika žino keletą taikingų ginčo sprendimo priemonių. Svarbiausi

iš jų yra ginčijamų apylinkių plebiscitas ir arbitražas, kai ginčą sprendžia trečia šalis ar pakviestas asmuo.

Arbitražu 1921 m. buvo nustatyta siena tarp Lietuvos ir Latvijos. Ją išvedė abiejų šalių pakviestas arbitražo komisijos pirmininkas škotas James Young Simpson. Nė viena šalis jo sprendimu nebuvo patenkinta. Ypač nelaimingi buvo lietuviai, nes lyginant su senąja, istorine siena tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kuršo, Lietuva daug daugiau teritorijos prarado, negu gavo.

Prabėgo eilė metų ir abi šalys susigyveno su Simpsono sprendimu. Dabar Lietuvos-Latvijos siena yra visuotinai priimta. Retenybė rasti tokį kraštutinį nacionalistą lietuvių ar latvių tarpe, kuris norėtų tą sieną keisti.

Iki šiol jei dvi valstybės negalėdavo dėl sienų susitarti, o taip pat jei nesutardavo dėl arbitražo ar kokio kito taikingo metodo ginčui spręsti, joms likdavo tik griebtis ginklo. Išsivadavusioms Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos tautoms toks teritorinių klausimų sprendimo būdas būtų pražūtingas. Jos turėtų iš anksto susitarti, kad tarp jų paskutinė ir galutinė teritorinių ginčų sprendimo priemonė bus privalomas arbitražas, o iki sutartimis, plebiscitais ar arbitražu bus išvestos naujos sienos, liks galioje dabartinės valstybinės ir tautinių administracinių vienetų ribos.

Bet sutartys ir teisė, kurių neremia paveiki jėga, lieka tik gerais norais. Kas gi užtikrins, kad susitarimų bus laikomasi, kas sulaikys tuos, kurie norės prieš silpnesnį griebtis ginklo?

Pašalinių jėgų nėra ko ieškoti. Taiką išsivadavusioje Rytų ir Vidurio Europoje turėtų užtikrinti jos pačios tautų santarvė. Jos rėmuose turėtų būti susitarta dėl tautų apsisprendimo teisės išvadų bei apribojimų ir dėl taikingo ginčų sprendimo. Jos uždavinys būtų taip pat prižiūrėti ir garantuoti tų susitarimų vykdymą.

Šios santarvės branduolį ir jėgą sudarytų jos didžiausios ir stipriausios tautos: vokiečiai, rusai, ukrainiečiai ir lenkai. Jei bet kurios trys iš jų (o geriausia visos keturios) galėtų

susitarti ir pasiimti atsakomybę už tautų apsisprendimo ir taikingo ginčų sprendimo vykdymą, tada būtų galima tikėtis, kad Rytų ir Vidurio Europa nenuslys į chaotišką visų karą prieš visus.

Vakarų Europos teritoriniai konfliktai pasibaigė, kai vokiečiai ir prancūzai susitarė. Kiti turėjo prie naujos padėties prisiderinti. Taip būtų ir Rytų Europoje, jei susitartų vokiečiai, rusai, ukrainiečiai ir lenkai.

Jei Rytų Europos didžiosios tautos nepajėgs pakilti virš savo siauro tautinio egotizmo, jei iš jų tarpo neatsiras bent trijų didžiųjų, kurios būtų didelės ne tik savo plotu ir gyventojų skaičiumi, bet ir savo pramatymu bei išmintimi, tai maža vilties, kad Rytų Europos tautos, net ir laisvę atgavę, ją ilgam išlaikytų. Nors Sovietinė imperija pagaliau ir subyrėtų, Rusijos galybės sužlugimas negalės ilgai užtrukti. Vistiek rusai liks didžiausia Rytų Europos tauta, ir Rusija, net ir kitoms tautoms atsiskyrus, liks plotu didžiausia pasaulio valstybė. Jei Rytų Europa nesukurs sau pastovios taikos sistemos, Rusija netrukus vėl pradės rinkti vieną po kitos iš jos valdžios ištrūkusias, savo tarpe besipešančias tautas. O pasaulis tik atsidus su palengvėjimu, kad Rytų Europon vėl grįžta taika ir ramybė.

Mes išeivijoje negalime sudaryti kokių nors sutarčių, kurios įpareigotų mūsų tautą tėvynėje ar ateities atstatytą Lietuvos valstybę. Tokios galios neturi joks veiksnys, joks išlaisvinimo komitetas. Tačiau mes galime paruošti dirvą sprendimams ir net galime įsipareigoti vieną ar kitą projektą mūsų tautai tėvynėje siūlyti. Todėl manau, kad būtų prasminga ir naudinga pradėti dialogą ar daugiašales diskusijas su kitų Rytų Europos tautų išeivijos intelektualiniais ir politiniais vadovais šiame straipsnyje paliestais klausimais.

APŽVALGOS IR KRITIKA

GYVOS BĖDOS SU GYVAIS LAVONAIS

Kosto Ostrausko vaiduokliškos dramos

Vėliausioji Kosto Ostrausko knyga, *Čičinskas* (išleista Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondo 1977 m.), sudaryta iš trijų, skirtingais laikotarpiais parašytų sceninių veikalų. Titulinė drama *Čičinskas* pirmą kartą pilnumoje pasirodo šioje knygoje. (Pirmoji jos dalis buvo atspausdinta 1975 m., *Metmenų* Nr. 29.) Dvi trumpos vienveiksmės dramos, autoriaus irgi parinktos šiai knygai, daug anksčiau parašytos.

Mikrodrama *Lozorius* buvo atspausdinta 1971 m. *Metmenų* Nr. 22 ir tais pat metais pastatyta Santaros-Šviesos suvažiavime Tabor farmoje. O mikrodrama „Šaltkalvis", jau prieš 20 metų atlikta Čikagoje per radiją, pasirodė 1957 m. *Aidų* Nr. 9.

Nors šių dramų pirmą pasirodymą skiria ilgi metų tarpai, jas visas tris jungia „šmėkliškas" elementas, vidinio nerimo sudaryta įtampa, „kontroversinė" idėjinė tematika ir stilius. Jose visose figūruoja žymūs numirėliai, kurie pabudinti sudrumsčia gyvųjų pasaulį: prisikėlęs Lozorius, kape sunerimęs Vincas Kudirka ir žemės išmestas „gyvas lavonas" Čičinskas.

* * *

„Šaltkalvis", parašytas Vinco Kudirkos 100 metų gimimo sukakties proga, šioje knygoje „šiek tiek peržvelgtas stilistiškai" (anot autoriaus pasisakymo įvadinėj pastaboj), yra paremtas istoriniu faktu, kaip ir „Čičinskas".

1903 metais Naumiesčio policijos viršininko Gorelovo pasamdytas šaltkalvis Zalevskis iškirto iš Vinco Kudirkos paminklo įrašo „Tautiškos giesmės" (Tautos himno) žodžius. Jis tą darbą atliko akloj tamsoj, fizinėj ir dvasinėj, nežinodamas ką daro. Tik pabudinto vaiduoklio kalimas naktį, kapuose, pabudino jo sąžinę.

Dramos veiksmui įdomią perspektyvą sudaro žiūrovo, ar skaitytojo, visažinystė, o veikėjų, dalyvaujančių šiame istoriniame

veiksme, beveik visiška ignoracija. Jie net nežino, kas yra Kudirka, niekad negirdėjo jo „Tautiškos giesmės" žodžių.

Šioj dramoj yra tik du veikėjai: šaltkalvis ir jo žmona. Tarp jų vyksta du trumpi pašnekesiai (tai ir visas veiksmas) — vienas jų vidurnaktį, kitas brėkštant, prieš gaidžiams pragįstant. Nakties ir ankstyvo ryto metas čia simbolizuoja tamsios tautinės kultūros laikus ir aušrą, tautinį atgimimą.

Išorinė vaidinimo forma realistinė. Tai „tipiškas" dialogas tarp vėlai naktį grįžusio, kiek įkaušusio vyro ir jo bumbančios žmonos. Kalba itin kasdieniška, paspalvinta dar neišravėtais slavizmais iš anų laikų, bet tai panašiom situacijom būdingas žargonas:

> *Vėl smuklėje tupėjai? . . Ale tavo ir istorijos! . . Susimildamas! . . Kur ne. O degtine trenkia kaip nuo traktieriaus. . . Jeigu jau kartą sumislijai meluot, tai bent iš anksto apdūmok.*

Bet veikėjai, nors ir realistiškai atvaizduoti, yra kartu ir simboliški, kaip ir kitose Ostrausko dramose. Žmona simbolizuoja tamsią, grubiai materialistinę, konformistinę visuomenę, kuri tik paviršutiniškai laikosi etinių ir religinių tradicijų. Ji nepatenkinta, kad vyras ėjo į kapus; „šitaip nabašninkui ramybės neduoti", o vis tiktai paklausia: „Bet sumokėjo?" Sužinojusi, kad tai buvo valdžios įsakymas, visai nurimsta: „A, tai, matyt, taip reikėjo".

O šaltkalvį kankina abejonės, baimė ir sąžinės balsas. Visas dramos veiksmas ir vyksta jo sąmonėj. Jis simbolizuoja bundančią lietuvišką visuomenę, išalkusią rašto, savos tautinės kultūros: „Taip apmaudu, kad negaliu susidoroti su druku". Jis pabudęs girdi, kaip kapuose kala ir kala. Bet tai jo galvoje „kūjais tvoja", net „žiežirbos eina". Žmona nieko negirdi: „Kur čia girdėsi, kas girtoj galvoj skamba". . . „O kad pilsiu viedrą vandens. . . — tai visos žiežirbos užges". (Taip ji užgesintų sąmonės prošvaistes.)

Bet pabudintas sąmonės balsas nenutyla. „Kai suima galvą, visokios mintys lenda". Nors šaltkalvis dar tamsus, beraštis, jam ima kalbėt Vinco Kudirkos tautinio atgimimo idėjos. Jis prisimena sunkiai ant paminklo išskaitęs kai kuriuos žodžius „tiesa, vienybė, rodos dar ir meilė".

Taip konkrečioj formoj, kasdieniniam dialoge tarp pagiriojančio šaltkalvio ir jo grubios žmonos, į kurį dramatiškai įsibrovė

vaiduokliškas kalimas, išreiškiamos istorinio momento idėjos. Bet tos pačios metaforos tinka ir mūsų laikams.

Ar ne pranašingai apie mūsų spaudos tamsybę byloja ta žiopla moterėlė, pasipiktindama „pornografija" paminklo įraše? „Meilė? to dar betrūko! Jau visai lyg paleistuvis nušnekėjai. Kas gi blevyzgas ant paminklo rašys". O sužinojusi, kad tikrai tas žodis paminkle buvo įrašytas, pateisina policijos viršininko „cenzūrą".

— Ko čia dabar suki durną galvą: kas buvo, tą ir iškirst reikėjo.

— Sakai, rėikėjo? Ale kaži kodėl?

— Ogi todėl, kad apie meiles, tiesas ar kitus niekus ant akmens prišnekėjo.

Šiais laikais tų žodžių ironija tiek pat kandi, kaip ir 1958 metais. . . O tos moterėlės simbolinį patarimą „tik gulk ir tylėk, greičiau praeis tas kalimas galvoj" daug kas norėtų pasiūlyt ir dabartiniams nenuoramoms, kuriems „visokios mintys" į galvą lenda.

Su šia centrine metafora „kalimu galvoj" tiek daug pasakyta trumputėj mikrodramoj!

Nei žiūrovui, nei pačiam veikėjui tikrai neaišku, ar tas kalimas yra šmėklos darbas kapuose, ar tik skamba girtoj galvoj, ar tai sąmonės balsas. Dramatinė situacija čia dvilypėj plotmėj, ji ir kasdieniška ir nekasdieniška, vaizduojama tikrovė ir reali ir nereali. Čia, kaip ir kitose Ostrausko dramose, negalima atskirti, kur baigiasi buitinė tikrovė ir kur prasideda iliuzinė realybė. Bet vis tiek tas šmėkliškas kalimas konkrečiai prabyla ir šaltkalviui ir žiūrovui, kaip kūju į galvą, net žiežirbos lekia!

* * *

„Lozoriuje" irgi susikerta kelios realybės plotmės. Aplinka ir veikėjai pavaizduoti realistiškai, bet situacija išskirtinė, nebuitinė. Visas veiksmas — įtemptas laukimas (kaip *Waiting for Godot* ar *Les Chaises* dramose). Kada gi Lozorius prakalbės, ištars žodį iš „anapus", „pirmą pirmutinį žodį. . . (gal ir paskutinį), kurio dar niekas negirdėjo"?

Marija ir Morta, Lozoriaus seserys, — dvi kasdieniškos moterys, kurios kalba ir nesusikalba, kapojasi aštriom „seseriškom"

replikom, kimba viena kitai į plaukus. Bet žiūrovui ar skaitytojui iš anksto aiškūs jų tradiciškai nusistovėję charakteriai ir metaforiški prototipai. Marija simbolizuoja jausmą, dvasingumą, idealizmą. Morta — praktišką protą, aktyvią veiklą, realizmą.

Ištikima savo rolei, Morta viską „daro", atveria duris, uždega žiburį (minties simbolis). Ji „žiūri ir mato". O Marija „jaučia" — ji alpsta, lieja džiaugsmo ašaras, puola ant kelių, apkabina Lozoriaus kojas, jį glamonėja.

Bet tradicinis palankumas idealistei Marijai čia persveriamas realistės Mortos pusėn. Ji geriau viską žino, ji mąsto, dvejoja, subtiliau viską supranta. (O gal nereikėjo Lozoriaus prikelti, gal jis ir negali nieko pasakyt, o gal nenori.)

Naiviai sentimentalią Mariją, „smilkalais nuolat besirūkinančią", Morta gyva liaudiška kalba kaltina „dykaduonyste, puikybe, veidmainyste", demaskuoja jos davatkišką laikyseną.

— *Viskas Viešpaties rankose.*
— *Ir tu rankas turi. . .*
. . . . . .
— *Tuštybė.*
— *Žinoma, — kai pilvas pilnas.*

O štai ir visai „kaimiškai" jai užkerta: „Tu, mergele, jau visai išpuikai. Dyka duona šikną drasko".

Yra ir daugiau panašių „deimančiukų" iš mūsų kaimiškos šnekos. Šiuo atžvilgiu visos trys dramos labai „lietuviškos"! Kalba čia tiesiog išsišoka savo liaudišku natūralizmu, sudarydama kontrastišką foną išskirtinės reikšmės, ar siurrealistinės plotmės, įvykių vaizdavimui. Autorius ją čia ir kitose savo dramose kontrapunktiškai naudoja, žaisminga ironija pagyvinęs, jausmų ir proto lygsvarai palaikyti, nuotaikai išbalansuoti. Čia jo stiliaus savita stiprybė.

Kita jo stiprybė yra sceniškumas. Jei „Šaltkalvis" ypač tiko radijo vaidinimui, nes ten buvo stiprus garsinis efektas — vaiduokliškas kalimas, tai „Lozorius" yra turtingas ir dramatiškais garsais ir šviesos-tamsos efektais ir išraiškiais judėsiais, gestikuliacija.

Scena visą laiką judri. Galima atpasakot veiksmą, visai neliečiant dialogo. Pakylant uždangai, scenoj tamsu, triukšmingi

minios garsai už durų, moterys įneša Lozorių, suvyniotą kaip mumiją, pasodina ant suolo, atremia į stalą. Marija jį glamonėja, paskui pradeda išvynioti jį iš „vystyklų". Seserys susikimba už plaukų. Lozorius bando keltis, sukniumba, bando žiotis, negali. Marija griebia jį už burnos, ima žiodyti, Lozorius spiriasi, pasigirsta gilus kriokimas, gal jis prakalbės. Marija įsikimba nagais į jo krūtinę, stveria jį už gerklės. Morta bando ją atplėšt nuo Lozoriaus, *ta purto Lozorių, kad jis prakalbėtų. Lozorius ima keltis,* nežmoniška jėga nubloškia Mariją, ta griūva, bando keltis, apalpsta. Lozorius sukriokia baisiu balsu NE! ir kaip statula sunkiu žingsniu, susiėmęs savo vystyklus, išeina pro duris. Gal jis grįžta atgal į kapus.

Plikas veiksmas, be dialogo, yra grubus, groteskiškas, bet beveik viską pasako savo primityvumu, kaip kokia viduramžių misterija, tik išvirkščia. Dialogo žodžiai irgi paprasti, bet prasmingi.

Marija: — Ką matei? . . . Sakyk, ką matei? . . Dangų? . . . Pragarą?
Morta: — Gal nieko?

Pirmasis Lozoriaus atsakymas (autoriaus pastaboj apibūdintas „kaip pirmykščio žmogaus pačios pirmos pastangos prakalbėt") — tai skausmingas, kriokiantis „aaa". O lauktasis žodis — didžiabalsis NE!

Taip kaip ir Becketto ar Ionesco minėtose dramose, įtemptas laukimas ir čia pasibaigia gūdžia tuštuma, kuri tik išryškina apviltą antgamtinės būties ilgesį.

Suvyniotas ir suraišiotas Lozorius, kaip vaizdingas sceninis objektas, yra konkretus simbolis visatos mįslės, kurią prasmės pasiilgęs žmogus bando atnarpliot. Bet žmogiški žodžiai nepajėgia visatos mįslės išreikšt.

Lozorius lyg tik gimęs, nors jau miręs. Jis kaip naujagimis ir kaip mumija suvystytas vystyklais, kuriuos Marija atvynioja. Braunasi mintis: kaip netoli nuo lopšio iki karsto, o taip pat koks mažas atstumas tarp pirmykščio žmogaus aksėjimo, pačios žmogaus kultūros pradžios, ir jau dabar puvėsiais trenkiančios civilizacijos (tarp „aaa" ir „NE"). Dar taip menkas žmogaus žinojimas, o jau prieita prie būties stebuklingumo neigimo.

Lozorius prisikėlė. „Bet ar jis gyveno?", klausia Morta. Ar jis tikrai gyveno kaip žmogus? Kaip akmens statula, jis išeina iš scenos sunkiais *Don Juan* komendanto žingsniais atgal į kapus, lyg numiręs tikėjimas.

* * *

„Čičinskas" — nauja ir sudėtinga drama, kurioj irgi, simbolinėm priemonėm, keliamos reikšmingos egzistencinės problemos. Tai mitu paremtas veikalas, kurio faktai ir legendos paimti iš netolimos Lietuvos praeities. Jie sukasi apie spalvingąjį Upytės paseniūnį, bajorą Sicinskį, žmonių pramintą Čičinsku.

Čičinsko asmeny susijungia vešliai išbujojęs mitas ir istorijoj įstrigęs menkavertis charakteris. Iš smulkaus XVII a. bajorėlio, „bambizo", lemtingu momentu seime ištarusio „veto", per kelis šimtmečius „liežuviai ir plunksnagraužiai" nukalė didelį piktadarį, kurį nutrenkė perkūnas, o jo dvarą nugramzdino į liūną. Anot XIX a. pasklidusių padavimų, jo lavono nepriėmė žemė ir jis buvo laikomas bažnyčios rūsy po raktu. O jo šmėkla šėlo naktimis vaidenosi, „botagu šokindama plikas mergas kapuos", iš Dievo tyčiodamasi, šaudė į dangų ir į mišias laikantį kunigą, į ostiją.

Apdainuotas Maironio ir Mickevičiaus, kuris jau 1825 m. panaudojo visus tuo laiku žinomus padavimo variantus, šis mitu tapęs istorinis asmuo pagavo ir Ostrausko vaizduotę, suteikdamas jam eilę galimybių supinti realistinės ir nerealistinės tikrovės plotmes į daugialypę iliuzinę dramos tikrovę. Mitas taip pat sudarė progą įvesti daugialypę laiko sąvoką.

Dabartis tai XIX amžiaus vidurys, 1865 m., kai Čičinsko lavonas atsibunda rūsy. Praeitis — 1652 m. žiema, epizodas iš tikrojo Čičinsko gyvenimo. O trys šimtmečiai padavimų (legendinės tikrovės anstatas virš istorinės tikrovės) yra ir praeitis ir dabartis ir ateitis, tai Čičinsko, kaip mito, nemirtingumas, jo „šlovė". Rūsy jam vis ta pati valanda — vidurnaktis, amžinybė. Jis mato kartu ir dabartį ir praeitį ir ateitį: žino, ką apie jį rašys „ksiądz Maculewicz" — Maironis, ką jau buvo tada parašęs savo baladėj Adomas Mickevičius.

* * *

Istorinę ir legendinę medžiagą, susijusią su Čičinsku, Ostrauskas panaudoja tiksliai, iki smulkių detalių, net ir Čičinsko

„gyvojo lavono" aprašyme. Tai suteikia dramai daug konkretumo.

. . .liesas, išdžiūvęs kaip šakalys, pageltusi veido oda tarsi pridžiūvus prie kaulų; su nukarusiais ūsais ir rudomis pasipūtusiomis žandenomis, tačiau nuplikęs — tik ant pakaušio kuokštas žilų plaukų. (Palyginimui žr. *Lietuvių Enciklopedijos* IV tome A.Š. straipsnį apie Čičinską).

Centrinei dramos situacijai sukurti rašytojas paima istorinį faktą iš XIX a. Sklindant keistoms šnekoms apie tariamą Čičinsko lavoną, laikomą Upytės bažnyčios rūsy, generalgubernatorius Muravjovas jo „apžiūrėt" pasiunčia pulkininką Sobolevskį.

Pirmajam veiksmo plane, iš šio istorinio fakto ir legendų amalgamos, Ostrauskas sukūrė įdomią bažnyčios rūsio atmosferą, tamsią, šmėklišką, bet kartu ir žaismingai „buitišką", su tikrovišku Čičinsko gyvu lavonu, kuris atbudęs kasdieniškai šnekasi su zakristijonu. Šis prieš „apžiūrėjimą" sugrąžina į rūsį spintą, kurioj turi būti laikomas lavonas, bet kurią jis buvo „pasiskolinęs" (tai irgi istorinis faktas).

Nepajėgdamas pats spintos pastatyt, zakristijonas prašo Čičinsko „kilstelti už kampo". Lavonas, nors ir skųsdamasis: „Žinai, kad aš visada su nugara bėdos turėjau", pradžioj suklupęs, vis dėlto spintą kilsteli, paskui prašo zakristijono, kad jam kojas palankstytų, sprandą paminkytų. Be to pats dar pasilanksto, pasimankština, nes gi „reikia pagaliau pasijudinti". Taigi, scenos realybė visai buitiška, nors ir pilna žaismingos ironijos.

Antram plane, už scenos ribų šmėkla su savo „žygdarbiais" padavimų pasauly. Tai pomirtinė šlovė, kuri neduoda lavonui numirti. Kondensuotom užuominom ši iliuzinė tikrovė (kaip su „zoom" aparatu) tai priartinama, tai nutolinama. Žiūrovas, kaip ir patys dramos veikėjai, čia ja tiki, čia netiki. Anot zakristijono, „kaip čia dabar pasakius", sunku netikėt.

Bet pats Čičinskas iliuziją griauna, iš to savo išpūsto mito tyčiojasi, iš perdėtos romantikos legendose šaiposi. „Ar matei kaip avinas levu pavirsta?" Jis racionaliai susumuoja tikrąją istorinę situaciją:

Nei aš pirmas „veto" surikau, nei paskutinis, tokių rėksnių daug būta. . . Aš tik leptelėjau kas ir kitiems kabojo ant

liežuvio, bet suglaudę ausis tylėjo. O man — prakeikimas — visa šlovė teko! Ant mano tvoros visus šunis karia. . .

Taigi „gyvasis lavonas" rūsy atsiriboja nuo tos šmėklos, kuri ten vaidenasi legendose. Tik išprovokuotas bukapročių „apveizėtojų", gindamas savo „šlovę", ima mitinę rolę vaidinti. Čia, jau trečiam tikrovės plane, makabriškai susijungia gyvas veikėjas, nors tik lavonas, ir mitas. Tai groteskiškas „vaidinimas vaidinime", taip parankiai naudojamas modernioj dramoj nuo J. Genet laikų.

Kai pulkininkas, linksmai nusiteikęs, pilnas nuobodžiaujančio smalsumo ir skeptiškumo, ateina su pana Čičinsko lavono apžiūrėt ir netikėliškai timptelia jam už ūso, vodeviliškas apžiūrėjimas pavirsta sukrečiančia šmėkliška puota. Plokščią juokavimą pakeičia tragikomiškas „katės žaismas su pele", (V. Jonyno terminas „Duobkasių" makabriškai intrigai).

Kaip tragiškasis despotas Camus dramoj *Caligula*, Čičinskas, pasipiktinęs išpūstu melu, maskaradiškom kaukėm, ir nebenorėdamas pats likti vien marionete-iškamša, nutaria tapti likimo pirštu. „Tai ne mano pirštas, o Dievo pirštas", sako jis. Kaip Camus herojus, jis piktai žaidžia su žmogum, jį išjuokia, paniekina, ištaško jo paviršutinišką veidmainiavimą, kuris subyra panikoj ir baimėj. Šis charakteris — Caligula — gal ir yra Čičinsko „prototipas" ar bent tolimas „giminė". O jie abu yra Artaud „žiaurumo teatro" ar „baimės teatro" atošvaistės. Panikos situacijoj pasirodo, kas niekšas ir bailys.

Bet nelauktas „flashbackas" — įtarpas iš tikrosios praeities — 1652 m. — parodo ir paties Čičinsko pilką menkystę. Tai modernioj dramoj pamėgtas „l'envers du décor" — išvirkščia tikrovės pusė. Groteskoj, kaip deformuotam veidrody, susprogdintas paviršutinis melas. Žiūrovas nukeliamas į pačią žemutinę grubios tikrovės plotmę. Čia jau ketvirtam realybės plane, vyksta „tikras įvykis": Čičinskas pats yra smurto auka. Menkas, suvargęs bajorėlis, grįždamas po savo „veto" iš Varšuvos į Upytę, jis pakelės smuklėj šiurkščiai apgaunamas ir apiplėšiamas. Tai atvirkščias „vaidinimas vaidinime".

Autorius žaismingai šokinėja iš vieno sceninės iliuzijos plano į kitą, vienur naudotus motyvus perkeldamas kitur, ironiškai kartodamas jau sakytus sakinius kitų veikėjų lūpom, panašiose

situacijose, pavyzdžiui, retorišką grasinimą „perskelsiu kaip slieką", atlaidžią pašaipą — „negi ketini žmonai pasigirti?" Šie žaismingi ištakai iš vienos plotmės į kitą paryškina tikrovės daugialypiškumą.

* * *

„Čičinske" Ostrauskas naudoja daug naujoviškų šiuolaikinės dramos elementų. Psichologinių konfliktų čia nėra, vien vidinis blaškymasis, egzistencinis nerimas — gyvojo lavono noras ir kartu nenoras numirt. Jis nekenčia savo melagingos „šlovės", bet ir nenori visiškai išnykt.

Tragišką požiūrį į iracionalų, absurdišką žmogaus likimą žemėj čia slepia groteskiškas komiškumas, būdingas avangardiniam teatre, kuris, sulaužęs klasikines tradicijas, atgaivino viduramžių farsą, Commedia dell'Arte stilizaciją ir šio šimtmečio pradžioj pasireiškusį siurrealizmą.

Idėjinę tematiką Ostrauskas išreiškia simboliniais charakteriais, kurie čia sukarikatūrinti, ir konkrečiais, į akį krentančiais sceniniais objektais. Tie simboliai daugiaprasmiai, — žiūrovui paliekama laisvė juos interpretuoti kokioj tik nori plotmėj.

Sukuriama iliuzija iliuzijoj, „vaidinimas vaidinime", rolė rolėj. Kyla klausimas, kur gi čia yra, ir ar iš viso yra „tikroji tikrovė", tikrasis charakteris — kaip pas Pirandellį, moderniosios dramos tėvą, kuris pirmasis sugriovė scenoj tvirtą tikrąją realybę ir tikro, vientiso charakterio sąvoką, priešpastatydamas viena kitai įvairias iliuzijų plotmes. Šių idėjų įtakoj gimė ir Jean Genet vadinamoji „veidrodinė technika" ir Brechto antiiliuzinis teatras su savo „alienacijos efektais". Tom idėjom naudojosi ir Anouilh ir Thornton Wilder ir Sartre. Jas pasisavino ir absurdo teatras ir Ionesco ir Beckett. Ostrauskas šiom moderniom dramos priemonėm čia pasinaudoja savaip, sukurdamas įdomią, prasmingą lietuvišką dramą.

Ostrausko kalba žaisminga, kaip ir kitose jo dramose, bet ir sodriai buitiška, pilna spalvingo „lietuviškumo". Zakristijono tarškėjime daug liaudiškų priežodžių, palyginimų: „Šviesybė nupiepęs kaip viščiukas, o piktas kaip Erodas". Jo ir kitų veikėjų kalbos stilius vietomis liaudiškai senoviškas: „Tuoj dziegorius vidurnaktį išmuš". „Girdi? Mano Zabelė — čysta kaip aniuolas". Kai kur nemaža kaimiško realizmo: „O kas čia mano mergą

glamžo?", „Anas mat drūtas vyras — tikriausiai, jau visą pulką pastalėn yra nugėręs". Apstu ir šiaip jau kasdieniškų, „idiomatiškų" išsireiškimų: „O kur mano neprapuola", „Dabar jau visai nuo koto nusigyvenau". „Žinai, Šviesybe, tu gyva bėda, kuri atrodo niekad nesibaigia". O pulkininko kalboj ir rusiškų keiksmažodžių netrūksta.

Tirštai šioj dramoj naudojamas komiškumas daugely atvejų yra tiktai grynas „slapstick". Čičinskas tvoja panai per sėdimąją, sužnybia pulkininkui nosį, zakristijonas Čičinskui sukosėjus duoda jam per nugarą, šis vos neapsiverčia: „Ačiū, nors tu kaip mužikas su basliu plaučius man atkrėsi". Ostrauskas naudoja sutirštintą karikatūrą, nevengia vulgarumo ir kalboj ir situacijose: Čičinskas nusišnypščia ir teškia snarglį ant grindų, valgydamas išspjauna kąsnį pastalėn. Kartais tas vulgarumas perdaug „klišinis", per pigus: „Įsikišk, panie, tuos popiergalius į užpakalį. Kartu su savo gubernatorium", „Kažin, ar tik ne pats per miegus pakvipai".

Bet Ostrausko humoras šmaikštus, nuolat perpintas ironija, kylančia iš pačios situacijos (arba veikėjams ją interpretuojant). Yra sarkazmo, kurio kiti veikėjai nepagauna (stoka žmogiškos komunikacijos):

Zakristijonas: Kažkoks pulkininkas atbildėjo.
Čičinskas: Pulkininkas? Oho! Kokia garbė.
Zakristijonas: Taigi, nemenka.

O kartais tik lengva kreiva šypsena. Štai pulkininkas iškilmingai skaito gubernatoriaus raštą:

Bajoras Čičinskas neturi vieno rankos piršto. Jis, t.y. pirštas, randasi Voronežo muziejuj, po stiklu.

Įtarpas „Jis, t.y. pirštas" — puiki kondensuota valdiškų raštų satyra. Bet ir pats faktas, kad tas pirštas yra muziejuj, po stiklu, juokingas.

* * *

Dramos veikėjai, išskyrus Čičinską, bevardžiai, kaip ir daugely kitų Ostrausko dramų. Jiems visiems duotos rolės (kaip Comedia dell' Arte kaukės): Pulkininkas, Pana, Zakristijonas. Bet jie visi psichologiškai autentiški, komiškai charakterizuoti.

O Čičinskas turi savo sudėtingą individualybę. Rūsio tikrovėj jis karikatūriškas, sustingęs, kaip iškamša, pavargęs. Jis susierzinęs, kad nepalieka jo ramybėj, pyksta ant savo „šlovės". Bet iliuzinėj puotoj jis atsigauna. Pavirtęs despotu, traiškydamas vynuoges, tyčiojasi iš savo kvailų, lengvatikių aukų. Čia jis tampa groteskišku antiherojum, trankos, daužos, gąsdina perkūnu, bet pavargęs vėl susigūžia spintoj, lyg motinos įsčiose, apimtas nevilties, kad negali nei numirt, nei toliau mele gyvent.

Zakristijonas, sulenkėjęs bažnyčios tarnas, vis kartoja „Švietybe", lanksto prieš visus nugarą. Bet jis suktas realistas, diplomatas, vengia konfrontacijų. Jo charakteris pavaizduotas satyriškai, bet humaniškai.

Pana „iš tų linksmiausiųjų", bet „ne bile kam" ant kelių tupiasi. Ji baikšti, cypia pelės išsigandusi, bet drąsiai atsikalbinėja vaiduokliui, o užgauta jo pastabos apie nuvytusią jaunystę, net nagais į jį kimba. Kraštutinės situacijos išmušta iš trafaretiškos „panos" rolės, lieja nuoširdžias ašaras, net vaiduoklį sentimentaliai nuteikia, lyg kokia XIX a. atsivertusi „geroji kurtizanė".

Pulkininkas kardu švaistydamas „gina" caro imperijos garbę, bet panikos apimtas net kelnes duodasi numaunamas. Jis tyčiojasi iš bejėgio spintoj stovinčio Čičinsko, bet šiam „atsibudus", baimingai tūpčioja, net už Panos slepiasi, ją į priekį stumia. Jo charakteris — gan pikta, groteskiška karikatūra.

* * *

Kaip simboliai šie charakteriai išreiškia daugialypes dramos idėjas.

Čičinskas — užkonservuota praeitis: „gyvas lavonas", statula tamsiam rūsy, lyg pasąmonės tamsoj, spintoj užrakinta. Vidurnaktį įnešamas žiburys, rūsio tamsoj lyg prabudusioj sąmonėj, simboliškai „nušvinta šviesos taškas".

Praeitis nori išlikti. Ji, prakalbinta, pabunda (kaip gyvas lavonas.) Legendos atgyja, įžiebia vaizduotę. Iš pasąmonės tamsos prasimuša kūrybinė jėga, grasina perkūnais, audra, kaip nenuorama Čičinskas, ardo sustingusią tvarką, sprogdina nusistovėjusį plokščią paviršių.

Zakristijonas — senosios tvarkos saugotojas. Jo rankose raktas, jo žinioj bažnyčios rūsys, spinta. Kaip konservatyvioji klero didžiuma ir anais laikais ir dabar, jis bijo ko nors naujo, neįprasti kūrybiniai proveržiai jį gąsdina. „Tik jau šį sykį be perkūnėlio, milysta".

Pulkininkas — caro galybė, valdžia ar kitoki „veiksniai", kurie pavojui iškilus slepiasi, bijo šmėklų, pritrūksta drąsos veikti.

Pana — visuomenė, kuri šliejasi prie valdžios. Bet ja nusivilia, nepasitiki, netiki imperatoriškais raštais. Tačiau ji nepasitiki ir nenuoramos vaizduote. Ir ją gąsdina naujos kūrybinės apraiškos.

Tie patys aktoriai, kurie vaidina Paną, Pulkininką ir Zakristijoną, autoriaus nurodymu, tikrosios praeities epizode, turi vaidint ir grubiai realistiškus charakterius Mergą, Razbainyką ir Karčemninką. Tai lyg kita, išvirkščia jų charakterių pusė. Tikrojoj realybėj Čičinskas buvo jų plėšrumo auka.

Žiauriai apiplėštas ir išjuoktas, apgautas, Čičinskas turėjo išsprukti į šaltą nakties kelionę net be apsiausto. Ši grubaus smurto nuoskauda gali simbolizuoti ir visko netekusio egzilo dalią.

Visa dramos simbolika gali išreikšti egzilo situaciją. Ir mus „nužemintuosius" žemė išmetė, kaip gyvus lavonus, o praeitis nenori numirt. Vis dar esam linkę kartoti tą, kas buvo (ar ir nebuvo), kaip tas vaiduoklis savo puotoj.

Ir mūsų laikais, tautinės kultūros saugotojai senąsias kultūrines vertybes užkonservavę laiko po raktu, bijo ko nors naujo, kaip Zakristijonas perkūno. O kad kultūra būtų gyva, kaip tik reikia „trankiai" naujų kūrybinių prasiveržimų.

1973 m. Santaros-Šviesos suvažiavime Ostrauskas estų rašytojo Ilmars Jaks žodžiais klausė: Argi egzilis tėra „gyvų lavonų šalis"? (žr. *Metmenų* Nr. 27, 1974 m.) Kultūrinį uždarumą jis jau tada lygino su Vienažindžio užsidarymu spintoj, berašant eiles. Tas uždarumas — tai kūrybiškumo antitezė. Tradicijas reikia papildyt naujom kryptim, išreikšti mūsų laikų žmogaus dilemas, konvulsijas. Taip Ostrauskas ir sugalvojo lavoną išleisti iš spintos!

Tokią temą konkrečiais simboliais jis ir kelia šioje dramoje.

Metaforiškai autorius išreiškia ir gilesnę egzistencinę problematiką. Gyvenimas jam kaip teatras teatre, tik tariama puota, tokia kaip ją vaiduoklis iškėlė savo svečiams. Geriama iš nesančių taurių, valgoma nesančios gėrybės, šokama ir dainuojama prie įsivaizduo-

tos muzikos. Visa tai tik iliuzija. „Karalienė". „Kokia naktis". Iš tikrųjų nėra jokios karalienės, nei puotos, o tik grubi pakelės karčiama, kur dėl kelių skatikų ir maišo skudurų įniršusiai grumiamasi, — kur žmogus žmogui vilkas.

O beprasmis likimas piktai žaidžia su žmogum, kaip šmėkla su savo rūsy užrakintom aukom, savo absurdiškai iracionaliam vaidinime. Tai šiuolaikinio žmogaus pesimistinė gyvenimo vizija, perleista per lietuviškos legendinės dramos prizmę.

* * *

„Čičinske" daug sceniškumo. Sceniniai objektai (kad ir tas pirštas) simboliškai prasmingi ir efektyviai scenoj naudojami, kaip įprasta modernioj dramoj. Žiburys ir žvakės, sąmonės simboliai, čia įžiebiami, čia užpučiami, čia sviedžiami į sieną. Stalas, gyvenimo „falšyvos" puotos simbolis; po „vaidinimo vaidinime" apverčiamas. Durys — anga į laisvę, į racionalų pasaulį atrakinamos, raktais barškinant, užrakinamos aukas sugavus, ir vėl atrakinamos vaiduokliui-likimui savo žaidime pailsus. Skudurai, žemiškos nuosavybės simbolis, sviedžiami ant grindų, numetami į kampą, kaip menkavertis daiktas.

Spinta, praeities simbolis, nuolat dėmesio centre. Ji įnešama ir stumdoma, stovi scenos vidury, ant jos dedamas žiburys. Vėliau jon atsistoja Čičinskas, lyg statula, ir ji užrakinama. Per „apžiūrėjimą" ji vėl atrakinama, o vėlesnėj veiksmo eigoj įpykęs Čičinskas ją apverčia, ant jos pats užšoka, atsisėda. Galų gale joje susiriečia, ištroškęs užmaršties, murmėdamas: „Neužmirškit užmiršt".

Tampriai apipavidalintoj ir sceniškai įdomioj formoj čia išreikšta patį autorių, o taip pat ir žiūrovą, jaudinanti „audringa" tematika. Veikalas galėtų būti labai sėkmingai pastatytas lietuvių scenoj. Ostrausko panaudotos modernios dramos techninės priemonės ir pagrindinės idėjos suteikia įdomių galimybių sceninei interpretacijai.

Alina Staknienė

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1979 Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

2) *Bridges*, Vol. 3, Nos. 1, 2, 3, 4.

3) *Comparative Civilizations Review*, No. 1 (Winter, 1979). Red. Vytautas Kavolis ir Edmund Leites.

4) Liudas Dovydėnas. *Vasaros vidudienis*. Novelės. (Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1979).

5) Pr. Enskaitis, *red., Dangus ir žemė susitinka*. 1979.

6) *Evangelijos šviesa*, 1979 pavasaris.

7) *Jauna gaita*, Nos. 122, 123.

8) Anatolijus Kairys, *Laisvės sonata*. Poema (Chicago: Dialogas, 1979). Iliustravo Diana Kizlauskienė.

9) *Lituanus*, 1978 No. 4; 1979 Nos. 1, 2, 3.

10) *Mitteilungen der Deutsch-Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1/1979.

11) *Moteris*, 1978 rugsėjis/spalis, lapkritis/gruodis; 1979 sausis/vasaris, kovas/balandis.

12) *Mūsų sparnai*, 1979 birželis.

13) *Nemuno kraštas*, 4/1978, 5/1978, 6/1978, 1/1979.

14) *Pasaulio lietuvis*, 1979 sausis, vasaris, kovas, balandis, gegužis, birželis.

15) *Pasaulio Lietuvių Jaunimo Kongreso Atstovo vadovas*. Redagavo Linas Rimkus, Emilija A. Sakadolskienė, Romas Sakadolsis (Chicaga: PLJS Ryšių Centras, 1979).

16) *Svečias*, 1978 Nr. 3-4.

17) Alex Shtromas, *Who are the Soviet Dissidents?* University of Bradford Ernest Stockdale Lecture 1977 (P van den Dungen, School of Peace Studies, Uniersity of Bradford, Bradford, England).

18) *Šventasis raštas*. Komentarai-aiškinimai. Paruošė Kostas Burbulys (Chicago, 1979).

19) *Tėviškės žiburiai*.

20) Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino Valstybinis V. Kapsuko Universitetas, *Vilniaus Universiteto istorija 1579-1803* (Vilnius: Leidykla „Mokslas", 1976).

21) Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino Valstybinis V. Kapsuko Universitetas, *Vilniaus Universiteto istorija 1803-1940* (Vilnius: Leidykla „Mokslas", 1977).

22) Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos Ordino Valstybinis V. Kapsuko Universitetas, *Vilniaus Universiteto rūmai* (Vilnius, 1979).

23) Arejas Vitkauskas, *Lyre Fruit in Light Syrup*.

24) *World Literature Today*, Winter, 1979; Spring, 1979.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau.

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Rita Kavolienė, Skirmantė Kondratienė, Lina Paškevičiūtė, Marytė Paškevičienė, Vitolis Vengris, Lakštuonė Vėžienė, Horstas Žibas.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Kanada ir užsienis — 12.00 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

5,-

ALp(LKA)1742
1979, Nr.38
L.arch.

88.291.75